

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

ESKİ TÜRKÇEDE UYARI: EDİMBİLİMSEL BİR YAKLAŞIM

Gizem KORKUT

Doktora Tezi

Ankara, 2025

ESKİ TÜRKÇEDE UYARI: EDİMBİLİMSEL BİR YAKLAŞIM

Gizem KORKUT

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2025

KABUL VE ONAY

Gizem KORKUT tarafından hazırlanan “Eski Türkçede Uyarı: Edimbilimsel Bir Yaklaşım” başlıklı bu çalışma, 11.04.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU (Başkan)

Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN (Danışman)

Prof. Dr. Emine YILMAZ (Üye)

Prof. Dr. Sema ASLAN DEMİR (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Sıdika DURSUN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

11/04/2025

Gizem KORKUT

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Gizem KORKUT

TEŞEKKÜR

Doktora tez sürecimde bana rehberlik eden, bilgi ve deneyimleriyle yol gösteren, sabrı ve desteği için danışmanım Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN'e en derin teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme komitelerinde yer alarak çalışmanın gelişimine katkı sağlayan hocalarım Prof. Dr. Sema ASLAN DEMİR ve Doç. Dr. İsa SARI'ya değerli yönlendirme ve önerileri için teşekkür ederim. Tez savunma sürecinde akademik bilgilerini ve deneyimlerini benimle paylaşan hocalarım Prof. Dr. Emine YILMAZ, Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Sıdika DURSUN'a değerlendirmeleri ve katkıları için teşekkürlerimi sunarım.

Tezimi inceleyip öneriler sunan değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Sevim ERDEM YILDIZ'a ve Arş. Gör. Dr. Özge DİKMEN'e çok teşekkür ederim.

Lisans eğitimimden bu yana birlikte akademik yolculuğumu sürdürdüğüm Dr. Vildan ÇAKMAK'a bu yoldaki arkadaşlığı ve destekleri için teşekkür ederim.

Tez sürecinde her daim bana destek olan, zorluklar karşısında bana güç veren, sevgisini ve sabrını esirgemeyen, dayanağım olan canım anneme ve babama teşekkürlerin en büyüğünü sunuyorum. Onların inancı, fedakârlığı ve sonsuz desteği, rehberliği olmasaydı bu süreç çok daha zorlu olurdu. İyi ki benim anne ve babamsınız, her zaman yanımda olduğunuz için minnettarım.

ÖZET

KORKUT, Gizem. *Eski Türkçede Uyarı: Edimbilimsel Bir Yaklaşım*, Doktora Tezi, Ankara, 2025.

Bu çalışma, dilin kullanımını iletişim ve bağlam temelli ele almakta olan edimbilimin, Eski Türkçe dönemi çalışmalarında eldeki mevcut metinler ışığında bu bilgileri değerlendirilmesiyle yürütülmüştür. Tarihî dönemde uyarı söz edimi tespit edilirken parçalarüstü ses birimlerinden faydalanılamaması sebebiyle pragmatikoloji yöntemiyle incelemeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, tarihî dönemlerde yaşamış Türklerin nasıl uyarıda bulunduğu ve bu uyarıları nasıl oluşturduğu incelenmiştir. Bu hedef gerçekleştirilirken Austin'in söz edim kuramı dâhilinde inceleme yapılmıştır. Austin'in edimsöz edimleri arasında yer verdiği erk-belirtici arasında yer alan uyarı söz edimi çalışmaya konu edilmiştir. Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde belirlenen eserlerden elde edilen veriler yapısal ve edimbilimsel açıdan iki ana başlığa ayrılarak incelenmiştir. Veri tabanını oluşturan eserlerden tespit edilen örnek cümleler eklentiler içermesi sebebiyle birçok başlık altında sınıflandırılmış ve pek çok farklı yolla uyarı söz ediminin yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Tezin temasını oluşturan *uyarının* dikkat çekme, hatırlatma, ihtar verme, ikaz etme, korkutma, tembihleme, vurgulama gibi kavram alanlarında birleştiği saptanmıştır. Çalışmanın geneline bakıldığında edim söyleyicisinin edim alıcısının menfaatini gözetmek için uyarıda bulunduğu ve uyarıların dikkate alınmadığı takdirde edim alıcısının içinde bulunmaktan hoşlanmayacağı durumlarla karşılaşacağı hususunda uyarıların olduğu görülmüştür. Eserlerin çoğunlukla edim alıcıları iyiye ve doğruya yönlendirmeyi amaçlaması sebebiyle çalışmada uyarı ediminin Eski Türkçe eserlerde, uyarı söz edimine sıklıkla rastlanmıştır. Bu durum, söz konusu eserlerin edim alıcılarının iyiliğini gözetken ve onları iyiye, güzele yönlendirmeyi amaçlayan metinler olmasıyla önemli bir yer tuttuğu görülmüştür. Çalışmanın tek bir eser üzerinden ilerlemeyişi Türkçenin tarihî dönemleri arasında uyarı söz edimin gerçekleştirilirken geçirdiği süreçleri gözlemleyebilmek adına kıymetlidir.

Anahtar Sözcükler

Türk dili, Eski Türkçe, edimbilim, söz edimi, uyarı.

ABSTRACT

KORKUT, Gizem. Warning in Old Turkic: A Pragmatical Approach, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2025.

This study was conducted by evaluating this information in the light of the texts available in the Old Turkic period studies of pragmatics, which deals with the use of language on the basis of communication and context. Since suprasegmental phonemes could not be utilized while determining the speech act of warning in the historical period, pragmaphyllology method was used. The study examines how the Turks who lived in historical periods gave warnings and how they formed these warnings. While realizing this goal, the analysis was carried out within Austin's speech act theory. Austin's speech act of warning, which is among the speech acts of the agent-indicator, was the subject of the study. The data obtained from the works identified in the Köktürk, Uyghur and Karakhanid periods were analyzed structurally and pragmatically under two main headings. The sample sentences identified from the works that constitute the database were classified under many headings due to the fact that they contain add-ons, and it was concluded that warning is used in many different ways. It has been determined that the warning, which constitutes the theme of the thesis, is combined in concept areas such as drawing attention, reminding, warning, cautioning, warning, frightening, admonishing, emphasizing. When the study is examined in general, it is seen that the speaker of the speech act warns in order to protect the interests of the recipient of the speech act and warns that if the warnings are not taken into consideration, the recipient of the speech act will encounter situations that he/she does not like to be in. Since the works mostly aim to direct the recipients of the performance towards the good and the right, the speech act of warning is frequently encountered in Old Turkic works. This situation has been seen to have an important place as the works in question are texts that look out for the well-being of the recipients and aim to direct them to the good and the beautiful. The fact that the study is not based on a single work is valuable in order to observe the processes of the verbal act of warning between the historical periods of Turkish.

Keywords

Turkish language, Old Turkic, pragmatics, speech act, warning.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GRAFİKLER DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM ESKİ TÜRKÇEDE UYARI SÖZ EDİMLERİNDE YAPI	20
1.1. ŞART ANLAMI TAŞIYAN UYARI EDİMLERİNDE YAPI	20
1.2. SESLENME YOLUYLA YAPILAN UYARI EDİMLERİNDE YAPI.....	38
1.3. SORU YOLUYLA YAPILAN UYARI EDİMLERİNDE YAPI	46
2. BÖLÜM ESKİ TÜRKÇEDE UYARI ANLAMI İNCELEMELERİ	54
2.1. ŞART ANLAMI TAŞIYAN UYARI SÖZ EDİMLERİ	54
2.1.1. Şart Anlamı Taşıyan Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri	54
2.1.1.1. Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri	55
2.1.1.1.1. Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Seslenmeli Uyarı Söz Edimleri.....	62
2.1.1.1.2. Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Örnekli ve Seslenmeli Uyarı Söz Edimi	62
2.1.1.1.3. Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma ve Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri	63
2.1.1.1.4. Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma ve Örnek Gösterme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi	70
2.1.1.1.5. Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Seslenmeli ve Tembihlemeli Uyarı Söz Edimleri	70
2.1.1.2. Şart Anlamı Taşıyan İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri	72

2.1.1.2.1. Şart Anlamı Taşıyan İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Kâhinlik Bildiren Uyarı Söz Edimleri	79
2.1.1.2.2. Şart Anlamı Taşıyan İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan ve Seslenmeye Bağlı Uyarı Söz Edimi.....	80
2.1.1.2.3. Şart Anlamı Taşıyan İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan ve Tembihlemeli Uyarı Söz Edimleri.....	80
2.1.2. Şart Anlamı Taşıyan Örnek Gösterme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri....	81
2.1.3. Şart Anlamı Taşıyan Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri.....	82
2.1.4. Şart Anlamı Taşıyan Seslenme ve Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi	83
2.1.5. Şart Anlamı Taşıyan Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri	83
2.1.6. Şart Anlamı Taşıyan Örnek Gösterme Yoluyla Oluşturulan ve Seslenmeli Uyarı Söz Edimleri.....	87
2.1.7. Şart Anlamı Taşıyan Seslenme ve Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri.....	87
2.1.8. Şart Anlamı Taşıyan Seslenme, Örnek Gösterme ve Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi	89
2.2. SESLENME YOLUYLA OLUŞTURULAN UYARI SÖZ EDİMLERİ	90
2.2.1. Seslenmeye Bağlı ve Örnek Gösterme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri ...	90
2.2.2. Seslenmeye Bağlı Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri	95
2.2.3. Seslenmeye Bağlı ve Tembihlemeli Uyarı Söz Edimleri	99
2.2.4. Seslenmeye Bağlı Soru Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri	101
2.2.5. Seslenmeye Bağlı Soru ve Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi	102
2.2.6. Seslenmeye Bağlı Soru ve Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi ...	103
2.2.7. Seslenmeye Bağlı Korkutma Yoluyla Oluşturulan Tembihlemeli ve Örtük Uyarı Söz Edimleri.....	103
2.2.8. Seslenmeye Bağlı Tersinlemeli Uyarı Söz Edimleri.....	104
2.2.9. Seslenmeye Bağlı Örnek Gösterme ve Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri.....	105
2.2.10. Seslenmeye Bağlı Korkutma ve Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi	106
2.3. SORU YOLUYLA OLUŞTURULAN UYARI SÖZ EDİMLERİ.....	106
2.3.1. Soru ve Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri.....	109
2.3.1.1. Soru ve Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri .	109
2.3.1.2. Soru ve İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri...	112
2.3.2. Soru Yoluyla Oluşturulan Tembihlemeli Uyarı Söz Edimleri	113

2.3.3. Soru ve Örnek Gösterme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri	114
2.4. ÖRNEK GÖSTERME YOLUYLA OLUŞTURULAN UYARI SÖZ EDİMLERİ	114
2.4.1. Örnek Gösterme ve Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri.....	115
2.4.2. Örnek Gösterme ve Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri.....	117
2.4.2.1. Örnek Gösterme ve İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri	118
2.5. KORKUTMA YOLUYLA OLUŞTURULAN UYARI SÖZ EDİMLERİ	119
2.5.1. Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri.....	119
2.5.2. İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri	121
2.6. KÂHİNLİKLE YAPILAN UYARI SÖZ EDİMLERİ	126
2.7. ÖRTÜK YOLLA OLUŞTURULAN UYARI EDİMLERİ	129
2.8. TEMBİHLEME YOLUYLA OLUŞTURULAN UYARI SÖZ EDİMLERİ	133
2.8.1. Tembihleme Yoluyla ve Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri.....	138
2.9. TERSİNLEME YOLUYLA OLUŞTURULAN UYARI SÖZ EDİMİ	150
SONUÇ	152
KAYNAKÇA	165
EK 1 TERİMLER	176
EK 2 ORJİNALLİK FORMU	179
EK 3 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU	181

KISALTMALAR DİZİNİ

a. Genel Kısaltmalar

<i>age.</i>	adı geçen eser
<i>bk.</i>	bakınız
<i>C.</i>	cilt
<i>çev.</i>	çeviren
<i>ed.</i>	editör
<i>haz.</i>	hazırlayan
<i>ör.</i>	örnek
<i>s.</i>	sayfa
<i>vb.</i>	ve benzeri
<i>vd.</i>	ve diğerleri

b. Eser Kısaltmaları

ADFH	Elmalı, M. (2019). <i>Eski Uygurca altı dişli fil hikâyesi</i> . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
AH	Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki. (1992). <i>Atebetü'l-Hakayık</i> (çev. R. R. Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
AY IV.	Tokyürek, H. (2018). <i>Altun Yaruk Sudur VI. tegzinç (karşılaştırmalı metin yayını)</i> . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
AY VI.	Ayazlı, Ö. (2012). <i>Altun Yaruk Sudur VI. kitap karşılaştırmalı metin yayını</i> . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
AY VIII.	Çetin, E. (2020). <i>Altun Yaruk VIII. kitap Berlin Bilimler Akademisindeki metin parçaları (karşılaştırmalı metin, çeviri, açıklamaları, dizin)</i> . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
BK	Tekin, T. (2020). <i>Orhon Yazıtları</i> . Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ÇB Müller, F. W. K. (1945). *Çaştani Bey hikâyesi* (çev. S. Himran). İstanbul: Burhaneddin Erenler Basımevi.
- DLT Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâtı't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- DTS Nadelyayev, V. M., vd. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad.
- EDPT Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford Press.
- GSP Cruse, A. (2006). *A glossary of semantics and pragmatics*. Edinburgh University Press.
- HU Özbay, B. (2019). *Huastuanift Manihaist Uygurların tövbe duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HA Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Universitätsverlag Göttingen.
- IB Tekin, T. (2017). *Irk Bitig Eski Uygurca fal kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İKP Hamilton, J. R. (2011). *Dunhuang Mağarası'nda bulunmuş Buddhacılığa ilişkin Uygurca el yazması iyi ve kötü prens öyküsü* (çev. V. Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İKT Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesi: Türkçe ilk Kur'an tercümesi (Ryland nüshası, giriş-metin-notlar-dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KB Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KT Berta, Á. (2010). *Sözlerimi iyi dinleyin.. Türk ve Uygur runik yazıtlarının karşılaştırmalı yayını* (çev. E. Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KTS Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- KY Karaman, H. vd. (2020). *Kur'an yolu: Türkçe meal ve tefsir I-V*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- LTAL Richard, J. C. & Schmidt, R. (2010). *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics*. Longman.

- M Tekin, Ş. (2019). *Uygurca metinler II Maytrısimit Burkancıların mehdîsi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidâi bir dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OLT *Oxford Latin Dictionary*. (1968). England: Oxford University Press.
- T Berta, Á. (2010). *Sözlerimi iyi dinleyin.. Türk ve Uygur runik yazıtlarının karşılaştırmalı yayını* (çev. E. Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TS *Türkçe Sözlük*. (2023). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GRAFİKLER DİZİNİ

<i>Grafik 1: Şart Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Yapı Bakımından Dönem Bazlı Dağılımı</i>	154
<i>Grafik 2: Şart Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Yapı Bakımından Eser Bazlı Dağılımı</i>	154
<i>Grafik 3: Seslenme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Yapı Bakımından Dönem Bazlı Dağılımı</i>	156
<i>Grafik 4: Seslenmeye Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Yapı Bakımından Eser Bazlı Dağılımı</i>	156
<i>Grafik 5: Soru Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Yapı Bakımından Dönem Bazlı Dağılımı</i>	157
<i>Grafik 6: Soru Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Yapı Bakımından Eser Bazlı Dağılımı</i>	157
<i>Grafik 7: Uyarı Söz Edimlerinin Edimbilimsel Açıdan İncelenmesi Sonucunda Çalışmada Yer Alan Başlıklara Göre Dağılımı</i>	158
<i>Grafik 8: Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Dönem Bazlı Göre Dağılımı</i>	161
<i>Grafik 9: İkinci Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Dönem Bazlı Göre Dağılımı</i>	161
<i>Grafik 10: Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Eser Bazlı Dağılımı</i>	162

GİRİŞ

Eski Türkçe dönemine ait metinler, dönemin dil özelliklerini yansıtmının yanı sıra, o dönemin kültürel ve toplumsal yapısına dair önemli veriler sunmaktadır. Bu metinler aracılığıyla dönemin inanç sistemleri, günlük yaşam biçimleri ve hâkim değer yargıları hakkında fikir edinmek mümkündür. Dilin kullanıldığı dönemdeki biçimi, Türkçenin gelişim sürecine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Dilbilimin bir alt dalı olan edimbilim, iletişim ve dil kullanımına odaklandığı için daha iyi anlama ve anlaşılma açısından önemli veriler sağlamaktadır. Bu sebeple Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerinde yürütülen bu çalışma, seçilmiş olan uyarı söz ediminin tarihî dönemlerde geçirdiği farklılıkları görülmesine yardımcı olacaktır. Bahsi geçen farklılıklar, yalnızca dilin yapısal değişimlerini değil, aynı zamanda dönemin toplumsal, kültürel ve dinî etkilerini de anlamamıza olanak tanımaktadır. Böylece, uyarı söz edimi üzerinden Türk dilinin ve toplumunun geçirdiği dönüşümler daha geniş bir bağlamda değerlendirilebilir. Bu bağlamda, çalışmayla birlikte tespit edilen uyarı söz edimine ait örnek cümlelerin incelenmesiyle Eski Türklerin iletişim sırasında kullandıkları uyarı söz edimlerine dair bilgi edinilmiş ve bu edimlerin iletişim üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde; çalışmanın gereği ve önemi, çalışmanın konusunun alanyazınındaki yeri, çalışmanın problem ve amaçları, araştırma yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Hazırlanan tez çalışması giriş bölümü hariç iki ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde; çalışmanın gereği ve önemi, alanyazın incelemeleri, problem ve amacı, araştırma yöntemi, ana konusu, kapsamı, çalışmada izlenen yol ve taranan eserlerle ilgili bilgiler verilmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Dilbilimin bir alt dalı olarak dili kullanım açısından inceleyen edimbilim ve bu alanın inceleme konularından biri olan, temelleri J. L. Austin tarafından 1962 yılında atılan söz edim kuramı, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Aşağıdaki alt başlıklarda edimbilim ve söz edimleri hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır.

Edimbilim

Sesler ve göstergelerden oluşan doğal bir sistem olan dil, dil kullanıcısının duygu ve düşünce dünyasını aktarmasına yardımcı bir araçtır. Dil kullanıcıları bu aktarımı sağlarken sözcükleri, cümleleri ve parçalarüstü birimleri iletişim sürecine dâhil ederler. Bu iletişim sürecine ek olarak

temel unsurların yanı sıra iletişimin gerçekleştiği fiziksel, sosyal ve kültürel ortam; konuşmanın bilgi verme, emir verme, soru sorma, ikna etme, özür dileme gibi amaçları; dinleyicinin özellikleri, sosyal normlar ve kültürel değerler gibi etkenler de bu katmanlı sürecin bir parçasıdır. Dilin kullanımını inceleyen edimbilim açısından bu süreçler oldukça önemlidir. Ancak, edimbilimin dil kullanımını ele alması ve bağlamın anlama etkisini tespit etmeyi amaçlaması nedeniyle bağlam ön plandadır. Çünkü iletişim yalnızca sözcükler etrafında şekillenmeyip, içinde bulunduğu diğer göstergelerin de katılmasıyla anlamı etkileyen birim bütünü oluşturmaktadır. Bu durum, bağlamın iletişimdeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Bu sebeple de bağlam, birçok sözlükte ve dilbilim kitabında tanımlanmaya çalışılmıştır. GSP’de bağlamın ifade ve sözlerin yorumlanmasında önemli bir faktör olduğu belirtilmiştir (2006, s. 35). Allot, bağlamı konuşmacının ne anlatmak istediğini anlamada dinleyiciye yardımcı olan bir ipucu kaynağı olarak açıklamıştır (2010, s. 38). İmer vd., bağlamı “Bir dil birimin bitişiğinde ya da çevresinde onu anlam, işlev, yapı bakımından etkileyen birim ya da birimler; dilsel bağlam, dil içi bağlam da denir (2019, s. 42).” şeklinde tanımlamışlardır. Vardar, bağlamı *iç* ve *dış bağlam* olmak üzere ikiye ayırmıştır. *İç bağlamı*; bir dil birimini çevreleyen, ondan önce ya da sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamı, değerini belirleyen birim ya da birimler bütünü ve *dış bağlamı* ise konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, ekinsel, ruhsal nitelikli deneyim ve bilgilerine ilişkilerin tümü olarak tanımlanmıştır (2002, s. 31). Aksan, göstergenin birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamını aydınlatan bütüne bağlam (context) adı verildiğini belirtmiştir (2017, s. 95). Yılmaz, bağlamın bir sözcenin içinde yer aldığı dilbilimsel ögeler ile sözcenin üretilmesi, anlaşılması ve çözümlenmesinde rol oynayan bilişsel, durumsal ve sosyo-kültürel ögeleri kapsadığını belirtmiştir (2012, s. 24). Araştırmacıların tanımlarından hareketle bağlam, iletişimde edim alıcısı ve edim söyleyicisi açısından mevcut ifadelerin yorumlanıp anlaşılmasında büyük etki sahibi olan bir kavram olarak nitelendirilebilir. Bağlam, bir ifadenin anlamını ve niyetinin yanı sıra ve işlevini belirleyen dışsal ve içsel koşulları da kapsar. Buna fiziksel çevre, sosyal ilişkiler, kültürel kodlar, konuşma zamanı ve mekânı gibi unsurlar dâhildir. Çünkü edim söyleyicisi, bir ifadeyi nasıl ve neden söylediğini bağlama göre şekillendirir.

Bağlam kavramını önemli kılan unsurlardan biri, bir sözcüğün farklı cümlelerde farklı anlamlar kazanmasını sağlayarak yarattığı sınırsızlıktır. Bağlam, edimbilimin inceleme alanına giren kişiler arası iletişimde anlam kargaşasını önleyerek netlik sağlar. Bu yönüyle edimbilim, dilbilimin diğer alt dallarından ayrılmaktadır. Araştırmacılar tarafından dilbilim kitaplarında (Lyons, 1977, s. 119; Leech, 1983, s. 5; Yule, 1996, s. 4; GSP, 2006, s. 136; Birner, 2013, s. 15; Aşkın Balcı, 2017, s. 558; Demirci, 2017, s. 247; Kerimoğlu, 2022, s. 138; Yılmaz, 2022, s. 15) anlambilim ve edimbilim sıklıkla bu yönden karşılaştırılmıştır. Anlambilimin ifadenin kendisine

odaklanmasını incelediğini edimbilimin ise iletişimdeki anlamını incelediğini belirterek karşılaştırmıştır. Anlambilim sözcüklerin nasıl, ne şekilde ve kim tarafından kullanıldığıyla ilgilenmemektedir. Edimbilim ise kullanıcının durumla/olayla ilişkisi üzerine odaklanır, konuşmacının ne demek istediğine, söylenenin ardındaki gizli niyeti üzerine düşünür. Anlam zihinde oluşur ve nesneyle ilişkilendirilir. Ama edimbilimde bağlam ve kullanım açısından değerlendirilir.

Dilin kullanımı da sosyal ve kültürel bağlamlara göre farklılık gösterdiğinden, dilbilimin bu alt dalının dikkat çekmesini sağlamıştır. İletişim sürecinde dilin sadece doğru biçimde kullanılması değil, aynı zamanda bağlam içinde anlamlı hâle gelmesi edimbilim için büyük önem taşır.

Dilbilimin alt dallarından biri olan edimbilim, farklı araştırmacılarca çeşitli yaklaşımlarla incelenmiş ve pek çok araştırmacı tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. *Pragmatik* (edimbilim) teriminin modern kullanımı, (Locke & Peirce'den sonra) göstergeler veya göstergebilim biliminin genel şeklini özetlemekle ilgilenen filozof C. Morris'e (1938) atfedilebilir (Levinson, 1997, s. 1). *Pragmatizm* terimi, kökeni Protagoras'a kadar götürülebilecek, Antik Yunan'da kullanılan *prágma*¹ (πράγμα) kelimesinden türetilmiştir ve “bir eylem veya faaliyette bulunmak veya uygulamak” anlamına gelir (Demirel, 2023, s. 593). Konuşurun veya yazarın kastetmek istediğini inceleyen edimbilim, kişinin söylemek istediklerini nasıl dile getirdiğini ve sözce içinde sözcüklerin nasıl kullanıldığını araştırır. Bu incelemeyi yaparken yer, zaman, içinde bulunan ortam ve kişiler gibi unsurları iletişim sürecine dâhil eder ve bunların sözcelemeyle nasıl etkileşimde bulunduğu odaklanır. Dilin gramer odaklı incelemesine karşıt bir alan sunan edimbilim, pek çok araştırmacı tarafından tanımlanmaya çalışılmıştır. Leech; dilin dil bilgisi ve edimbilimi kapsadığını ve dil bilgisi, mesajları üreten ve yorumlayan soyut bir sistem olduğunu genel edimbilimin ise dil bilgisi kullanımıyla iletişimde başarılı olmak için kullanılan bir dizi strateji ve ilkelerin bütününe oluşturan bir alan olduğu bilgisini vermiştir (1983, s. 76). Birner, edimbilimi genel anlamda “dil kullanımının bağlamda incelenmesi” şeklinde tanımlamıştır (2013, s. 11). Yılmaz, edimbilimden dilin birçok yönünü ele alıp açıklayan, iletişim problemlerini ve engellerini aşmada katkı sağlayan yeni bir bildirişim bilimi olarak bahsetmiştir (2022, s. 1). Bu tanımlardan yola çıkarak edimbilimin, kişilerin iletişimlerine ve iletişim ortamına bağlı olarak değişkenlik göstermesi nedeniyle özgün, dili birçok yönüyle ele alarak açıklamaya çalışan ve bunu yaparken dil bilgisi ilkelerini kullanarak süreci kolaylaştıran bir alan olduğu söylenebilir.

¹ *Pragmatics* terimi Latince *prágma* ‘işlere ait’ (Alova, 2013, s. 472) anlamına gelen *pragmaticus* ‘İşlerde deneyimli, dünya işlerinde bilgili’ (OLT, 1968, s. 1450a) sözcüğüne dayandığı düşünülmektedir.

Crystal, edimbilimin özellikle kullanıcıların yaptığı dilsel seçimler, toplumsal etkileşimde dili kullanırken karşılaştıkları kısıtlamalar ve dil kullanımlarının iletişim sürecindeki diğer katılımcılar üzerindeki etkileriyle ilgilendiğini belirtmiştir (2008, s. 379).

Yule, edimbilimi dilbilimsel yapılarla bu yapıların kullanıcıları arasındaki ilişkinin incelenmesi olarak gördüğünü ifade etmiş ve konuşucuların söylemek istediklerini, sözcelerini; kiminle, nerede, ne zaman ve hangi koşullar altında söylediğini incelediğini belirtmiştir (1996, s. 4). Vardar, edimbilimi mantıksal kökenli kuramlarda dilsel göstergenin kurallarını inceleyen sözdizimle, bunların göndergelerle ilişkisini sağlayan anlambilime karşıt olarak bildiririm durumu içindeki konuşucuların göstergeleri kullanmasını, bu edime eşlik eden güdülenme, tepki, etkileşim vb. gibi çeşitli olguları inceleyen dal olarak tanımlamıştır (2002, s. 89). İmer vd., edimbilim hakkında anlambilim ve sözdizim ile birlikte göstergebilimin üç alanından biri olduğu dili kullanıcı açısından ele aldığı ve dil-bağlam ilişkisini incelediği bilgisini vermiştir (2019, s. 114). Kansu-Yetkiner, edimbilimin en geniş tanımıyla dil kullanımının bilimsel olarak incelenmesi ve dar anlamıyla da edimbilim sözcelerin yorumlanması sırasında dilbilimsel özelliklerin ve bağlamsal etkenlerin nasıl etkileşim içine girdiğini incelemek olduğunu belirtmiştir (2009, s. 1). Bayraktar, edimbilimi dili konuşulduğu ortam, çevre etkileri, konuşucuların niyeti, duyguları, konuşucu ile dinleyici arasındaki etkileşim açılarından inceleyen, böylece dilin kullanılmasıyla ilgili olguları dikkate alan dil bilimi alanı olarak tanımlamıştır (2018, s. 147). Karaağaç, sözlüğünde edimbilim için *kullanım bilgisi* terimini tercih etmiş ve edimbilimi “Dil kullanımını, sözlüklük ve söz dizimlik göstergeler ile onları kullanan kişiler arasındaki ilişkileri konu edinen bilim dalı, kullanım bilgisidir (2018, s. 575).” şeklinde tanımlamıştır. Aşkın Balcı, edimbilimi söylem ve bağlam ilişkisi açısından sözün oluşması, konuşucular, konuşmanın dinleyici üzerinde yarattığı etkiyi, dil ve kullanıcıları göre açıklamaya çalışan bir dilbilim alanı olarak tanımlamıştır (2017, s. 557). Araştırmacıların yapmış olduğu tanımlarda görüldüğü üzere edimbilimin bağlama ek olarak edim söyleyicisi ve edim alıcısı arasındaki ilişkiyi etkileşim açısından incelemesi yönüne dikkat çekmişlerdir. Edimbilim, iletişimi bağlam dâhilinde ele alan, edim söyleyicisiyle edim alıcısının bulunduğu sosyal ve toplumsal ortamı göz önünde bulunduran, edim söyleyicisinin ifade etmek istediklerini nasıl dile getirdiğini inceleyen ve dil kullanımını merkeze alan bir dilbilim alanı olarak tanımlanabilir.

Yule’a göre edimbilim bir konuşucu tarafından iletilen ve bir dinleyici tarafından yorumlanan anlam araştırmasıyla ilgilidir. Edimbilimsel bir çalışma, insanların belirli bir bağlamda ürettiği sözcenin ne anlama geldiğini ve söylediğinin muhatabını nasıl etkilediğini yorumlamayı gerektirir (1996, s. 4). Levinson, edimbilimin hem dil yapısının bağlam-temelli görünüşünü hem dil kullanımının prensiplerini hem de dilbilimsel yapıyla en küçük ilgisi olan ya da tamamen ilgisiz

olan ‘anlama’ı kapsadığını belirtmiştir (2003, s. 9). LTAL’de edimbilim dil kullanımının iletişimdeki rolünü, özellikle de cümlelerle bunların kullanıldığı bağlamlar ve durumlar arasındaki ilişkileri inceleyen çalışma alanı olarak tanımlanmıştır (2010, s. 449). Araştırmacılar, edimbilim aracılığıyla kişilerin iletişimini incelemenin ve bu incelemeyi yaparken dinleyicinin/okuyucunun sözceleme algılayıp yorumlamasıyla yakından ilişkili olduğuna dair tespitlerde bulunmuşlardır. Kerimoğlu, edimbilimi konuşan ve konuştukları, yazan ve yazdıkları arasındaki ilişkiyi psikoloji, sosyoloji, bağlam gibi dış etkenleri de sürece dâhil ederek metni üreten bakımından inceleyen bir alan olarak nitelendirmiştir (2022, s. 137). Bu sebeple bir iletişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi edim söyleyicisinin doğru sözceleme yapmasının yanı sıra edim alıcısının da doğru şekilde tahmin etme, yorumlama ve çıkarım yapabilme yetisiyle de yakından ilişkilidir.

Edimbilim dil kullanımını incelemek amacıyla *bağıntı kuramı* (relevance theory) (Sperber & Wilson, 1986), *iş birliği kuramı* (cooperative principle) (Grice, 1975), *nezaket teorisi* (politeness theory) (Brown & Levinson, 1987), *söz edim kuramı* (speech act) (Austin, 1955; Searle, 1969) gibi çeşitli kuramsal yaklaşımlardan yardım almaktadır. Bu yaklaşımlar edimbilimin kuramsal çerçevesini şekillendirmektedir. Bu çalışmada ise uyarı söz edimine söz edim kuramı temelinde bakılacağı için yalnızca bu kurama yer verilecektir.

Söz Edimleri (Speech-Acts) Kuramı

Söz edimleri kuramı, J. L. Austin’in 1930’larda geliştirdiği ve 1955’te Harvard’da verdiği 11 derslik bir seriyle ayrıntılı şekilde açıkladığı bir kuramdır. J. L. Austin’in görüşleri, ölümünden sonra 1962’de *How to Do Things with Words* adlı kitapta birleştirilerek yayımlanmıştır. J. L. Austin’in öğrencisi olan J. Searle tarafından bu kuram 1969’da geliştirilerek bir dil felsefesi kuramına dönüştürülmüştür.

Austin söz edimleri kuramının başlangıcında, “Bir konuşmacının ifadesini nasıl anlayabildiğimizi bilmek için, konuşmacının bu ifade aracılığıyla hangi tür eylemi gerçekleştirmeyi amaçladığını nasıl bildiğimizi sormamız gerekir.” sorusunun cevabını aramıştır (Birner, 2013, s. 107). Kuram bu soruya cevap ararken sözceleme yapmanın hiçbir şeyi tanımlamadığını, rapor etmediğini ya da bildirme yapmadığını; doğru ya da yanlış olmadığını ve cümlelerin söylenmesinin bir eylemin gerçekleştirilmesi ya da bir eylemin parçası olduğunu ve bu eylem de normal olarak bir şeyi söylemek olarak tanımlanmayacağı ifadesini temele alır (1962, s. 5). Austin’in kuramının temelinde ‘bir şey söylerken bir şey yapmak’ düşüncesinin bulunduğunu söylenebilir. Kendilerini ifade etmeye çalışırken insanlar yalnızca gramatik yapılar ve sözcükler içeren söylemler

üretmekle kalmaz aynı zamanda bu söylemler aracılığıyla eylem de gerçekleştirirler (Yule, 1996, s. 47).

Austin, sözceleri *edimseller* (performatives) ve *saptayıcılar* (constatives) olmak üzere ikiye ayırır. Austin ilk yedi derste ad ya da sıfat olarak ‘edimsel’ derken dilin, ‘saptayıcı’ dediği betimleyici kullanımından biçimsel olarak farksız, işlevsel olarak farklı bir kullanımı anlatmak ister. Bu ayrıma göre dilin *saptayıcı* kullanımı söz konusu olduğunda bir şey söylemek bir betimlemede bulunmak demektir, bunun için de böyle bir durumda söylenen sözün ancak doğru ya da yanlış olduğundan söz edilebilir, dilin edimsel kullanımı söz konusu olduğunda bir şey söylemek bir şey yapmak demektir, bunun için de böyle bir durumda da söylenen sözcüğün ancak ya yerinde olduğu ya da yerinde olmadığı söylenebilir (2009, s. 25). *Saptayıcı* grubuna giren sözceler sadece doğruluk değeri verilebilen sözcelerdir; buna karşın *edimseller*, doğru ya da yanlış olabilen bir şey bildiriminin ötesinde, başka bir iş daha yaparlar (Akşehirli, 2011, s. 148). Bazı sözlerin söylenmesi, belirli edimlerin gerçekleşmesini mümkün kılar. Dil, yalnızca dünyada bildirim için kullanılmamaktadır. Dil, bildirim ve betimleme yaparsa *saptama* görevinde; uyarı, alay, tenkit, tehdit gibi işlevlerde kullanılıyorsa *edimsel* görevde kullanılmaktadır. Dolayısıyla söz edimleri kuramında her sözün söyleyen ve söylenen olmak üzere iki yanı vardır. Söyleyen, söylenen üzerinde bir etki bırakır. Bıraktığı bu etki de edim olarak ortaya çıkar (Hirik, 2018, s. 161).

Sözcelemede bulunmanın amacı edimin yerine getirilmesidir, ama genellikle, hatta hiçbir zaman, sözcelemede bulunmanın, edimin yerine getirilmiş sayılması için atılması gereken tek adım olmadığını genel olarak söylemek gerekirse ilgili sözcelemin üretildiği koşullar şöyle ya da böyle uygun olmalıdır (Austin, 2009, s. 46). Bunu Austin *isabetsizlik* (infelicities) (1962, s. 22) olarak adlandırmış ve bu isabetsizlikleri *karavana* (misfire) (1962, s. 25) ve *suistimal* (abuse) (1962, s. 24) olarak nitelendirmiştir. Aşağıda yer alan A.1., A.2., B.1., B.2 maddeleri *karavana*; *Γ.1.* ve *Γ.2.* maddeleri de *suistimallere* yol açan sebeplerdendir;

(A.1.) Belirli bir geleneksel etkiye sahip olan kabul edilmiş bir geleneksel uyulaşım² mevcut olmalıdır; bu uyulaşım, belirli koşullarda belirli kişiler tarafından belirli sözlerin sözcelenmesini içermelidir ve ayrıca,

(A.2.) Belirli bir durumda, çağrılan kişiler ve koşullar belirli prosedürün uygulanabilmesi için uygun olmalıdır.

(B.1.) Bir işte uyulması gereken yöntemlerin, tüm katılımcılar için hem doğru hem de

² Austin (1962) tarafından *conventional* olarak kullanılan terim için R. L. Aysever’in çevirisinde yer alan *uyulaşım* (2009, s. 51) terimi kullanılmıştır.

(B.2.) düzgün [biçimde yürütülmesi gerekmektedir.].

(F.1.) İşlem, genellikle belirli düşüncelere veya duygulara sahip kişiler tarafından kullanılması ya da herhangi bir katılımcının belirli bir sonuç doğuracak davranışı başlatması için tasarlanmışsa, bu işlem katılan ve onu çağıran bir kişi gerçekten bu düşüncelere veya duygulara sahip olmalı ve katılımcılar bu şekilde davranmayı amaçlamalıdır ve ayrıca,

(F.2.) daha sonra bu şekilde davranışlarını fiilen gerçekleştirmelidirler (Austin, 1962, s. 15).

Eğer bu altı kuraldan birini (veya birden fazlasını) ihlal edersek, edimsel sözceleminiz ifademiz (bir şekilde) başarısız olacaktır. Ancak, elbette, bu ‘başarısız olma yolları’ arasında önemli farklar vardır. Bu farkların, her başlık için seçilen harf-rakam kombinasyonlarıyla ortaya konulması amaçlanmıştır (1962, s. 15). Bu harf-rakam kombinasyonlardan A.1., A.2., B.1., B.2., ifadeyi *karavana* (misfire) hâline getirecek türdedir ve yapılmak istenen eylemi geçersiz kılar, böylece eylem etkili olmaz; diğer ikisi ise bunun aksine, sadece belirtilen eylemi ilgili işlemin bir *suistimal* (abuse) kullanımı hâline getirir (1962, s. 25).

Bu kurallara uygun olmadığı durumda “Sözcelemler yanlış bildirişim yaptı.” diyememekle birlikte bazı isabetsizliklere sahip olduğu yorumunu yapılabilir. İsabetsiz olmaması için sözcelemin edim alıcısı tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Sözcelemler yaratıcısına “Senin bana emir vermeye hakkın yok, senin bana bunu söylemeye yetkin yok.” veya “Edim alıcısının gücünün yetemeyeceği bir şeyi ondan talep etmek, edim alıcısının ya da edim alıcısına yönelik gerçekleştiremeyecek sözler vermek.”, “Edim alıcısının söylenen sözcelemler karşısında gelmesini gerektiremeyecek durumlar.” vb. gibi edim alıcısı tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Suistimallere yol açan duygular, düşünceler ve niyetler karavana suistimallerine göre daha soyuttur. Bu suistimaller kişinin sözcelemler içinde taşımadığı ve hissetmediği duygu, düşünce ve niyetleri yansıtmaya gayesi içinde olmasından kaynaklanmaktadır.

Söz-eylem kuramı, edim söyleyicisi ve edim alıcısının kişilerarası iletişimindeki davranışına ilişkin sözceler rolünü analiz eder. Söz-eylem, konuşucuların niyetine dayalı olan özgül gücüne bağlanan ve duyanlar üzerinde yarattıkları zorunlu etkilere dayalı iletişimsel bir faaliyettir (Yılmaz, 2022, s. 91). Austin kuramının temelinde “Bir şey söylemenin bir şey yapmak.” anlamına geldiği, “Bir şey söylerken bir şey yaptığımız ve hatta sadece bir şey söylemekle bir şey yaptığımız.” gibi kaç farklı anlamın olduğunu düşünmek gerektiğini belirtmiştir (1962, s. 94).

Söz edimleri kuramı aynı zamanda edimbilimin (pragmatics) de inceleme alanına girer ve dilin sadece bir iletişim aracı ve temel işlevinin de dünyadaki olay ve olguları betimlemek, bildirmek

olduğu yolundaki geleneksel görüşü söz edimleri kabul etmez (Akşehirli, 2011, s. 149). Söz edimleri kuramının dile kullanım açısından yaklaştığı söylenebilir. Sadece bir şey bildiren, herhangi bir iş yapmayan hiçbir sözün olamayacağını düşünen söz edimleri kuramına göre her iletişimde mutlaka edimsel bir içerik vardır (Hirik, 2018, s. 160). Bu iletişim faaliyetinde söz edimleri muhatabın hareketinde değişiklik sağlamayı amaçlamaz. Austin söz edimlerini; *düzsöz edimi* (1962, s. 94), *edimsöz edimi* (1962, s. 99) ve *etkisöz edimi* (1962, s. 101) olmak üzere 3'e ayırır.

(1) Düzsöz edimi (Locutionary Act): Kesin bir anlam ve gönderimle olan bir cümlelin ifadesidir; yani, anlamı olan sesler ve cümlelerdir (Çelebi, 2018, 84). Levinson düzsöz edimini 'anlamı ve gönderimi belirli bir cümlelin sözcelenmesi' olarak tanımlar (1983, s. 236). Yule'a göre düzsöz edimi; anlamlı bir dilsel ifade oluşturma ya da söz söyleme eyleminin temelidir (1996, s. 48). Austin, bir düzsöz edimini sırasıyla *seslendirme edimi* (phonetic act), *dillendirme edimi* (the phatic act) ve *anlamlandırma edimi* (rhetic act) olmak üzere üç kategoride genel ayırım şeklinde yapmıştır (1962, s. 95). Konuşur, sözceleme esnasında oluşturmuş olduğu anlamlı bir ifadeyle düzsöz edimi oluşturur. Austin, düzsöz edimi (locutionary act); seslendirme, dillendirme ve anlamlandırma edimleri olarak bir ayırma tabi tutmuştur (1962, s. 95). Buna göre *seslendirme edimi*, sadece birtakım sesler çıkarma edimidir. *Dillendirme edimi*, birtakım sözler ya da sözcüklerin söylenmesidir, yani belli bir söz dağarcığında yer alan ve ona ait olan, belli bir dilbilgisine uygun olan seslerdir. *Anlamlandırma edimi*, bu sözlerin en çok belli bir anlam ve referansla kullanılması eylemidir (1962, s. 95). Seslendirme, dillendirme ve anlamlandırma basamaklarını içeren düzsöz ediminde konuşur yalnızca bir bilgiyi paylaşmakta, bildirimde bulunmakta kısacası yalnızca söylemektedir (Kerimoğlu, 2014, s. 144).

(2) Edimsöz edimi (Illocutionary Act): Bir cümleyi söyleyerek onunla çağrıştırılan uzlaşım sal güçle bağıntılı düz ifadede bulunma, ikram etme, söz verme vs. yani, gelenekselleşmiş iletişim gücü olan ifadelerdir (Çelebi, 2018, s. 84). Austin için bir düzsöz ediminde o sırada da bir edimsöz ediminde bulunmak, başka bir tür edimde daha bulunmak olabilir. Austin'in bu ifadesi edimsözlerin düzsöz edimini kapsadığı sonucunu göstermektedir.

Austin edimsözleri *hüküm-belirticiler* (verdictives), *erk-belirticiler* (exercitives), *sorumluluk-yükleyiciler* (commissives), *davranış-belirticiler* (behabitives~a shocker this) ve *serimleyiciler* (expositives) (1962, s. 150) olmak üzere 5 başlık altında incelemiştir.

- a. **Hüküm-belirticiler (Verdictives):** Birbirlerinden ayrılabilirdikleri kadarıyla değer ya da gerçekte ilgili kanıtlar veya gerekçeler ışığında, resmî ya da gayriresmî bir kararın verilmesidir, bu unsurlar birbirinden ayırt edilebilecek şekildedir. Bir hüküm-belirtici,

yargılayıcı bir eylem olup, yasama ya da yürütme eylemlerinden farklıdır; çünkü yasama ve yürütme eylemleri her ikisi de *erk-belirtici* (exercitive) eylemlerdir (Austin, 1962, 152). En tipik örneği, adının da ima ettiği gibi, bir jürinin, bir yargıcın ya da bir hakemin bir hüküm vermesidir. Ancak bunlar kesin olmak zorunda değildir; örneğin bir tahmin, hesaplama veya değer biçme şeklinde olabilirler. Temelde, bir şeyle -gerçek ya da değerle- ilgili bir karar verme eylemi olup, bu şey çeşitli nedenlerle kesinliğe ulaşılması zor olan bir durumdur (Austin, 1962, s. 150).

- b. Erk-Belirticiler (Exercites):** Belirli bir eylem biçiminin lehine ya da aleyhine bir karar vermeyi ya da belirli bir eylem tarzını savunmayı içerir (Austin, 1962, s. 154). Bir gücün, bir hakkın ya da bir etkinin kullanılmasını içerir. Atama yapma, oy verme, emir verme, teşvik etme, tavsiyede bulunma, uyarma vb. bu sınıfa giren örneklerdir (Austin, 1962, s. 150).
- c. Sorumluluk-Yükleyiciler (Comissives):** Bütün amacı, konuşanı belirli bir eylem yoluna taahhüt etmektir (Austin, 1962, s. 156). Söz verme ya da başka şekilde bir şey üstlenmeyle tipik hâle gelir; bu sözler, kişiyi bir şey yapma konusunda yükümlü kılar, ancak aynı zamanda söz verme olmayan, niyet beyanları ya da açıklamaları da içerir ve ayrıca destekleme gibi daha belirsiz şeyler de vardır, bunlar da ‘-den yana çıkmak, desteklemek’ olarak adlandırılabilir (Austin, 1962, s. 150-151).
- d. Davranış-Belirticiler (Behabitives):** Diğer insanların davranışına ya da başına gelenlere tepki göstermeyi ve başka birinin geçmişteki ya da biraz önceki davranış şekli karşısında tutum takınmayı ve takınılan tutunulan tavrı dışa vurmaya ifade etmeyi içerir (Austin, 1962, s. 159). Özür dileme, tebrik etme, övmek taziyede bulunma, ilenme, meydan okuma bu grupta yer alır (Austin, 1962, s. 151).
- e. Serimleyiciler (Expositives):** Görüşlerin açıklanması, argümanların yürütülmesi ve kullanımlarının referanslarının temellendirilmesi gibi açıklamayı içeren serimleme edimlerinde kullanılırlar (Austin, 1962, s. 160). ‘Cevaplıyorum’, ‘Savunuyorum’, ‘Kabul ediyorum.’, ‘Açıklıyorum’, ‘Varsayıyorum’, ‘Öne sürüyorum’ gibi ifadeler yer alır (Austin, 1962, s. 151).

(3) Etkisöz edimi (Perlocutionary Act): Bir cümleyi söyleyerek dinleyici üstünde ifadenin şartlarına özel etkilere yol açma; yani, sözün yarattığı etki, söz edimin sonucunu ya da etkisini gösteren bölüm olarak değerlendirilmektedir (Levinson, 1992, s. 236). Bir şey söylemek, sıklıkla hatta genellikle, dinleyicinin, konuşurun veya diğer kişilerin duyguları, düşünceleri veya eylemleri üzerinde belirli sonuçsal etkiler yaratır (Austin, 1962, s. 101). Bu tür bir edime etkisöz edimi (perlocutionary act) denmektedir. Etkisöz ediminde edimsöz ediminin sonuçlandığı bilgisi yer almaktadır (Kerimoğlu, 2014, s. 144).

Searle, edimsöz edimlerini oldukça kapsamlı bir şekilde ele alarak bu tür söz edimlerini *assertives illocutionary forces* (kesinleyiciler), *commissives illocutionary forces* (yükleyiciler), *directives illocutionary forces* (yönlendiriciler), *declarations illocutionary forces* (bildirgeler) ve *expressives illocutionary forces* (dışavurucular) (Searle & Vanderveken, 1985, s. 52) şeklinde beş grupta sınıflandırmıştır.

- a. **Kesinleyiciler (Assertive Illocutionary Forces):** Kesinleyici sınıfına giren bir önerme içeriği olan ve bu içeriğin doğruluğuna yönelik konuşmacının bir inancını ifade eden edimsöz amacı taşırlar (Searle & Vanderveken, 1985, s. 54). Bu tür edimsöz edimlerinde söz dünyaya uydurulur. İleri sürmek, iddia etmek, bildirmek, yadsımak, savunmak, bilgi vermek, yadsımak, savunmak, aktarmak, bir şeyin ... olduğunda ısrar etmek, varsaymak, tahmin etmek, ... olduğuna yemin etmek, itiraf etmek, tanıklık etmek, öndeide bulunmak, şikâyet etmek bu tür edimsöz edimlerindendir (Searle, 2000, s. 49).
- b. **Yükleyiciler (Commissives Illocutionary Forces):** Yükleyicilerin konuşur kişiyi gelecekte bir şey yapma konusunda bir yükümlülük altına sokan edimlerdir. İddia eden edimsöz güçleri gibi yönlendiricilerinde edimsöz güçlerinin başarı biçimi edimsöz güçlerinin samimiyet koşullarına (söz vermek ile rıza göstermek arasındaki fark gibi), önerme içeriği koşulları, hazırlık koşulları (bir söz ile bir tehdit arasındaki fark gibi) ve samimiyet koşulları bakımından farklılık gösterebilir. Yönlendiriciler konuşmacının gelecekteki eylemleriyle ilgili olduğu için önerme içeriği üzerinde belirli kısıtlamalarda bulunur (Searle & Vanderveken, 1985, s. 51). Söz vermek, tehdit etmek, ... yapacağına yemin etmek, ...yapmayı reddetmek, ...yapmayı teklif etmek, ... yapacağı konusunda güvenme vermek böyle edimlerdir (Searle, 2000, s. 50).
- c. **Yönlendiriciler (Directives Illocutionary Forces):** Bir şey yaptırmaya yönlendiren bir noktası vardır. Kesinleyici ve yükleyici edimsöz güçlerinde olduğu gibi yönlendirici güçler de edimsöz noktalarının başarı biçimi (emir vermek ile yalvarmak arasındaki fark gibi), samimiyet koşullarının gücü (talep etmek ile rica etmek ya da yalvarmak ile rica etmek arasındaki fark gibi), önerme içeriği koşulları (bir soru sormak ile teşvik etmek arasındaki fark gibi), hazırlık koşulları (tavsiye vermek ile önermek arasındaki fark gibi) veya samimiyet koşulları bakımından farklılık gösterebilir. Tüm yönlendirici edimsöz güçleri dinleyicinin gelecekteki davranışlarını ilgilendirdiğinden, yönlendirici edimsöz güçleri kuvvetlerin de tıpkı yükleyiciler gibi önerme içeriklerinde oldukça kesin kısıtlamalar vardır. Genel önerme içeriği koşulu, önerme içeriğinin dinleyicinin gelecekteki bir eylem sürecini temsil etmesi gerektiğini belirtir (Searle & Vanderveken, 1985, s. 51). Sormak, emretmek, buyurmak, rica etmek, yalvarmak, dua etmek,

yasaklamak, izin vermek, önermek, bir şeyin yapılması konusunda ısrar etmek bu edimlerin tipik örneklerindendir (Searle, 2000, s. 49-50).

- d. **Bildirgeler (Declarations Illocutionary Forces):** Bir bildirgenin edimsöz amacı, konuşma eyleminin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesiyle dünyanın önermesel içerikle eşleşmesini sağlamak üzere dünyada değişiklikler meydana getirmektir. Bu genellikle, dil dışı bir kurumun devreye sokulması yoluyla, bu kurum içerisinde yapılan konuşma eyleminin, dünyada bir değişiklik meydana getirmesi olarak sayılmasıyla başarılıdır (Searle & Vanderveken, 1985, s. 56). Dünyada bir değişiklik yaratmayı hedefleyen edim türüdür. Bu tür edimsöz edimlerinde, konuşan kişinin ilgili tümceyi sözcelemesi, edimin önerme içeriğinin gösterdiği olgu ya da duruma gerçeklik kazandırır (Searle, 2000, s. 50).
- e. **Dışavurucular (Expressives Illocutionary Forces):** Sözediminin amacı ilgili duruma ait tutumunu ifade etmektir. Çoğu durumda, önermesel içeriğin konuşmacı veya dinleyici ile bir bağlantısı olmalıdır. Özellikle yönelimi olmayan bir psikolojik duruma sahip tüm ifade edici edimsözler için hazırlayıcı koşul, önermesel içeriğin, ifadenin gerçekleştiği dünyada doğru olmasıdır. Konuşmacı, ifadenin gerçekleştiği dünyada mevcut olduğunu varsaydığı bir durum hakkında psikolojik bir durumu ifade eder (Searle & Vanderveken, 1985, s. 58-59). Teşekkür etmek, tebrik etmek, özür dilemek, taziyede bulunmak, esef etmek bu tür edimlerdendir (Searle, 2000, s. 50).

Yule edimsöz edimlerini; *bildirgeler* (declarations), *temsalciler* (representatives), *dışavurumcular* (expressives), *yönlendiriciler* (directives) ve *yükleyiciler* (commissives) olmak üzere 5 gruba ayırmıştır (1996, s. 53-54).

- a. **Bildirgeler (Declarations):** Bildirimler (declarations), dünyayı söylemleri aracılığıyla değiştiren türden söz edimleridir. Bir bildirimini kullanarak konuşmacı, dünyayı sözler aracılığıyla değiştirir (1996, s. 53).
- b. **Temsalciler (Representatives):** Austin'in *verdictives* ve Searle'ün *assertive* olarak adlandırdığı bu kategori için Yule *representatives* terimini kullanmayı tercih etmiştir. Bu sözediminde temsalciler, konuşanın gerçekte ne olduğuna inandığını ya da inanmadığını belirten konuşma eylemleri türleridir. Bir temsilci kullanıldığında, konuşan kişi sözcükleri, inançlar dünyasına (gerçeklik) uydurur (1996, s. 53).
- c. **Dışavurucular (Expressives):** Konuşanın ne hissettiğini belirten konuşma eylemleri türleridir. Bir dışavurucu kullanıldığında, konuşan kişi sözcükleri, hisler dünyasına (duygu) uydurur (1996, s. 54).

- d. Yönlendiriciler (Directives):** Yönlendiriciler, konuşanın başkasını bir şey yapmaya yönlendirmek için kullandığı konuşma eylemleri türleridir. Bir yönlendirici kullanıldığında, konuşan kişi sözcüklerin dinleyici aracılığıyla dünyaya uymasını sağlamaya çalışır (1996, s. 54).
- e. Yükleyiciler (Commissives):** Yükleyiciler, konuşanın kendini gelecekte bir eyleme yapma konusunda taahhüt ettiği konuşma eylemleri türleridir. Bir yükleyici kullanıldığında, konuşan kişi sözcüklerin dünyaya uymasını sağlamayı taahhüt eder (1996, s. 54).

Yukarıda görüldüğü üzere 1930'lara dayanan henüz yüzyıllık bir geçmişe sahip olmayan bu kuram çeşitli araştırmacılar (Austin, 1962; Searle, 1989; Yule, 1996 vb.) tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan sınıflandırmalarda kullanılan terimlerin, sıralamanın ve fiillerin değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Kuramlar arasında birtakım farklılıklar bulunsa da araştırmacıların edimbilim inceleme alanına girdiği ve konuşmacıların kastetmek istedikleriyle ilgilenmesi açısından birlik içindedirler. Bu çalışmada da Austin'in görüşleri diğer araştırmacılarla da büyük farklılıklar göstermemesi ve kuramın kurucusu olarak atfedilmesi sebebiyle temel alınan kuram olmuştur.

Çalışmanın Gereği ve Önemi

Türkçenin tarihî dönemlerine ait eserler/metinler üzerinden yapılan çalışmalar, geçmişte yaşamış dil kullanıcılarının dili kullanım biçimlerine ışık tutmanın yanı sıra, onların düşünce dünyalarına dair bilgiler de sunmaktadır. Sosyal ve kültürel yapının yansıtıcısı olan dil, atalarımızı daha iyi tanıyabilme ve anlayabilme adına önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Çünkü dil, bireyin kendisini ifade etmesine ve anlatmasına yardımcı olan doğal bir araçtır. Edimbilim de dilin bu işlevsel yönüyle ilgilenmektedir. Edimbilim, dil kullanıcısının iletişim sırasında iletmek istediklerini tespit ederek söylenenin ardındaki anlamı açıklamaya çalışmaktadır.

Çeviri bilimi, dil öğretimi ve dil felsefesi gibi alanlarda ele alınan edimbilim, Türk dili alanında henüz yeni yeni çalışılmaya başlanan bir araştırma konusudur. Türk dili alanında yürütülen çalışmaların çoğunun kuram bazlı olduğu ve dilbilimin alt dallarından biri olan edimbilimi anlatma ve açıklamaya yönelik yayınların yapıldığı tespit edilmiştir. Kuram çalışmalarının dışında hazırlanan eserlerin çoğunlukla tek bir eser üzerinden düzsöz, edimsöz ve etkisöz edimi olmak üzere söz edimi türlerini incelemeye yönelik olduğu görülmüştür. Bu çalışma hazırlanana dek bir söz edimi türünün tarihî metinlerden hareketle dönemsel olarak kullanımını araştıran bir çalışma tespit edilememiştir. Söz edimleri içerisinde bir erk-belirtici olan uyarının seçilerek tarihî

dönem metinlerinde çalışılması eski Türklerin uyarı anlayışını yansıtmaları açısından oldukça kıymetlidir. Bu çalışmayla birlikte Köktürk döneminden başlayarak Karahanlı dönemine kadar uyarı dilinin geçirdiği değişim ve gelişmelerin anlaşılmasına katkı sağlanacaktır.

Problem ve Amaç

Eski Türkçe metinlerin keşfinden itibaren, söz konusu metinler sesbilgisi, biçimbilgisi ve sözdizimi alanlarında sıkça incelenmiş olup ve bu alanlarda çalışmalar hâlâ devam etmektedir. Bu çalışmanın inceleme alanını oluşturan edimbilim ise sesbilgisine, biçimbilgisine ve sözdizimine kıyasla görece daha az çalışılan bir alandır.

İletişimi bağlam ve kullanım dâhilinde ele alan edimbilim; dile sosyal, kültürel, bilişsel ve tarihsel bir olgu olarak yaklaşması sebebiyle diğer alanlara kıyasla daha karmaşık bir inceleme alanı sunmaktadır. Edimbilim çalışmalarında kişinin bilişsel ve bireysel özelliklerinin de sürece dâhil olması sebebiyle edimbilim diğer alanlara göre daha soyuttur. Alıcının anlama, kavrama ve yorumlama yeteneklerinin dâhilinde inceleme yapılması bu sürecin daha birey ve biliş eksenli olmasını sağlamaktadır. Bu incelemeler yapılırken çalışmada kullanılan veri tabanının Eski Türkçe metinlerden oluşması sebebiyle çalışma yazılı metinler üzerinden yürütülmüş ve çalışmada parçalarüstü birimlerin iletişim bağlamındaki etkisine bakılamamıştır. Eski Türkçe metinler üzerinden yürütülen edimbilim çalışması olan pragmafiloloji vasıtasıyla bu süreç tarihsel metinlerin bağlamsal yönlerinin yorumlanarak çözümlenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Eldeki metinler, yazar/üretici tarafından yazıldığı ortamın sosyal ve kişisel ilişkilerini, toplumsal ve fiziksel koşullarını yansıtmaktadır. Bu sebeple bir dilin tarihî dönemlerinin incelenmesi ve bu tarihî döneme edimbilimsel açıdan yaklaşılması, dil kullanıcılarını tanımak açısından fayda sağlamaktadır. Bu çalışmada da Köktürk, Uygur ve Karahanlı olmak üzere Eski Türkçenin 3 tarihî dönemine yer verilmiştir. Bu dönemlerde kullanılan uyarı söz edimlerinin kuruluşu ve kullanım biçimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Alanyazın Hakkında

Dilin yalnızca yapısal özelliklerini değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bağlamlarını da dikkate alan tarihî edimbilim çalışmalarının dünyada 20. yüzyılın sonlarında başladığı söylenebilir. Türkçe literatürde ise bu alandaki çalışmalar henüz oldukça yenidir. Bu tez, pragmafilolojiye dayanan bir çalışma olması nedeniyle alanyazında yer alan tarihî edimbilim araştırmalarına yer verilmiştir.

Yurt dışında yürütülen tarihî edimbilim çalışmaları arasında *Historical Pragmatics Pragmatic Development in the History of English* (Jucker, 1995), *Methods in Historical Pragmatics* (Taavitsainen & Fitzmaurice, 2007), *Pragmatics in the History of English* (Brinton, 2023) çalışmalarını yayımlanmış kitaplar arasında gösterilebilir. Kitap haricinde tarihî edimbilim çalışmalarının el kitaplarında bölüm bazlı ele alındığı çalışmalar arasında *The Routledge Handbook of Pragmatics*'te yer alan *Variation and Change: Historical Pragmatics* (Jucker & Landert, 2017, s. 79-90), *Handbuch Pragmatik*'te yer alan "Historische Pragmatik" (Jucker, 2018, s. 132-139) bölümleri sayılabilir. Türkçenin tarihî dönemlerine odaklanan edimbilim çalışmalarına bakıldığında *A Grammar of Old Turkic*'te yer alan "Pragmatics and Modality" (Erdal, 2004, s. 515-528) bölümü dikkat çekmektedir.

Türkiye'de yürütülen çalışmalarda metinlerin/eserlerin edimbilimsel açıdan müstakil olarak ele alan çalışmalar bulunmaktadır. *Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig* (Üstünel Yaylagül, 2020), *Söz Uçtu Yazı Kaldı Şecere-i Terakime'de Edim Bilimsel Bir İnceleme* (Seçkin, 2023) başlıklı yayımlanmış kitaplar bu tür çalışmalar arasındadır.

Üniversitelerin yüksek lisans ve doktora programları kapsamında hazırlanan çalışmalara bakıldığında Helvacı'nın *Eski Anadolu Türkçesinde Soru Cümlelerinin Edimbilimsel İşlevleri* (2013) ve Başbuğ'un *Eski Anadolu Türkçesinde İyi Dilek (Dua, Alkış) ve Kötü Dilek (Beddua, Kargış) Edimsözleri* (2021) yüksek lisans tezlerini ve Ekmen'in *Eski Türkçede Kalıplaşmış Dil Birimleri (Edimbilimsel bir inceleme)* (2024) adlı doktora tezi başlığında edimbilim ve söz edimlerine yer veren tezler arasında sayılabilmektedir.

Edimbilim alanında bildiriler ve makaleler şeklinde çeşitli araştırmalar yürütülmüştür. "Divanü Lûgat'it-Türk'te Pragmatik Bilgi Yapısı" (Yaylagül, 2008), "Kutadgu Bilig'deki Olgurmuş-Ögdülmiş Söylemlerinin Pragmatik Gücü" (Yaylagül, 2011), "Çıkarım Edimi Üzerin-Kutadgu Bilig Örneğiyle-" (Üstünova, 2019), "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Söz Edim Yapıları" (Hirik, 2019), "Kutadgu Bilig'e Edim Bilimsel Bakış: Kutadgu Bilig'de Kullanılan Nezaket Stratejileri" (Yılmaz, 2020), "Kutadgu Bilig'deki Ünlem Gruplarına Edimbilimsel Bir Bakış" (Mangır, 2019); "Orhun Yazıtlarında Söz Edimleri" (Börekçi & Gerez Taşgın, 2021), "Eski Uyurca İyi ve Kötü Prens Öyküsünde Edim Sözel Güç Taşıyan Fiiller Üzerine" (Şehitoğlu, 2023), "Söz Edimi Kuramı Çerçevesinde Eski Uyurca Sena-Upasena Hikâyesi" (Ekmen, 2023) edimbilim ve söz edimleri hakkında hazırlanmış çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çalışmanın Sınırları

Araştırmacılar, Türkçenin tarihî dönemlerinin kapsamlarına ilişkin farklı sınıflandırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada ise *Eski Türkçe dönemi* ifadesiyle Köktürk, Uygur ve Karahanlı kastedilmektedir. Çalışmanın veri tabanı Köktürkçe, Eski Uygurca ve Karahanlıca dil malzemesiyle oluşturulmuş yazıtlar ve metinlerle sınırlandırılmıştır. Çalışma oluşturulurken Türk dilinin geçmişini yansıtan *Kül Tigin Yazıtı*, *Bilge Kağan Yazıtı*, *Tunyukuk Yazıtı*, *Ongi Yazıtı*, *Küli Çor Yazıtı*, *Irk Bitig*, *Huastuanıft*, *İyi Kötü Prens Öyküsü*, *Aç Bars Öyküsü*, *Çaştani Beg*, *Maytrısimit*, *Kuanşi İm Puser*, *Altı Dışlı Fil Hikâyesi*, *Altun Yaruk III. Kitap*, *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç*, *Altun Yaruk Sudur VI.*, *Altun Yaruk VII. Kitap*, *Altun Yaruk VIII. Kitap*, *Altun Yaruk Sudur X. Kitap*, *Kutadgu Bilig*, *Divanü Lügati't-Türk*, *Atebetü'l-Hakâyık* ve *İlk Kur'an Tercümesi* (Ryland Nüshası, *Giriş-Metin-Notlar-Dizin*) eserleri olmak üzere 23 eser seçilmiş ve taranmıştır. Taranan eserlerin belirlenmesinde Köktürk dönemi için eldeki mevcut eserler sınırlı olması sebebiyle eser seçimi yapılmamıştır. Uygur döneminde hem Maniheizm hem de Budist Uygur metinleri arasından seçim yapılarak çalışmada yer verilmiştir. Karahanlı döneminden günümüze ulaşan eser sayısının sınırlı olması nedeniyle eser seçimi yapılmamış ve yalnızca bu dönemde yazılmış ve günümüze ulaşmış eserlere çalışmada yer verilmiştir.

Taranan metinlerde yer alan uyarı söz edimlerinin tespiti ve tasnifi, tezin ana amacını oluşturmaktadır. Bu tez çalışmasında konu edilen uyarı söz edim türü için J. L. Austin'in *söz eylem* (speech act) kuramı kullanılmıştır. J. L. Austin'in *edimsöz edimi* (illocutionary act) türü olan *erk-belirticiler* (exercites) başlığı altında değerlendirdiği uyarı söz ediminin diğer araştırmacıların (Searle 1985, Yule 1996 vb.) yapmış olduğu çalışmalarla büyük farklılıklar içermemesi ve J. L. Austin'in söz eylem kuramının kurucusu sayılması sebebiyle tercih edilmiştir.

Araştırma Yöntemi

Araştırmanın yöntemi, veri toplama ve veri analizi yöntemi olmak üzere iki alt başlıkta incelenmiştir.

Veri Toplama Yöntemi

Çalışmada kullanılacak eserleri (bk. *Çalışmanın Sınırları*) tespit etmeden önce çalışmanın ana konusunu oluşturan uyarı söz ediminin kavram alanı tespit edilmiştir. Uyarı kavram alanı tespit edilirken Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'ü kullanılmıştır. Öncelikle *uyarı* madde başına bakılmış yapılan tanımdan hareketle *ikaz* ve *ihtar* maddebaşlarına gidilerek yapılan dikkat çekme, hatırlatma, ikaz etme, ihtar verme kavram alanları etrafında toplandığı görülmüştür.

Uyarı söz ediminin kavram alanına giren konular belirlendikten sonra elde edilen bu bilgi Eski Türkçe metnlerinin taranmasında kullanılmıştır. Eski Türkçeye ait uyarı söz edimi veri tabanı oluşturulurken ilgili metinlerin sözlükleri ve dizinleri yerine, edimbilimin ilgi alanı olan bağlam dikkate alınarak bağlam odaklı bir tarama gerçekleştirilmiştir. Taranan eserler, Eski Türkçe metinler olması sebebiyle metinler araştırmacılar tarafından transliterasyon veya transkripsiyon harflerinin kullanılmasıyla yazıya aktarılmıştır. Bu eserlerde her araştırmacının farklı bir transkripsiyon sistemini takip etmesi ve çalışmanın veri tabanını bu metinlerin oluşturması sebebiyle eserlerde yer alan metinler araştırmacıların aktardıkları şekliyle alınmıştır. Ancak bütünlük sağlamak amacıyla metinlerde geçen ve aşağıda belirtilen transkripsiyon işaretleri, karşılarında yer alan ifadelerle değiştirilerek kullanılmıştır.

$$\ddot{a} \rightarrow e$$

$$e \rightarrow \acute{e}$$

$$\delta \rightarrow d$$

$$\dot{z} \rightarrow j$$

$$\gamma, \gamma' \rightarrow \acute{g}$$

$$x \rightarrow \acute{h}$$

$$q \rightarrow k$$

$$\widehat{ng} \rightarrow \eta$$

$$\widehat{ny} \rightarrow \acute{n}$$

$$D \rightarrow t$$

$$w \rightarrow u$$

$$\ddot{w} \rightarrow \ddot{u}$$

$$\beta \rightarrow b, w$$

Tespit edilen örnek cümleler verilirken Eski Türkçe dönemine ait metinler tırnak içinde ve italik olarak yazılmıştır. İtalik olarak yazılan metnin sonuna, geçtiği yerin belirtilmesi için eser kısaltması (bk. *Kısaltmalar dizini*) eklenmiş ve Eski Türkçeden aktarım tamamlanmıştır. Eski Türkçe metinlerin Türkiye Türkçesine aktarımında kullanılan eserlerdeki çevirilere sadık kalınmıştır. Eski Türkçe dönemine ait cümlenin Türkiye Türkçesine aktarımı aşağıda verilen

örnekte de görüldüğü üzere köşeli iki parantez arasında verilmiş ve son olarak tırnağın kapatılmasıyla örnek cümlelerin yazımı tamamlanmıştır. Cümle üzerinde başlığa göre vurgulanmak istenen kısım koyu şekilde yazılmıştır. Aşağıda yer alan örnek cümle *şart anlamı taşıyan örnek gösterme yoluyla oluşturulan* uyarı söz edimlerine bir örnek olup vurgulanmak istenen kısmın koyu yazıldığı görülmüştür.

“Körü barsa yakşı ayur bu sözüğ/ **uğuşsuz biligsiz beğütmez özüğ** (KB 298). [Dikkat edersen şu söz çok yerinde söylenmiştir; akılsız ve bilgisiz kimse kendisini yükseltmez.]”

Veri Analizi Yöntemi

Çalışma, yapısal ve edimbilimsel açıdan inceleme olarak ikiye ayrılmıştır. Yapısal incelemenin gerçekleştirildiği bölümde tespit edilen örneklerin oluşturuluş biçimleri ele alınmıştır. Bu yapı incelemesi yapılırken bağlam temelli bir anlam sınıflandırılmasına gidilmemiş yalnızca oluşum yollarına bakılmıştır. Örnek vermek gerekirse 1.3. *Soru Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinde Yapı* başlığında yalnızca soru ifadeleriyle kurulan uyarı söz edimlerine yer verilmiş olup tespit edilen örneklerin gerçek soru ifadeleri olmayıp retorik birer soru olduklarına dair bilgi ikinci bölümde 2.3. *Soru Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri* başlığında edimbilimsel açıdan incelendiği kısmında yer almıştır. Tespit edilen örnek cümlelerde yalnızca yapısal inceleme yapılan yerler koyu renkle belirtilmiştir. Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemi şeklinde ayrı başlıklandırma yapılmamıştır. Ancak sonuç bölümünde dönemsel açıdan uyarının oluşturulma biçiminin dağılımı hakkında bilgiler paylaşılmıştır. Sıralama yapılırken oluşum yolları bakımından benzerlik taşıyan örnekler bir paragraf altında toplanmıştır. Paragraflarda, uyarının oluşturulma biçimi hakkında, örnek cümleler üzerinde önceden bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde uyarı söz edimi hakkında daha önce müstakil bir inceleme bulunmadığı için elde edilecek veri hakkında da bir öngörü bulunmamaktaydı. Bu sebeple öncelikle metinler taranmış ve uyarı söz edimi havuzu oluşturulduktan sonra benzer özelliklere sahip uyarı söz edimleri bir araya getirilerek bir sınıflandırma yapılmıştır. Sınıflandırılma yapılan başlıklarda Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemi eserleri diye bir ayrıma gidilmemiş olup başlıklar taşıdıkları edimsel açıdan ele alınmıştır. Eski Türkçe döneminde taranan eserlerden tespit edilen cümleler öncelikle tasnif edilmiştir. Tespit edilen cümleler *şart anlamı taşıyan uyarı söz edimleri, seslenmeye bağlı uyarı söz edimleri, soru yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri, örnek gösterme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi, korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi, kâhinlikle yapılan uyarı söz edimleri, örtük yolla oluşturulan uyarı söz edimleri, tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri, tersinleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi* olmak üzere 9 alt başlıkla tasnif edilmiştir.

Başlıklar içerisinde eklemelendirilen uyarı söz edimleri tespit edilmiştir. Bu tür uyarı söz edimleri oluşturulurken kimi zaman iki, kimi zaman ikiden fazla özellik taşıması sebebiyle farklı alt başlıklar altında tasnif edilmiştir. Örneğin; içerisinde şart anlamı barındıran örnek cümleler yüklendikleri diğer eklentilerle *Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Seslenme ve Tembihlemeli Uyarı Söz Edimleri* başlığı gibi taşıdıkları tüm eklentilerin yansıtıldığı alt başlık açılarak incelenmiştir. Bunun yanı sıra, tespit edilen veri hem şart hem de seslenme anlamı içerdiğinde, şart ifadesi taşıyan başlıklar altında örnek cümlelere yer verilerek incelenmiştir.

Başlıklar içinde örnek cümlelerin sıralaması yapılırken Köktürk, Uygur ve Karahanlı şeklinde tarihsel öncelik gözetilmiştir. Örnek cümleden önce cümlenin taşıdığı uyarı söz edimi açıklanmış ve akabinde örnek cümleye yer verilmiştir. Bazı uyarı söz edimlerinin tek bir satırda tamamlanmayıp alt satırla devam etmesi sebebiyle örnek cümle yazımında her bir satır sonuna cümlenin geçtiği eser kısaltması (bk. *Kısaltmalar dizini*) ve geçtiği yer verilerek gösterilmiştir.

Birden fazla kez geçen özellikle *Kutadgu Bilig*'de yer alan “*negü tir eşitgil...*” söz öbeğiyle veya “*...Türük kağan ötiken yış olursar ilte buş yok...*”, “*...Türük bodun, ölsikiñ! Birye Çuğay yış Tögültün yazı [ko]onayın [tiser], Türük bodun ölsikiğ!...*” gibi örnek cümlelere doğru sonuç elde edebilmek adına veri tabanında yalnızca bir kez yer verilmeyip bulunduğu her beyit/satır için ayrı ayrı yer verilmiştir.

Edimbilim iletişimde anlatılmak isteneni inceleyen bir dilbilim alanıdır. Edimbilim için konuşan kişinin vurgu ve tonlaması anlatılmak isteneni yansıtması açısından en az bağlam kadar önemlidir. Ancak bu çalışmanın konusunu Eski Türkçe metinler oluşturduğu için çalışmada parçalarüstü birimlerin incelenmesi mümkün değildir. Bu sebeple çalışmada pragmafiloloji yönteminden faydalanılmıştır.

Jacobs & Jucker tarihî edimbilim çalışmalarının *pragmafiloloji* (pragmaphilology) ve *artzamanlı edimbilim* (diachronic pragmatics) olmak üzere iki ana dalı olduğunu belirtmiştir (1995, s. 4). Pragmafiloloji, sosyokültürel bağlamlarında tarihsel metinlerin edimbilimsel yönleri üzerine büyük ölçüde eşzamanlı çalışmalar olarak tanımlanmıştır. Buna karşılık, artzamanlı edimbilim içinse aynı dilin iki veya daha fazla evresini karşılaştırdığı ve odak noktasının dil değişimi olduğu bilgisi verilmiştir (Taavitsainen & Fitzmaurice, 2007, s. 13-14). Tarihsel edimbilim, dil kullanımının sosyal ve kültürel bağlamını içeren daha geniş bir edimbilim kavramsallaştırmasına dayanır (Jucker & Landert, 2017, s. 80).

Tarihsel edimbilim, tarihî dönemlerden günümüze ulaşmış mevcut verilerin toplanıp analiz edilmesi gibi ampirik yöntemlere dayanır. Yazılı iletişim, yazar/okuyucu gibi iki kanaldan

gerçekleşmesi sebebiyle bir iletişim çeşidi olup geçmişte yazılmış metinler ışığında çalışmalar gerçekleştirilir. Bu yazılı metinler belirli bir yazarın eserlerine veya yalnızca kısa bir zaman dilimini kapsayan diğer verilere odaklanabilir (Jucker & Landert, 2017, s. 82). Bu çalışmada da belirli bir dönem seçilmiş ve döneme ait eserler taranarak veri tabanı oluşturulmuştur.

Bu süreçte, söz edimlerinin sınıflandırılmasında farklı yaklaşımlar benimsenmiştir. Araştırmacılar, söz edimlerini *belirtik* ve *birincil* [*explicit* ve *primary* (Austin, 2009, s. 97; Searle, 2005, s. 30); *direct* ve *indirect* (Yule, 1996, s. 54; Birner, 2013, s. 115).] olmak üzere iki dala ayırırken her ne kadar farklı terimler tercih etseler de temelde kastetmek istedikleri olgu aynıdır. Bu ayırım, mevcut durumda uyarı söz edimi doğrudan bir yolla gerçekleştiriliyorsa ‘belirtik’, dolaylı yoldan, örtük ve sezdirimsel imalar içererek yapılıyorsa ‘birincil uyarı’ olarak adlandırılabilir. Belirtik ve birincil söz edimleri üzerine yapılan çalışmalara dayanarak bu iki edim arasındaki temel farkın bir aracı olup olmamasından ziyade, iletişimin örtülü ve sezdirimsel şekilde gerçekleşip gerçekleşmemesi olduğu söylenebilir. Belirtik edimseller, doğrudan aktarımı içerirken ve yanlış anlamalara daha az izin verirken birincil edimseller imaları, sezdirimleri, eğretilmeleri taşımaktadır (Hirik, 2019, s. 736). Bu sebeple birincil söz edimleri ikinci bölüm olan edimbilimsel inceleme kısmında örtük yolla oluşturulan uyarı söz edimleri (bk. 2.1.3. *Şart Anlamı Taşıyan Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri*, 2.1.4. *Şart Anlamı Taşıyan Seslenme ve Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri*, 2.1.8. *Şart Anlamı Taşıyan Seslenme, Örnek Gösterme ve Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi*, 2.2.7. *Seslenmeye Bağlı Korkutma Yoluyla Oluşturulan Tembihlemeli ve Örtük Uyarı Söz Edimleri*, 2.7. *Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri*) başlıklarında bahsedilmiştir.

1. BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE UYARI SÖZ EDİMLERİNDE YAPI

Bu bölümde, taranan eserlerden tespit edilen örnekler temelinde uyarıların nasıl oluşturulduğuna bakılacaktır. Seslenme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi, şart anlamı yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi ve soru yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi kuruluş itibarıyla özel olması sebebiyle seslenme, şart ve soru üzerinden tespit edilen örnekler ekseninde ilerlenecektir. Korkutma yoluyla, örtük yolla, kâhinlik yoluyla, tembihleme yoluyla, tersinleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri metin bağlamında çoğunlukla dil kullanımına göre oluşturulurken seslenme, şart anlamı taşıma ve soru yöneltmeyle kurulan uyarı söz edimlerinin ek ve sözcüksel birimlerden yardım alınarak oluşturulduğu görülmektedir. Bu sebeple de çalışmanın genelinde başlıklara bakılmaksızın seslenme, soru ve şart anlamı taşıyan örnekler ele alınarak değerlendirme yapılacaktır.

1.1. ŞART ANLAMLI TAŞIYAN UYARI EDİMLERİNDE YAPI

Ekin kökenine ilişkin; Bang, -sAr ekinin bir dilek-şart kipi (desiderativ) olduğunu ve bu ekin başlangıçta bağımsız bir fiil olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Sa- ‘konuşmak, sıralamak, saymak’ anlamlarındaki fiil ile -r’li geniş zaman birleşiminden geldiği görüşündedir (1923, s. 116-117). Ramstedt, -sA ekinin isim soylu ve fiil soylu sözcüklere eklenen ayrı ayrı ekler olduğunu belirtmiştir. Bu ekin, istek gösteren fiiller türettiği ve se- ‘istemek’ fiilinin -r geniş zaman ekiyle kaynaşmasının sonucunda şart kipine dönüştüğü görüşünü ortaya atmıştır (1946, s. 120-126). Brockelmann, Bang’ın görüşüne katılarak -sAr ekinin sa- ‘saymak, düşünmek’ fiiline dayandırmaktadır (1954, s. 240). Räsänen, Bang ve Brockelmann’a katılarak -sA ekini dilek-şart kipi (desiderativ) olarak adlandırmış ve -sX ‘bir şey istemek’ < sa ‘saymak, düşünmek, istemek’ olarak ifade etmiştir (1957, s. 150). Johanson, büyük olasılıkla sa:- ‘saymak, düşünmek’ fiiline dayandığını söylemiş ve bu görüşünü de fiilin kökünün uzun ünlüye sahip olmasına dayandırmıştır (2021, s. 702).

Timurtaş, ekin Eski Türkçe döneminde ‘şart işlevi’ ile birlikte ‘dilek işlevini’ de taşıdığını (1981, s. 131), Ergin, -sAr ekinin Eski Türkçede -sAr olduğunu ve ilerleyen dönemlerde -sA şeklinde kullanılmaya başladığını belirtmiştir (2012, s. 309).

Köktürkçede kullanılan -sAr ekini Gabain, şart anlamının en çok -sar ekinin üzerine şahıs işaretlerinin getirilmesiyle oluşturulduğundan bahsetmiştir (2007, s. 91). Erdal, koşul yapısı, bağlı

cümlede -sAr ile biten zarf-fiil ekini kullanıldığını ve diğer türden nedensel ilişkilerin de aynı şekilde zarf-fiil yollarıyla ifade edildiğini belirtmiştir (2004, s. 494). Tekin, -sAr ekli eylem zarfı şeklinde adlandırmıştır. Bu ekin ‘asıl eylemin hangi şart ya da şartlar altında işlendiğini belirtmek; asıl eylemin hangi durumlarda ve ne zaman işlendiğini belirtmek’ (2022, s. 162) olmak üzere iki görevinin olduğunu belirtmiştir.

Köktürkçede -sAr biçiminde kullanılan ek Uygur Türkçesinde de kullanılmaya devam etmiştir. Gabain, -sAr ekinin Uygur Türkçesinde, *Orhon Yazıtları*’nda kişi zamirlerine ya da kişi eklerine bağlanmadan kullanılan -sAr ekinin, Uygur Türkçesinde fiil çekimine girmiş ve diğer kiplerdeki gibi kişi eklerine bağlanmış biçimlerine de rastlandığını belirtmiştir (2007, s. 91).

Karahanlı Türkçesinde -sA biçimi şart çekiminde yaygın olarak kullanılırken arada bir -sAr biçimi de görülmüştür. Erdal, -sAr yerine koşul eki olarak -sA kullanımının geç dönem veya en azından ilerleyici özellik olduğundan bahsetmiştir (2004, s. 15). Karahanlı Türkçesinde ihtimal ve şart, şekil açısından birbirinden ayrılmamakta ve nadiren zaman bilgisi taşımaktadır. Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesinde -sA ekiyle şart kipinin oluşturulduğunu ve şart ekinin şahıs zamirleriyle çekimlendiği bilgisini vermiştir (2019, s. 188). Erdal, koşul eki -sAr yalnızca Karahanlı Türkçesinde ve Heilk’te toplanan geç dönem dünyevi metinlerde değil aynı zamanda *BuddhKat* metinlerinde de tutarlı bir şekilde -sA olarak görüldüğünü geniş zaman ekinde de /r/’nin bazen düştüğünden bahsetmiştir (2004, s. 112).

Ercilasun, *Divanü Lügati’t-Türk*’teki “*Buşma-sar boz kuş tutar, ewme-ser ürünğ kuş tutar*” cümlesindeki *buşma-sar* ve *ewme-ser* örnek cümlesindeki -sAr ekinin o dönem için arkaik bir ek olduğundan bahsetmiştir (1984, s. 135). Bulak, -sAr ekinin Köktürkçede zarf fiil eki olarak kullanıldığı ve şahıs ekleri olarak henüz bir şart çekimi oluşturmadığını belirtmiştir. Bulak ekin; zarf-fiil eki olarak ‘şart’ kavramı da bulunduran ‘-Dokça, -Dağı sürece, -Dığı zaman’ anlamlarını taşıdığından bahsetmiştir (2011, s. 75).

Orhun Yazıtları’nda -sAr eki aşağıdaki örneklerde görüleceği gibi *olur-sar*, *ı-sar*, *bar-sar*, *ti-ser*, *yañıl-sar*, *alkın-sar* şeklinde fiil kök ve gövdelerine eklenmiştir. *Kod<t>ur-ma-sar*, *tıd-ma-sar* örneklerinde görüldüğü üzere -sar ekine -ma olumsuzluk ekinin eklenmesiyle uyarının oluşturulduğu tespit edilmiştir.

“...Ötüken yêr olorup arķış têrkış **ısar** neñ buñuğ yok ötüken yıñ **olorsar** beñgü el tuta olortaçı sen... (KT G8). [Türk bodunu, eğer o yere gidersen öleceksin. Eğer Ötüken toprağında yerleşir ve [mal için] kervan gönderirsen hiçbir eksiğin olmayacak. Eğer Ötüken platosunda oturursan, bengi eli [orada] tutacaksın.]”

“...*Ol yer[ger]ü barsar, Türük bodun ölteçi sen! Ötüken yer o[l]urup [arkış] tirkış isar, neñ bu[ñuğ yo]k Ö[tüken y]ış olursar beñgü [il tuta olurtaç]ı sen...* (BK K6). [O yere doğru gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin! Ötüken ülkesinde oturup (buradan) kervanlar gönderirsen, hiçbir derdin olmaz. Ötüken dağlarında oturursan sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedersin.]”

“...*Türk bodun ölsüküğ berye çuğay yış tüğültün* (KT G6) *yazı konayın tèse türk bodun ölsüküğ* (KT G7). [Türk bodunu, öldün! İnsanlar, “Sen] Türk bodunu ölmek üzeresin [bunun için], güneyde Çuğay platosuna [ve] ovasına yerleşelim!” dediler.]”

“...*Türük bodun, ölsikiñ! Biry e Çuğay yış Töğültün yazı [ko]onayın [tiser], Türük bodun ölsikiğ!...* (BK K5). [(Ey) Türk halkı, (sen) mutlak öleceksin! Güneyde Çuğay dağlarına (ve) Töğültün ovasına yerleşeyim dersen, Türk halkı, çok sayıda öldün!]]”

“...*Tabgaç bodun sabı süçiğ, ağısı yımşak ermiş. Süçiğ [s]abın, yımşak ağın arıp ırak [bod]unuğ ança yağutır ermiş. [Yagr]u kontuk[da] kisre anıg biliğın anta ö[yür erm]iş: Edgü [bil]ge kişiğ, edgü alp kişiğ yo[rıtmaz] ermiş; bir kişi **yanıls[ar]** uğuşı bodun[ı biş]ükiñe teği kıl[maz]* (BK K4) *ermiş...*(BK K5). [Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş. Tatlı sözlerle, yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak(larda yaşayan) halkları öylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş. (Bu halklar) yaklaşıp yerleştikten sonra (da Çinliler) kötü niyetlerini o zaman düşünürler imiş: İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş; (öte yandan) bir kişi yanılıp suç işlese (onun) soyuna sopuna (ve) hısım akrabasına kadar (herkesi) öldürmezler imiş.]”

Johanson, Eski Doğu Türkçesinde -sAr ve er- ‘to be’ birleşimine dayandığını ifade etmiştir (2021, s. 918). Bu çalışmada da şart ekinin *neñ er-ser, bar er-ser, ırk er-ser* ve *ol-ur-sar* şeklinde er- ve ol- yardımcı fiillerine eklenerek uyarının yapıldığı görülmüştür.

“...*Türgiş kağanta küreğ kelti. Sabı anteğ: “Öñdün kağangaru sü yorılım” temiş, ‘Yorımasar, bizni kağanı alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş, kaç **neñ erser*** (T1 K5) *bizni ölürteçik ök’ temiş...* (T1 K6). [(Bu arada) Türgiş kağanından kaçak geldi. Sözleri şöyle idi: ‘Doğu kağanına karşı sefer edelim’ demiş, ‘Sefer etmezsek, bizi, kağanı cesur imiş, ne zaman olsa bizi mutlak öldürecektir.’ demiş.]”

“...*Çuğay kuzın, Kara Kumuğ olurur ertimiz* (T1 B7) *Kéyik yéyü tabışğan yéyü olurur ertimiz. Bodun boğuzı toğ erti. Yağımız tegre uçuk teg erti; biz ... ertimiz. Anca olurur erikli Oguzdundun küreğ kelti.* (T1 G1) *Küreğ sabı antağ: Toğuz Oguz*

*bodun üze kağan olortı tər. Tabğaçgaru Kuni señünüğ idmiş; Kıtanygaru toñra semiğ idmiş. Sab anca idmiş: Azkına Türk (T1 G2) yorıyur ermiş. Kağanı alp ermiş, ayğuşısı bilge ermiş. Ol eki kişi **bar erser**, seni, Tabğaçığ ölürteçi tərmen; öñre Kıtanyğ ölürteçi tərmen; beni; Oguzuğ (T1 G3) ölürteçik, tərmen... (T1 G4).* [[Burada] geyik yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk. Bodun doymuş (kk. boğazı tok) idi. Çevremizde düşmanlarımız çok sayıda (kk. saman çöpü kadar) idi. Biz ? idik. Oğuzlardan kaçak geldiğinde biz bu durumdaydık. Kaçak şöyle söyledi (kk sözleri şöyle [idi]): “Tokuz Oğuz bodun üzerine kağan oturdu [tahta]” dedi. [Oğuzların kağanı]. Tabgaçlara Kuni Szengünü göndermiş, Kıtaylara Tongra Semi göndemiş. [onlara] şöyle haber göndermiş. “Çok az olan Türk [bodun] hareketlenmeye (kk. ilerlemeye) [başlamış]. [Türklerin kağanı alp ve danışmanı bilge imiş. Eğer bu iki kişi [gerçekten böyle], seni, Tabgaç’ı öldürecek derim ben, doğuda Kıtay’ı öldürecek derim ben, beni, Oğuz’u [da] öldürecek derim ben.]”

“...Türk kağan ötüken yış **olorsar** élte bun yok... (KT G3) [Eğer Türk kağanı Ötüken platosunda hüküm sürerse, o zaman sıkıntı yok.]”

“...Anda añığ kişi anca boşgurur ermiş **ıraq erser** yablağ ağı bérür yağuk erser edgü ağı bérür tıp anca boşgurur ermiş biliğ bilmez kişi ol sabığ alıp yağru barıp üküş kişi öltüg (KT G7) ol yérgerü barsar türk bodun ölteçi sen... (KT G8). [Kötü kişiler orada [bütünüyle] şöyle planlar imiş. “Eğer [Tabgaç halkı] [senden] uzaksa değersiz mal verir, eğer [sana] yakınsa iyi mal verir” diye öğüt verirler imiş. (Siz) bilgisiz (kk. bilgi bilmez) kişiler bu sözü tutarak [Tabgaç halkının] yakınına vardınız [ve orada] çok sayıda öldünüz! Türk bodunu, eğer o yere gidersen öleceksin.]”

“...Türük kağan ötüken [y]ış **olorsar** il]te [bun] yok... (BK K2). Eğer Türk kağanı Ötüken platosunda hüküm sürerse, o zaman sıkıntı yok.]”

Uygur Türkçesi eserlerinde şart yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinin -sAr eki aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi *alkın-sar*, *başla-sar*, *bışrun-ma-sar*, *kıl-sar-lar*, *yunlayur er-ser*, *bert-ser*, *sımta[p] ét-ser* şeklinde fiil kök ve gövdelerine eklendiği görülmüştür. *Kod<t>ur-ma-sar*, *tıd-ma-sar*, *koğtur-ma-sar*, *tıd-ma-sar*, *yori-ma-sar*, *kertgün-me-ser*, *edgür-me-ser*, *eşid-me-ser*, *tıñla-ma-sar*, *aya-ma-sar*, *agırla-ma-sar*, *u-ma-sar* örneklerinde görüldüğü üzere -sar ekine -ma olumsuzluk ekinin eklenmesiyle uyarının oluşturulduğu tespit edilmiştir.

“...Ol ödün ağıçı uluğı kanğa inçe ötüinti teñrim ağık kuruğ bor kal-ır ağı barım **alkın-sar** kuruğ bor kal-ır ağı barım *alkın-sar* uwatsar (İKP VII) yazukka tüşe teginmegey értimiz... (İKP VIII). [O zaman, hazine başkanı, hakana şöyle arz etti;

Haşmetlim, hazine kurumak üzere. Eğer zenginlikler tükenirse kurur. Hazine-ler tükenirse, küçülürse hataya düşmeyelim.]]”

“Ne için tüz bışrunur tēp tēser birök bodis(a)t(a)vlar yalañuz dyan- ıg ok bışrunup inçip bilge biliglig **bışrunmasar** ötrü köñülleri çöker batar erinçeñ ermegü bolur ulug y(a)rılı- kançuçı köñülte y(e)me ırayur yatı- kayur... (AY IV. 2161-2167). [Niçün düz öğrenirler? Diye sorsa: Eğer Bodhisattvalar sadece dhyânayı öğrenip bilgiyi öğrenmezse sonra gönülleri, zihinleri çöker, batar üşengeç, tembel olur. İkcirkikli şüpheli olur. Büyük merhametli gönülden de uzaklaşır uyku halinde olur.]]”

“İnçip köni törüçe evrilmek sürgülük ol kavırıp .. k(a)ltı tüzki törüçe .. birök körüp yavızıg .. törüçe .. birök körüp yavızıg .. **kod<t>urmasar tıdmasar** .. ermez törüler anta ötrü .. erü erü (1301) üstelür .. turu turu ol begniñ .. (AY VIII. 1296-1301). [(Onları) yakalayıp doğru yola sevk etmek gerekir. Eğer kötüyü görüp bundan vazgeçirmezse, (ona) engel olmazsa sonra kötü yasalar git gide çoğalır.]]”

“Küniñe asılır .. el han körüp b(e)lgülüg .. öz el içinde boğunun .. yavlak kılınç kılmakın arıtı **koğturmasar tıdmasar** .. astrayastiriş atl(i)g oruntakı .. üküş t(e)ñriler kuvragı .. kamagun barça bir yañlıg .. kakıg köñül turgurur-lar .. bo tıltagın artayur .. el-niñ uluşnuñ törüsi .. armak yovmak eziğ sav .. kēñ yoriyur yertinçüde .. yat yağı- (AY VIII. 1305-1316). [Hükümdar kendi ülkesi içinde kötü işler yaptığını açıkça gördüğü hâlde (bu kötü işlerden onları) alıkoyup engellemezse Astrayastiriş tanrı yerindeki tanrılar topluluğu hep birden bir tür kızgın bir gönül beslerler. Bu nedenle ülkenin yasaları bozulur, hilekârlık ve yalancılık yeryüzünde geniş alanlara yayılır.]]”

“**Yorımasar** el başçı .. raça şaşt(i)r atl(i)g törüçe .. ol eldeki kişiler .. saçılır artayur kamagun .. k(a)ltı yaña tepmiş teg .. linhua çeçeklig kölmenig .. küçlüg katıg yeel (AY VIII. 1329-1334). [Ülkenin yöneticisi Rajaşastr yasalarına uygun şekilde davranmazsa o ülkedeki kişiler bütünüyle dağıtılırlar, bozulurlar aynı çiçekli (bir) göleti dağıtması gibi.]]”

“Élig begler .. köni törüg kem[işip ..] yavız artak törü üze .. bodun[ug] karag **başlasar** .. öz orđular- ınta olurup .. üstünki kamag t(e)ñriler .. ötrü körüp bolarnı .. busanurlar yme çökerler ..” (AY VIII. 1349-1354). [Hükümdarlar doğru yasaları bırakıp kötü (ve) bozuk yasalara göre halklarını yönetmeye başlarsa saraylarında ikamet eden gökyüzündeki bütün tanrılar bunları görüp yese kapılır, üzürlüler.]]”

“-İnte .. birök yana **kılsarlar** ..  rig yavlak ayıg kılınçıg .. ođ-guradı tü erler ..    yavlak yo[l]-lar    nte .. [E er kaba, k  t     ler yaparlarsa kesinlikle d   erler    k  t  yolun    ine] (AY VIII. 1522-1525).”

“...K r p bir k  li[g]-ler ..  l    nteki bodunun .. **sımta[p]**    er olarnı  .. m n ka ağlar kıl mı ın (astrayastiri  atl(ı)g oruntakı kamag t(e) riler kuvragı .. kamagu- (AY VIII. 1525-1531). [E er h k mdarlar  lkesindeki halkın kabahat    ediğini g r p de engellemezse Astrayastiri  adlı tanrı yerindeki b t n tanrılar topluluğunun hep birden g n  lleri kavrulur, (onlar) kederlenirler.]”

“T(e) rim, bir k yene t(e) rim kayu  lig-ler hanlarnı   lunte ulu ınta bo nom erdini bar erip **k rtg nmeser edgermeser e ıdmeser tı lamasar ayamasar ağırlamasar** yene bo nom erdinig tutda ı t rt t rl g t rin kuvragı yme a ınmasar ayamasar,   r  biz kamagun t(e) ridem kuvragımız birle bo nom erdinig e ıdgeli bolmatın nomlug no  ta ığı    e  gs k k(e)rgek bolup nom me isindin ogadıp  ogsuz yalın  k  -s  z k      z bolgay biz,    yavlak yoldakı tınl(ı)glar kuvragı asılgay       y, t(e) ri yeri ki i a un-ı      y kooragay... (AY VI. 0648-0663). [Tanrım, bazı h k mdarların  lkesinde bu  ğreti m        r olduğuna inanmazsa dinlemezse ( ğreti m        r) saygı g          o vakit biz (d  rt Mah      ), b t n ilahi topluluğumuz ile bu  ğreti m        r dinlemeden  ğretinin lezzet(inden) mahrum kalıp  ğreti mutluluğundan uzakla ıp, g      olacağız.    k  t  yoldakı canlılar topluluğu artacak. Tanrılar (ve) insanlar alemi zarara uğrayacak.]”

“Bir k me ı  bo    imin (ADFH 096) b t    r sizler ulug t rl g a ıg ağrık (ADFH 097) bar.. b t  r  **umasar** sizler y       gu u     - (ADFH 098) -ları birle yok yodun kılur m(e)n.. (ADFH 099). [E er benim bu    imi hallederseniz,  ok               r olacak. Halledemezseniz yedi neslinizle birlikte sizi ortadan kaldırım.” dedi]”

“...A ar montag (ADFH 129) kılsar s(e)n sa a ulug (ADFH 130) t rl g     r a  u bar.. **bir k b t  r-** (ADFH 131) **-meser** s(e)n isig         a rılđalı anun (ADFH 132) turgıl... (ADFH 133). [Dediklerimi aynen yerine getirirsen senin    n t rl  t rl  hediyyelerim olacak. E er bu yerine getiremezsen canından ayrılmak    n hazır ol.]”

“... (S)   ik se  rem sanlığ edin (M 67/25) (tavarın) yime  ler yun layur erser ... (M 67/26)... **bir k yiy  r yun layur erser...** (M 67/27) (ol)     n avı  tamuda a (ıđ) (M 67/28) (emgek) emgengey sizler.. (M 67/29). [Manastıra ait malları yemeyin, kullanmayın! E er yer ve kullanırsa... O zaman Av  ci adlı cehennemde b    k acı            .]”

“...*Burh-an ög kaç tétir kayu kişi ög kaç köñlin **bért-ser** ol tınlıg tamuluğ bolur oğul kızka sanmaz...* (İKP XI). [Buddha’ya ana ve baba denir. Hangi kişi ana ve babasının gönlünü kırarsa o kişi cehennemlik olur, oğul ya da kız sayılmaz.]”

Karahanlı Türkçesinde şart yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerine *Kutadgu Bilig*, *Atebetü'l-Hakâyık*, *Divanü Lügati't-Türk* ve *İlk Kur'an Tercümesi* olmak üzere taranan dört eserde de rastlanılmıştır. Taranan eserlerde cümleye şart anlamı katabilmek için dönemin işlek olarak kullanılan -sA şart ekinden faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra şart anlamı oluşturmada *ança*, *eger*, *kalı* sözcüklerinin şart ekiyle birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir.

Taranan eserlerden hareketle şart yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinin büyük çoğunluğunun dönemin şart eki -sA ile oluşturulduğu görülmüştür.

“*Biligsiz kişi barça iglig bolur/ **igig emlemese** kişi terk ölür* (KB 157). [Bilgisiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedavi edilemezse, insan çabuk ölür.]”

“*Esenlik **tilese** seniñ bu özünğ/ tilinğde çıkarma yarağsız sözün* (KB 169). [Sen kendi selametini istiyorsan, ağzından yakışsız bir söz kaçırma.]”

“*Ukuş keldi utru ayur bütrü kör/ sözün **bolsa** yanluğ saña bolğa kor* (KB 193). [Anlayış karşı geldi ve ‘İyice dikkat et, sözün yanlış olursa sana zararı dokunur.’ dedi.]”

“*Usal bolma begler küyer ot turur/ küyer otka **yağsa** añar yut turur* (KB 654). [İhmalci olma, beyler yanar ateştir; yanar ateş, ona yaklaşan için bir felakettir.]”

“*Maña **öznese** kim özelip ölür/ maña kim boyun egse arzu bulur* (KB 678). [Kim bana kafa tutarsa, ıstırap içinde mahvolur; kim bana boyun eğerse, arzusuna kavuşur.]”

“***Buşar bolsa** begler kelip öwkesi/ yırağ turgıl anda tegürgey yası* (KB 781). [Beyler öfkeleri tutup, hiddetlenirlerse, onlardan uzak dur; yoksa zararları dokunur.]”

“*Kör arslanğa okşar bu begler özi/ **buşursa** keser baş ay bilgi yaruğ* (KB 784). [Beyler aslana benzerler; hiddetlendirirsen, başını koparırlar, ey parlak bilgili.]”

“*Tapuğçı tapuğ bilse törke tegir/ **tapuğ bilmese** tördin ilke kelir* (KB 844). [Hizmetkâr hizmet etmesini bilirse, başköşeye erişir; hizmet etmesini bilmezse, başköşeden eşiğe düşer.]”

“Kim **erse** bu k nl k **tilese** sewin / isizlik  ılır ol yarın yir sa ın  (KB 913). [Kim sadece bug nl k rahatını d   n rse, o k t l k yapar; fakat yarın kaygı  eker.]”

“Ası  **k rn r erse** isizlik bu k n/ yarın yas  ılır anda u   l    n (KB 916). [K t l k bug n faydalı g r nse bile, yarın orada bunun zararını g r rs n; bunu d   n p, idrak et.]”

“**Ba  n  tilese** tili ni k   z/ tili  tegme k nde ba  n  yanur (KB 967). [Ba  n  kurtarmak istersen, dilini g zet; dilin her g n senin ba  n  tehdit eder.]”

“Yana ayd  ay told  ilig u ar/ bu til yas  **tegse** tiriglik t ker (KB 976). [Ay Told  yine dedi: H k mdar bilir ki, bu dilin zararı insanın hayatına bile mal olur.]”

“K ni **s  ler erse** tili  tepres / s   n egri **erse**    n kizles  (KB 1026). [Do ru s  leyecekse, dilin kımıldasın; s   n e ri ise, onu saklamalısın.]”

“Bar r men mu ar sen sizik tutma  l/ to u   kim ** lmez tise** b tmegil (KB 1090). [Ben gidiyorum, sen bundan hi    phe etme; do an bir kimsenin  lmeyece ini s  ylerlerse, inanma.]”

“**Tuta bilmesen** sen a  n mu  a ne / sa a yetmegey k r sarı     a en (KB 1288). [Tutmasını bilmezsen (toplanmış malları), bir bu kadar mal daha olsa, sana yetmez; g r rs n, y z n  sarartır.]”

“Bu  n mun a **bolsa** yır k tur sa a/  ara bul a  na  atılma  a a (KB 1313). [Halk serke lik ederse, ondan uzak dur; avamın karga alı ına karı ma, ondan ka .]”

“ ay  i ke kirse       n  k r/      **k rmese** i  bolur erke  or (KB 1316). [Hangi i  girersen,  nce sonunu d   n; sonu d   n lmeyen i ler insana zarar getirir.]”

“Neg  tir e itgil seringen k  i/ **serinse** iter er buzulm   i i (KB 1318). [Sabreden insan ne der, dinle; insan sabrederse, bozulm   olan i ler d zelir.]”

“T kel s zledim men mu a **b tse** sen/ sewin  eks megey s   m **tutsa** sen (KB 1340). [Her  eyi s yledim; buna inan r ve s   m  tutarsan, daima mesut olursun.]”

“   n ** olsa** iki a un begliki/ bu bi  i ke ya ma bu ol yigliki (KB 1432). [E er her iki d nya beyli ini istiyorsan, en iyisi budur, sen  u be  i e (harama karı ma, zulmetme, insan kanı d kme, d  manlık besleme ve kin g tme) yakla ma.]”

“*Ay ilig körü bar kişiler küni/ ne körklüg keçer ol **yorısa** köni* (KB 1749). [Ey hükümdar, dikkat et, doğru hareket ederlerse, insanların hayatı ne kadar güzel geçer.]”

“*Kayu begde **bolsa** bu arkuğ kılınç/ işi barça tetrü sewinçi sakınç* (KB 1984). [Hangi bey kötü bir tabiata sahip olursa, her işi ters gider; sevinç yüzü görmez, daima keder içinde yaşar.]”

“*Usal **bolsa** begler işin bütrümez/ usal beg bütün bilgü beglik yimez* (KB 2027). [Beyler ihmalkâr olurlarsa, işlerini başaramazlar; bey iyice bilmelidir ki, ihmalkârlık ederse, beyliği devam edemez.]”

“*Köni **bolmasa** işte işçi başı/ kamuğ egri boldı bu begler işi* (KB 2210). [Hizmetkarların başı olan vezir doğru hizmet etmezse beylerin işi hep eğri olur.]”

“*Yana beg yakın **tutsa** isiz kişi/ isiz kıldı atın hem il kün işi* (KB 2259). [Eğer bey kötü adamları kendisine (beylerden bahsediliyor.) yakın tutarsa, adını lekeler ve memleket işini bozar.]”

“*Yağıñ sü telim **tutsa** azrak senin/ tokışka iwinme yarağ kör anıñ* (KB 2359). [Eğer düşmanın askeri çok ve seninki daha az ise, savaşa acele etme ve ona göre tedbir al.]”

“*Negü tir eşitgil bügü bilge beg/ bu söz işke **tutsa** saña bolğa yig* (KB 2513). [Hâkim ve alim bey ne der dinle; bu söze göre hareket edersen, senin için çok iyi olur.]”

“*Başıñ **kolısa** begler sözün sözleme/ yana ilke yazma başıñnı yime* (KB 2514). [Başını korumak istersen, beylerin söylemesi icap eden sözleri sen söyleme ve memlekete karşı suç işleyerek, kendi başını yeme.]”

“*İdi sak küdezgü bu yirde begin/ yoğuğ **tegmese** anda teñsizlikin; kalı tuşsa beglerke yanluğ haña/ tuşar at öze kuşta awda süde* (KB 2582-2583). [Beyler sefere, ava, cirit oyununa veya memleket gezisine çıktıkları vakit beyini çok dikkatle gözetmeli; başına kötü bir hadise, bir felaket gelmesini önlemelidir.]”

“*Ay begler inançı sözüñ kizle berk/ sözüñ **kizlemese** başıñ barga terk* (KB 2683). [Ey beylerin itimadını kazanan insan sırrı iyi sakla; sırrı saklayamazsan derhâl başın gider.]”

“*Kişike kişegil ayıt barça söz/ köñül **taplamasa** yırak tutğıl öz* (KB 3689). [Sonra başkaları ile meşveret et her sözünü danış; fakat içine sinmezse o işten kendini uzak tut.]”

“*Köñül **taplamasa** kayu işlerig/ asıg bolmaz anda ay köñli tirig* (KB 3691). [Ey gönüli diri, hangi işi gönül beğenmezse o işten bir fayda gelmez.]”

“*Bu üç neñ turur **er küdezme**se öz/ başın alsıkar terk eşit uş bu söz* (KB 4119). [İnsan kendisini gözetmezse, şu üç şey (bey sözüne kulak vermek, dürüst olmak, uygunsuz işlerden uzak durmak kastediliyor) derhâl onun başını; götürür, bu sözü dinle.]”

“*Yağıñ **boldı erse** et öz can küdez/ yağılığ kişiler kütulmağı az* (KB 4270). [Düşmanın varsa, canını ve tenini koru; düşmanı olan insanların kurtulması güçtür.]”

“*Öçeşme bu devlet bile sen yaraş/ **yaraşmazsa** devlet ağı kılğa aş* (KB 4299). [Sen ikbal ile mücadeleye kalkma onunla anlaş, anlaşılamazsan o sana yediğin yemeği zehreder.]”

“*Bu ma üç kutu ol muni adra tut/ küçeme **küçese** bolur ilke yut* (KB 5560). [Bunlar da (avamları kastediyor) üç zümredir, bunları birbirlerinden ayrı tut; onları zorlama, zorlarsan, bu memleket için felaket olur.]”

“*Kiñeşe onarur kişi öz işi/ ökünçlüg bolur kin kiñeşmez kişi* (KB 5653). [İnsan işinde ancak danışmak suretiyle muvaffak olur; danışmayan kimse sonunda pişman olur.]”

“*Negü tir eşitgil ukuşluğ sözi/ bu söz işke **tutsa** tap ol ay kozı* (KB 5843). [Akıllı insan ne der dinle, ey kuzum buna göre hareket edersen bu söz sana yeter.]”

“*Bu tüş ‘ilmiñe **bağsa** şartı öküş/ muni bilgü aşnu yetürse ukuş* (KB 5997). [Bu rüya tabiri dikkat edersen birçok şartlara bağlıdır; buna akıl erdirmek için önce şunları bilmek lazımdır.]”

“*Negü tir eşitgil ay köñli oduğ/ bu söz işke **tutsa** tokınmaz yoğuğ* (KB 6119). [Gönüli uyanık insan ne der, dinle; bu söze göre hareket edersen, sana zarar gelmez.]”

“*Bu iki bile er yoқаdur küçün/ muñar kim **bulun bolsa** emger öçün* (KB 6162). [Bu ikisi (heva ve arzulardan bahsediyor) ile insan zorla kendini mahveder; kim bunların esiri olursa onu ıstıraba sürükler.]”

“İsizlik **tilese** bar isiz kılın/ ol isiz yanutı ulıtğay bilin (KB 6264). [Kötülük istersen git, kötülük yap; fakat şunu da bil ki bu kötülüğün karşılığı seni bir gün inletecektir.]”

“Süçüg tattın erse açığka anun birin **kelse** rahat kelür renc onun (AH 209). [Eğer tatlı tattın ise acıya hazır ol; rahat birer birer gelirse zahmet onar onar gelir.]”

“Ukup sözle sözni iwip sözleşme sözün kizle kiğin başın kizleme miñ er **dostuñ erse** öküş körmegil bir duşman erse anı azlama (AH 357-360). [Sözünü düşünerek söyle, acele etme; sözünü sakla ki, sonra başını saklamayasın bin kişi dostun olsa çok görme ; bir kişi düşman olsa azımsama.]”

“(Aşakla-) ol anı aşakla.dı o, onu küçük saydı. Atasözü: Yağı.nı **aşakla.sa** başka çıka.r. Anlamı şudur: Düşmanını küçük sayarsa başa çıkar. Demek isteniyor ki baş yani ihtiyat (hazm) elden gider; onu küçük görme (DLT, 2018, s. 133).”

“(Kun-) oğrı tawa.r kundi hırsız malı çaldı. Şiir: kiçig bulup ya.gını yirgü **eme.s/** edgermedip koğsa anı ilni kuna.r Diyor ki: Küçük olsa bile düşmanı hor görmemek gerekir. Ondan çekinilmediği ve ihmal edildiği zaman ülkeni senden alır. kuna.r, kunma.k (DLT, 2018, s. 242).”

“Kim kim **kılsa** ol haddin geçmek küçün her-âyine munu kigrür-miz anı otka, erür ol tañrı üze âsân (İKT 4-30). [Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, onu cehennem ateşine atacağız. Bu, Allah’a pek kolaydır.]”

“Kim kim **hilâf kılsa** yalavaçka belgürmişde kiğin añar köni yol, uğsa mü’minler yolında adınñ yolka koğdu bergey-miz anı ol kim pezîrledi, kigürgey-miz tamuğka neme yawuz yangı yer (İKT 4-115). [Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü’minlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir.]”

“**Kötürseler** yüklerini tükel kıpmak küni yime anlarnıñ yüklerindin yolsuz kıılır olarnı biligsizlikin, bilgil kim iş yawuz ol anı kim kötrürler (İKT 16-25). [Böylece kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarının da bir kısmını yüklenirler. Dikkat et, yüklendikleri ne kötüdür.]”

“Yığmasun sêni andın ol kim bitmez añar, uğtı ten tilekiñe, helāk **bolsa sen** (İKT 20-16). [Buna inanmayan ve nefsinin arzusuna uyan kimseler seni ondan (ona hazırlanmaktan) sakın alıkoymasın, sonra helak olursun!]

“Biz bütünlüğün vahy kılındı bizke, bütünlüğün kın ol kişi üze kim **yalğan tutsa** hem **yüz ewürse** (İKT 20-48). [Şüphesiz bize, azabın yalanlayan ve yüz çevirenlere olacağı vahyolundu.]”

“*Hîç bakmazlar meger kıyāmetka kelse olarka nāgāh, rāstlık üze keldi anıñ belgüleri olarka, kaçan **kelse** olarka olarnıñ yādları* (İKT 47-18)? [Onlar kıyametin kendilerine ansızın gelmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Muhakkak onun alametleri gelmiştir (ama öğüt almıyorlar). Kıyamet kendilerine gelip çatınca öğüt almaları kendilerine ne fayda verecek?]”

Şart yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinin *körü barsa~bağa körse* örneklerinde görüldüğü üzere *fiil+zarf-fiil eki* almış sözcüğün üzerine *fiil+ -sA* şart eki ekinin eklenmesiyle ‘dikkat edersen, farkına varırsan, görürsen’ anlamı oluşturularak uyarı söz ediminin gerçekleştirildiği örnekler tespit edilmiştir.

“**Körü barsa** *yakşı ayur bu sözüg/ ukuşsuz biligsiz beğütmez özüg* (KB 298). [Dikkat edersen şu söz çok yerinde söylenmiştir; akılsız ve bilgisiz kimse kendisini yükseltmez.]”

“**Bağa körse** *begler küyer ot sanı/ basınsa* *üzer baş sorar öz kanı* (KB 655). [Dikkat edersen, beyler gerçekten yanar ateş gibidir; kafa tutanın başını koparır ve kanını emer.]”

Eger bağlacı ve -sA ekinin kullanılmasıyla şart yoluyla uyarı söz ediminin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu yolla yapılan uyarılara *Kutadgu Bilig* ve *İlk Kur'an Tercümesi*'inde rastlanmıştır.

“**Yawa sözlese** *söz neçe yas kılur/ eger sözleyü bilse asğı bolur* (KB 987). [Söz boş yere söylenirse, çok zarar getirir; söz yerinde söylenirse, faydalı olur.]”

“*Ey anlar kim bittiler, bolunlar adağın kılığlılar, könilik birle tanuqlar tañrı üçün neçeme kim özleriñiz üze bolsa azu ata ana üze bolsa yağıqlarkā eger bolsa bay azu dervīş tañrı sezā turur ol ikike, yime uđmañ ten tilekiñe kim ‘adl kılssa siz **eger kıştursa** siz azu yüz ewürse siz ol tañrı erür anı kim kılur siz bilgen* (İKT 4-135). [Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.]”

“*Aygıl anlarğa kim tandılar, eger yığılsalar küfrdin yarlıkatur olar anlarnı, nè kim çın-ok öjdin keçti, eger yansalar çın-ok keçti evvel kıların şünneti* (İKT 8-38). [(Ey Muhammed!) İnkâr edenlere söyle: Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır. Eğer (düşmanlık ve savaşa) dönerlerse, öncekilere uygulanan ilahi kanun devam etmiş olacaktır.]”

“*Eger çıkmasa sizler kınayur sizni açıtğan kın tegşürür boğunnu sizde adın ziyān kılmaz siz añar nerse, tañrı kamuğ neñ üze uğan ol* (İKT 9-39). [Eğer Allah yolunda sefere çıkmazsanız, sizi elem dolu bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir toplum getirir. Siz ise ona hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.]”

“*Çıkınlar yünüllükin hem ağırlığın, katlanıñ mällarınız birle hem özleriñiz birle tañrı yolu içinde, ol yahşı sizke eger bilür erse sizler* (İKT 9-41). [Gerek yaya olarak gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihat edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.]”

“*Satgın almanlar tañrının baçıqlarını az bahāka, bütünlükin kim tañrı üskinde ol, ol yėgrek ol sizke eger bilür erse sizler* (İKT 16-95). [Allah’a verdiğiniz sözü az bir karşılığa değışmeyin. Eğer bilerseniz, şüphesiz Allah katında olan sizin için daha hayırlıdır.]”

“*Aydı tilemegli mü sen meniñ tañrılarımın ey İbrāhīm, eger yığılmasañ sürgey men seni, kesilgil mendin kėcke tegi.*” (İKT 19-46). [Babası, “Ey İbrahim! Sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taş a tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!” dedi.]”

“*Aydı: iniñ ikegü andın kamuğ amarıñız amarıge yağı ol, eger kelse sizlerke mendin köni yol kim kim uğsa meniñ aymışım yolka azmaz hem bedbaht bolmaz* (İKT 20-123). [Allah şöyle dedi: “Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Eğer tarafımdan size bir yol gösterici (kitap) gelir de kim benim yol göstericime uyarsa artık o, ne (dünyada) sapar ne de (ahirette) sıkıntı çeker.”]

“*Eger icābet kılmasalar saña bilgil bütünlükin uğarlar hevālarıña, kim ol yolsuzrak ol kişidin kim uğtı hevāsıña köni yolsuzın tañrıdın, bütünlükin tañrı köndürmes zālim boğunlarnı* (İKT 28-50). [Eğer (bu konuda) sana cevap veremezlerse bil ki onlar sadece kendi nefislerinin arzularına uymaktadırlar. Kim, Allah’tan bir yol gösterme

olmaksızın kendi nefsinin arzusuna uyandan daha sapıktır. Şüphesiz Allah zalimler toplumunu doğruya iletmez.]]”

“*Ey peygāmbere urağutları ermez siz biregü teg urağutlardın, eger sakınsa sizler artuqluk kılman aymak birle, tama’ kılğay ol kim köñli içre ig ol, ayıtlar aymak eđgü bütün söz* (İKT 33-32). [Ey Peygamber’in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah’a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin.]]”

“*Eger yığılmasa iki yüzlügler anlar kim köñülleri içre sökellik, ol çav kemişgen[ler] kend içre, sekirtgem seni olar üze yana koñsı bolmağaylar seniñ birle anıñ içre meger azkına* (İKT 33-60). *Mel’unlar kayda ma bulnurlar, tutlurlar öldrülürler, öldürmek* (İKT 33-61). [Andolsun, eğer münafıklar, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ve Medine’de kötü haberler yayıp ortalığı karıştıranlar (tuttukları yoldan) vazgeçmezlerse, elbette seni onların üzerine gitmeye teşvik edeceğiz. Onlar da (bundan sonra) orada lanete uğramış kimseler olarak seninle pek az süre komşu kalacaklardır. Nerede bulunurlarsa yakalanırlar ve yaman bir şekilde öldürülürler.]]”

“*Bakmazlar mu ol kim utrularında turur, ol kim soñlarında turur, kökdin hem yerdin, eger tilese-miz ıygay erdimiz olarnı yer koğı azu tüşürgetimiz olar üze päre bulıt kökdin, anıñ içre nişan bar, kamuğ tañrıka yangan kılka* (İKT 34-9). [Onlar, önlerindeki ve arkalarındaki (kendilerini dört bir yandan kuşatan) göğe ve yere bakmadılar mı? Eğer dilersek onları yere geçirir veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz. Bunda, Rabbine yönelen her kul için bir ibret vardır.]]”

“*Ey anlar kim taptılar eger yārī bërse siz Tañrınıñ dīniķa yārī bërür sizke, üstivār kılur ađaqlarınıñnı* (İKT 47-7). [Ey iman edenler! Eğer siz Allah’a yardım ederseniz (emrini tutar, dinini uygularsanız), O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.]]”

“*Aygıl kiğin kalğanlarķa ‘Arablardıñ: ündenülür sizler bođunķa katiğlık idileriñe, toķuşğay siz olar birle azu boyun suğalar eger boyun susamiz bërür sizke Tañrı körklüg yanut, eger yüz ewürse siz neçün kim yüz ewürdiñiz anda burun, kınayur sizni katiğ kın birle* (İKT 48-16). [Bedevîlerin (savaştan) geri bırakılanlarına de ki: “Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğratar.]]”

Ḳalı bağlacı ve *-sA/-mAsA* eklerinin birlikte kullanılmasıyla şart yoluyla uyarı söz ediminin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu yolla yapılan uyarılara *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakâyık*'ta rastlanmıştır.

“*Bu begler ot ol otқа barma yağуқ/ **ḳalı bardıḡ erse** küyürmek anuқ* (KB 653). [Bu beyler ateştir, ateşe yaklaşma, yaklaşırsan yanmak muhakkaktır.]”

“*Baқа tursa artuқ anın қорқу tur/ **ḳalı қорқмаса** sen küçün қорқитur* (KB 656). [Sana fazla bakarsa onun bakışından kork. Eğer korkmazsan, o seni korkmaya mecbur eder.]”

“*Bu қut қайда **bolса** boyun bir yaraş/ **ḳalı öznese** қutқа қадағun küreş* (KB 681). [Saadet nerede ise, ona boyun eğ ve kendini beğendir; devlete kafa tutarsan üzüntü ile boğuşursun.]”

“*Keyik sanı devlet kişike tezig/ **ḳalı kelse** bekle tuşa hem tizig* (KB 712). [Saadeti insan için ürkek bir geyik farz et eğer gelirse sıkı tut, ayağına köstek vur.]”

“*Yayıғ қutnı bulsa іdi bekrü tut/ **ḳalı beklemese** yana bardı бүт* (KB 725). [Kararsız saadeti bulursan, çok sıkı tut; eğer muhafaza altına almazsan, tekrar gideceğinden şüphe etme.]”

“***Ḳalı bolса** begler buşup öwkelig/ yakın turma anda ay қalkı silig* (KB 780). [Eğer beyler hiddetlenir ve öfkeli olurlar ise, ey halim, selim insan, onlara yakın durma.]”

“*Buşar ödte beglerke barma yağуқ/ **ḳalı bardıḡ erse** uçuzluқ anuқ* (KB 783). [Hiddetlendikleri zaman beylere yaklaşma; eğer yaklaşırsan, gözden düştüğün gündür.]”

“***Ḳalı bolмаса** edgü yarlıғ tilin/ yaşarmış çiçekler қurır terk bilin* (KB 1810). [Eğer bey ona karşı lütufkâr davranmazsa, yeşeren çiçek çabuk kurur; bunu böyle bil.]”

“***Ḳalı bolмаса** beg saқınuқ süzük/ arıғsız bolur barça қalkı üzük* (KB 1987). [Eğer bey takva sahibi ve temiz kalpli olmazsa, hiçbir vakit temiz ve isabetli hareket edemez.]”

“*İweklik belin ol қamuғқа yawuz/ **ḳalı bolса** begke yüzi boldı boz* (KB 1996). [Acelecilik herkes için fenadır ve derûnî bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, onun yüzü kül renkli olur.]”

“**Ƙalı bolsa** begler ƙıyanet köñül/ buďunka asıg bolmaz andın töñül (KB 2011). [Eğer beylerin gönlünde hıyanet bulunursa, halka faydaları dokunmaz; onlardan vazgeç.]”

“**Ƙalı kaçsa** sindin yağı **turmasa**/ erig yetgü tutğu bulun **tutmasa**; yağı sançmış ersig eren bulnuķup/ yana ewre sançtı yağsın utup (KB 2388-2389). [Eğer düşman karşı duramayıp, senden kaçarsa, onu takip et ve esir almaya çalış, böyle yapmazsan, düşmanı mağlup eden kahraman yiğitlerin safı karışınca, düşman dönüp, tekrar hücum eder ve galip gelir.]”

“İdi artuķ öğrüm kerek bu kışi/ **Ƙalı öznese** begke iltür başı (KB 2420). [Bunların (vezirlik ve ordu kumandanlığı kastediliyor) pek seçkin insanlar olması lazımdır; eğer beye karşı baş kaldırırlarsa, başları gider.]”

“Halalka sakış ol ƙaramka ma kın/ **Ƙalı şübhe erse** yime keď sakın (KB 3547). [Helal için hesap, haram için ceza vardır; eğer şüpheli ise, bundan da çok sakın.]”

“**Ƙalı siymese** aş tadu artatur/ tadu **artasa** er kör iglep yatur (KB 3579). [Eğer yemek hazmedilmezse, esas unsurları bozar; unsurlar bozulursa, insan hastalanıp, yatağa düşer.]”

“**Ƙalı basnu tegse** buşar baş keser/ tamurın teşer kör sorup ƙan içer (KB 4099). [Eğer ona (beylerden bahsediyor) saygısızca yaklaşırsan, hiddetlenir ve baş keser, damarını deler; insanın kanını emer, içer.]”

“Buşı birle bolma yime keď yakın, **Ƙalı buşsa** buzğay yakınlık ƙakın (KB 4292). [Bir de celalli kimse ile pek yakın olma eğer hiddetlenirlerse yakınlık hakkını ayak altına alır.]”

“Köñül sırrı açma sözün tegmeke/ **Ƙalı açtuğ erse** özüñ emgeke (KB 4293). [Gönül sırrını ve sözünü herkese açma eğer açarsan kendin zahmete düşersin.]”

“**Ƙalı ƙılmasa** sen emi ya otı/ buďunka bolur sen tiriglik yutı (KB 5245). [Eğer sen bunlara (halk kastediliyor), ilaç vererek, tedavi etmezsen, halk için bir hayat felaketi olursun.]”

“**Sözüm tutsa** asğı yarın teggey ök/ **Ƙalı tutmasa** sen saña bolğa yük (KB 5393). [Sözümü tutarsan yarın faydası dokunur; eğer tutmazsan vebal altında kalırsın.]”

“Sözüm tutsa tutğıl **qalı tutmasa**/ özün körge şeksiz maña **bütme**se (KB 5933).
 “Sözümü tutarsan tut; eğer bana inanmaz ve sözümü tutmazsan neticesini şüphesiz
 bir gün kendin görürsün.]”

“Eşitgil biliglig negü tip ayur edebler başı til küdezme tiyür tiliñ bekte tutğıl tişin
 sınmasun **qalı çıksa** bektin tişini sıyur (AH 129-132). “Dinle, bilgili ne diyor;
 edeplerin başı, dili gözetmektir; dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın; eğer
 muhafaza altından çıkarsa, dışını kırar.]”

-gAy ekinin *bol-* yardımcı fiiline eklenmesiyle *kılınç kılmuş bolgay* şeklinde ‘ameli işleyecek
 olursa’ anlamında kurulan şart yoluyla uyarı söz ediminin yapıldığı tespit edilmiştir. Taranan
 eserler içerisinde bu yolla oluşturulan uyarı söz edimi *Huastuanift*’te görülmüştür.

“... *Teñrim birö[k ken]tü özüñüzke te[rser]* (HU 20) [siz] *edgü törö edgü kılınç alku*
kalgay yme (HU 21) [*t*] *arkan bo montag türlüñ kı[z] ada* (HU 22) [*ıyınç basınç*] *anıñ*
kılınç kılmuş bolgay sizin (HU 23) [*eliniz artagay teñri yer*] *iñerü bargu yolunuz* (HU
 24) [*antı*] *n öñi bolgay, yme bo savıg ayıg ant[a ken]* (HU 25) *teñri mojak eşidgey*
neñ taplamagay ym[e] (HU 26). [Efendimiz eğer (Tarkan’ı) kendinizden
 uzaklaştırırsanız iyi öğretti ve ameller (hep) kalacak dahası bundan sonra Tarkan
 bunun gibi zorlu, tehlikeli ve zorbaca (işler) yaparsa günah işlemiş olacak ve sizin
 ülkeniz mahvolacaktır. Tanrıya giden yoldan sapacak, yanlış yola gireceksiniz.
 Dahası bu buyrukları kutsal başrahip işitecek, (bundan) hiç hoşlanmayacak (ve)
 kesinlikle onaylanmayacaktır.]”

Bol- fiiline eklenen -gAy/-gA gelecek zaman ekinin *kim* bağlacıyla kullanılmasıyla oluşan şart
 yoluyla uyarı söz edimleri tespit edilmiştir. Taranan eserler içerisinde bu yolla oluşturulan uyarı
 söz edimine *İlk Kur’an Tercümesi*’nde rastlanmıştır.

“*Ey anlar kim bittiler, yémengler ribānı, iki ança üze kılmañın qorqunlar tañrıdın,*
bolğay kim qurtulğay sizler (İKT 3-130). [Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak
 faiz yemeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.]”

“*Ey anlar kim bittiler, şabr kılın menin birle, şabr kılın mende adındın, köngül*
bağlan qorqunlar tañrıda, bolğay kim qurtulğay sizler (İKT 3-200). [Ey iman
 edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve
 uyanık olun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.]”

“*Ey anlar kim bittiler, qorqunlar tañrıdın, tileñler anıñ birle ulanmañnı, katlanıñ*
anıñ yolu içinde, bolğay kim qurtulğay sizler (İKT 5-35). [Ey iman edenler! Allah’a

karşı gelmekten sakının, ona yaklaştırmaya vesile arayın ve onun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.]”

“*Ey anlar kim bittiler, kaçan körse sizler bir öğürni berk turuñlar/ sütünvâr turuñlar, yâd kılıñlar tañrını üküñ, bolğay kim kurulğa sizler* (İKT 8-45). [Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah’ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.]”

“*Kaçan okınsa Kur’ân kulak tutuñlar añar hem tek turuñlar, bolğa kim yarlıkañga sizler* (İKT 7-204). [Kur’an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.]”

Uç- fiilinin *kim* bağlacıyla birlikte kullanılmasıyla cümleye ‘söylenenlere uyun ki kötü durumlarla karşılaşmayasınız’ anlamı katılmıştır.

“*Uđuñlar körklügrek ol kim ıdıldı sizke idinizdin, kelmezde aşnu sizke kın nâgâh, sizler. Aymazda burun et-öz: ey ökünç, anıñ üze kim haddin keçtim tañrı fermâni içinde, bütünlükin erdim füsüs tutğanlardın* (İKT 39-55/ 39-56). [Farkında olmadan azap size ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun ki, kişi, “Allah’ın yanında, işlediğim kusurlardan dolayı vay halime! Gerçekten ben alay edenlerden idim” demesin.]”

Şart eki almış *ayıl-* fiili “*kaçan ayılsa sizke kênrû olturuñ olturğu yerlerde, kênrû kılıñ*” ve “*kaçan ayılsa: yoķaru olturuñ, yoķaru olturuñlar*” cümlelerinde *kaçan* ile birlikte kullanılarak “Her zaman size bir komut verilirse söyleneni gerçekleştirin.” şeklinde sürekliliği bildirmek anlamıyla pekiştirerek şartlı uyarı söz edimi oluşturmada kullanılmıştır.

“*Ey anlar kim taptılar, kaçan ayılsa sizke kênrû olturuñ olturğu yerlerde, kênrû kılıñ orunni yâ kênjütgey Tañrı sizlerke kaçan ayılsa: yoķaru olturuñ, yoķaru olturuñlar, kötürgey Tañrı anlarķa kim taptılar sizdin, anlarķa kim bérildiler bilig derecât, Ol Tañrı anı kim kılur sizler bilgen ol* (İKT 58-11). [Ey iman edenler! Size, “Meclislerde yer açın” denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin. Size, “Kalkın”, denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.]”

1.2. SESLENME YOLUYLA YAPILAN UYARI EDİMLERİNDE YAPI

Seslenme sözcükleri iletişim esnasında alıcının veya metin içinde okuyucunun dikkatini çekmek için kullanılan ifadeler olup dil için de önemli bir yere sahiptirler. İletişimde seslenme ifadeleri; kişiyi çağırma ve kişiye haber verme, anlamı vurgulama ve güçlendirme gibi dikkat çekme amaçlarıyla kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*'e bakıldığında *seslenme* 'seslenmek işi' (C. II, 2023, s. 2915a) şeklinde tanımlanmıştır.

Gencan, çağrı ünlemleri ve dokunaklı, duygusal ünlemler olarak ikiye ayırmış olup çağrı ünlemlerinin çağırma, uyarmak, onlara bir şey sormak için kullanıldığı bilgisini vermiştir (1979, s. 479). Ergin, seslenme ifadelerini seslenme edatları olarak adlandırdıktan sonra onların hitap ve seslenme aracı olduğunu belirtmiştir (2012, s. 350). Korkmaz, insanın dış dünyada kendi dışındaki kimselerle hayvanlar ve nesnelerle olan iletişim ilişkisini seslenme (hitap), gösterme, sorma, onaylama, cevap verme yollarıyla ortaya koyan ünlem türü olarak tanımlamış ve anlamlı ve görevli sözcükler grubunda yer vermiştir (2019, s. 988). Hengirmen, ünlemi bir kimseye seslenmeye, onu çağırmaya yarayan sözcük türü olarak tanımlamıştır (2006, s. 197). Eker, *ünlem* başlığı altında seslenme edatı olarak yer verdiği seslenme ifadelerinin yalnızca hitap ve seslenmeye yaradığı bilgisini vermiştir (2017, s. 317). Göksel & Kerslake, ünlemleri *ay* 'ah!', *wow* 'vay be!', *hay Allah* 'ah canım!', *vah vah* 'ne yazık!', *Allah Allah* 'aman Tanrım!' gibi duygu ifade eden sözcükler veya sohbet başlatmak için *yahu* 'hey' gibi kullanılan sözcükler olarak tanımlamıştır (2005, s. 51).

Erdal, *ünlemler* başlığı altında, Eski Türkçe döneminde kullanılan (y)a ünlemi gibi ünlemlerin genellikle hitap edilen kişiyi vurgulamak veya dikkat çekmek amacıyla kullanıldığını belirtmiştir. Bu yapıya Köktürkçe ve Uygurca metinlerde rastlanıldığı ve dönemin hitap ve çağrı biçimleri arasında önemli bir yerinin olduğunu ifade etmiştir (2004, s. 351).

Verici ile alıcı arasında iletişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için iletişim sürecinin başlangıcında muhatapların birbiriyle olan ilişkilerine ve mesajın içeriğine göre farklı yapı(lar)da ve anlam(lar)da seslenmeler veya sesleme öbekleri kullanır (Alyılmaz, 2015, s. 37). Seslenmeler, iletişimin gerçekleşmesinde uyaran, uyarıcı ve dikkat çekici görevini üstlenirler. Seslenmeler/seslenme grupları verici ve alıcının birbirleriyle olan durumlarına ve göndermek istediği mesaj niteliğine uygun olarak seslenme ünlemleriyle birlikte kullanılırlar (Alyılmaz, 1998, s. 35). Deny, ünlemleri *çağrılı ünlem* ve *dokunaklı ünlem edatı* olarak sınıflandırmış ve çağrılı ünlemlerin bir şey sormak, ona bir iş gördürmek veya bir şey göstermek için dikkati çekmeye yaradığını söylemiştir (2012, s. 630). Banguoğlu, ünlem öbeklerini asıl ünlemlerle veya

çağrı hâlindeki adlar ve belirtme öbeklerinden meydana geldiğini ve çok defa bir ünlemi kapsadığını belirtmiştir (2011, s. 518). Seslenme ünlemleri; çağırmaya, haber vermeye ve cümledeki seslenmeyi kuvvetlendirmeye yarayan ünlemlerdir (Korkmaz, 2017, s. 208b).

Türkçenin tarihî dönemlerinden Eski Türkçe dönemine bakıldığında; *Orhon Yazıtları*’nda kullanılan tek ünlem sona yerleştirilen *a/e* seslenme ünlemidir (Tekin, 2022, s. 149). İlgili sözcüğün başına *ay* edatının getirilmesiyle oluşturulan seslenme Uygurcada görülmektedir (Gabain, 2007, s. 343). Birinin dikkatini çekmeye çalışmak, hitap ederek birine seslenmekten farklı bir konuşma eylemidir; burada hitap edilen kişi kendisinin muhatap olduğunu bilmektedir. Adını bilmediğiniz birini çağırarak için kullanılan ünlem *aydır*; örneğin, “ay, kim sen?” (U I 41,5) “Hey, sen kimsin?” anlamındadır (Erdal, 2004, s. 518).

Araştırmacıların tanımlarına baktığımızda seslenme ifadelerinin genellikle ünlemlerle birlikte oluşturulduğu düşüncesinin hâkim olduğu görülmüştür. Çalışmada tespit edilen örnek cümleler araştırmacıların bu görüşlerini doğrulamaktadır. Çalışmada seslenme yoluyla oluşturulan 63 örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerin; seslenme ünlemleriyle 38, *negü tir eşit-* kalıbıyla 17, *negü tir eşit-* ve *ay* ünleminin birlikte kullanımıyla 2, *oğul* sözcüğünün özne görevinde seslenme ifadesi olarak kullanımıyla 1, *emdi* zarfının dikkat çekmek amacıyla seslenme işleviyle kullanımıyla 1 ve bir millete mensup halka yapılan çağrılarda kullanılan *türük begler bodun~türük oğuz begleri bodun* ifadesiyle 1 kez kullanıldığı görülmüştür. Eser temelli dağılıma bakıldığında da *Orhon Yazıtları*’nda 3, *Kutadgu Bilig*’de 39, *İlk Kur’an Tercümesi*’nde 21 örneğe rastlanılmıştır. Seslenmeye yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminin büyük çoğunlukla Karahanlı döneminde kullanıldığı söylenebilir.

Kutadgu Bilig ve *İlk Kur’an Tercümesi*’nde olmak üzere 38 örnek cümlede *ay~ey~aya* seslenme ünlemleriyle kurulmuş uyarı söz edimi tespit edilmiştir. *Ay~ey~aya* seslenme ünlemleriyle yapılan uyarı söz edimlerinin Karahanlı döneminde sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. *Ay~ey~aya* ünlemlerinin müstakil kullanımlarının dışında *ey Âdem*, *ay oğul*, *ay ilig*, *ay kılkı amul*, *ey ol kimersele kim kirtgündiler*, *ey anlar kim bittiler*, *ey anlar kim taptılar* gibi özel bir adın kullanımıyla, bir kişinin ünvanı veya dinî inancı vasıtasıyla seslenilerek kullanıldığı görülmüştür.

“*Til arslan turur kör işikte yatur/ aya ewliğ er sağ başıñnı yiyür* (KB 164). [Dil arslandır, bak, eşikte yatar; ey ev sahibi, dikkat et, senin başını yer.]”

“*İlig buştı artuğ qararttı meñiz/ ayur ay iweklik kişike isiz* (KB 629). [Hükümdar çok hiddetlendi ve yüzünü ekşiterek dedi; “Hey, acele ile hareket etmek insan için kötü bir şeydir.”]”

“*Ayu birmedimü atañ ya anañ/ ay oğlum begiñke öziñ kılma teñ* (KB 651). [Sana baban yahut annen; “Ey oğlum; kendini efendin ile bir tutma!” demediler mi?”]

“*Kalı bolsa begler buşup öwkelig/ yakın turma anda ay kılkı silig* (KB 780). [Eğer beyler hiddetlenir ve öfkeli olurlar ise, ey halim, selim insan, onlara yakın durma.]”

“*Bu ay toldı aydı eşit ay oğul/ sözümni unıtma maña tut köñül* (KB 1167). [Ay Toldı dedi “Ey oğul, sözümü unutma bunu can kulağı ile dinle.”]

“*Muñar meñzetü aydı şı’r ayguçı/ okıgıl mını sen aya bilgüçi* (KB 1181). [Şair buna benzer bir söz söylemiştir, ey anlayan insan sen bunu oku.]”

“*Yana aydı ay toldı uñ ay oğul/ ölümüg unıtma öyü tur oñul* (KB 1273). [Ay Toldı devam etti ve ey oğul, anla dedi ölümü unutma, onu daima düşün ve uyanık bulun.]”

“*Öziñni yañılma ay ilig bañın/ tüpüñni unıtma öyü tur sañın* (KB 1462). [Ey hükümdar, dikkat et, kendini şaşırma; aslını unutma, bunu daima hatırında tut ve düşün.]”

“*Munuñı bu sözke tanuñ keldi söz/ okıgıl mını sen aya köñli tüz* (KB 1713). [İşte buna şu söz şahittir; ey kalbi temiz, sen bunu oku.]”

“*Ay ilig körü bar kişiler küni/ ne körklüg keçer ol yorısa köni* (KB 1749). [Ey hükümdar, dikkat et, doğru hareket ederlerse, insanların hayatı ne kadar güzel geçer.]”

“*Bor içme aya borçı boğzı kulu/ bor içse açıldı çığaylık yolu* (KB 2096). [Ey içki düşkün, boğazının esiri, içki içme; içki içersen, sana fakirlik yolu açıldı demektir.]”

“*Karağa yağuma ay kılkı örün/ örünke kara terk yuñar ol körün* (KB 4239). [Ey akpak tabiatlı insan, sen karaya yaklaşma; dikkat et, beyaza siyah çabuk bulaşır.]”

“*Yawuzğa yağuma ay ödrüm talu/ yawuz bolğa atıñ irilgey tolu* (KB 4242). [Ey seçkin, güzide insan, kötüye yaklaşma; adın kötü olur ve saadetine halel gelir.]”

“*Tapuğğa inanma ay tapğı telim/ tapuğ kılğa ahır başıñı kalım* (KB 4755). [Ey hizmeti çok olan insan sen hizmetine güvenme; bu hizmet sonunda senin başına mal olur.]”

“*Negüke buzar sen bu eğgülerig/ saña yası teggey ay köñli tırig* (KB 5746). [Bu iyilikleri niçin bozarsın ey gönlü diri, bunun sana zararı dokunur.]”

“*Qalır dünyaka birme saqlan köñül/ cefaçı turur bu ay qılqı amul* (KB 6131). [Geriye bırakacağıın bu dünyaya gönül verme, sakın; ey sakın tabiatlı insan, o cefa edicidir.]”

“*Esiirtmesü devlet sini ay kadaş/ ağılduğa şeksiz közüñ tolğa yaş* (KB 6137). [Ey kardeş, saadet seni sarhoş etmesin; ayılınca, hiç şüphe yok, gözün yaşla dolar.]”

“*Ey anlar kim bittiler, yemengler ribānı, iki ança üze qılmaķın qorķunlar tañrıdın, bolğay kim qurtulğay sizler* (İKT 3-130). [Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.]”

“*Ey anlar kim bittiler, şabr qılıñ meniñ birle, şabr qılıñ mende ağındın, köñgöl bağlañ qorķunlar tañrıda, bolğay kim qurtulğay sizler* (İKT 3-200). [Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.]”

“*Ey anlar kim bittiler, tutmañlar kâfirlerini dōstlar mü’minlerde ağın, tileyür mü siz kim qılsa sizler tañrıka siziñ üze hücçet belgülig* (İKT 4-144). [Ey iman edenler! Mü’minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Kendi aleyhinize Allah’a apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?]”

“*Ey boğnum, kiriñler yerke, arığ yerke ol kim bitidi tañrı sizke, yanmañlar kiđinleriñizke yañga sizler ziyānlıg bolup sizler.* (İKT 5-21). [Ey kavmim! Allah’ın size yazdığı kutsal toprağa girin. Sakın ardınıza dönmeyin. Yine ziyana uğrayanlar olursunuz.]”

“*Ey anlar kim bittiler, qorķunlar tañrıdın, tileñler anıñ birle ulanmaķnı, qatlanıñ anıñ yolu içinde, bolğay kim qurtulğay sizler* (İKT 5-35). [Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının, ona yaklaşmaya vesile arayın ve onun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.]”

“*Ey anlar kim bittiler, hıyānet qılmañ tañrıka hem yalavaçka, hıyānet qılmañ emānetleriñizke, sizler bilür sizler* (İKT 8-27). [Ey iman edenler! Allah’a ve Peygamber’e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin.]”

“*Ey anlar kim bittiler, qaçan körse sizler bir öğürni berk turuñlar/ sütivār turuñlar, yād qılıñlar tañrını üküş, bolğay kim qurulğa sizler* (İKT 8-45). [Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah’ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.]”

“Ey anlar kim bittiler, tutmañ atalarınızni, qarındaşlarıñızni dōstlar eger sewseler küfrni imān üze, kim kim dost tutsa olarnı sizdin bu ögür olar zālimler (İKT 9-23). [Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir.]”

“Ey anlar kim bittiler üküş bilgelerdin, tağda yatğanlardın, yëyürler bođunnuñ mällarını bātıl birle hemyığarlar tañrı yolındın, anlar kim kömerler altunnu kümişni, hezīne étmezler anı tañrınıñ iç yolu içinde, müjde bérkil olarka açıtğan kın birle (İKT 9-34). [Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.]”

“Ey yalavaç katlangıl kâfirler birle hem iki yüzlügler birle irig turğul olar üze, olarnıñ sığıñgusı tamuğ neme yawuz yangı yer. (İKT 9-73). [Ey peygamber! Kafirler ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası!]]”

“Aydımız: ey Âdem her-âyine bu yağı erür saña hem seniñ cüftüñe, çıkarmasun-a sizni uşmañdın, emgegey sen (İKT 20-117). [Biz de şöyle dedik: “Ey Âdem! Şüphesiz bu (İblis) sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun.”]]”

“Ey oğlanlarım barıñlar, irteñler Yūsufdın anıñ kadaşdın, umıñsız bolmañlar tañrınıñ rahmetindin meger tañıglı boğunlar (İKT 30-87). [“Ey oğullarım! Gidin Yūsuf’u ve kardeşini araştırın. Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez.”]]”

“Ey peygāmbere urağutları ermez siz biregü teg urağutlardın, eger saķınsa sizler artuķluk kılmañ aymaķ birle, tama’ kılğay ol kim köñli içre ig ol, aytıñlar aymaķ eđgü bütün söz (İKT 33-32). [Ey Peygamber’in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah’a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin.]”

“Āhestelik kılıñlar ewleriñiz içinde, taranıp çıkmañlar evvelķi bilmezlik çıkmaķı teg kâfirler, adaķın kılıñ namāznı, bérinler zekātı, boyun sunlar tañrıķa hem

yalawaçıña, anıñ üçün tileyür tañrı kiterse sizdin ‘azābnı, ey peygamber ewi boğnı, arıtsa sizlerni arıtmak (İKT 33-33). [Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah’a ve Resul’üne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.]”

“Ey anlar kim bittiler, kirmen yalawaç ewiñe meger destür bérilse sizke ta’ām tapa, bağıglılarda adın anıñ vaktiñe, ançası bar kaçan ündense siz kırıñlar, yime kaçan yese siz tarı[lı]ñlar, okımağ yok sizke hıç hadîş, bütünlükin ol emgetür erdi yalawaçıñı, uwtanur erdi sizdin, tañrı koğmas yığmaz çın sözdin, kaçan tilese siz olardıñ tonlardın tileñ olardıñ, hicāb arkasında, ol arığraq köñlüleriñe, kerekmez sizke emgetse sizler tañrıñıñ yalawaçıñı, kerekmez kim nikāh kılsa siz anıñ cüftlerini anda kiğin, hemîşe ya’nı ulaşu ol erür tañrı üskinde uluğ (İKT 33-53). [Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksınız ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber’in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber’i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah’ın Resul’üne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikahlamanız ebediyen söz konusu olamaz. Çünkü bu Allah katında büyük bir günahtır.]”

“Aydı ol kim taptı: ey boğnum, men kórkar men siziñ üze, ögürler küni meñizlig. Nûh kavmi ‘ādeti meñizlig, ‘Ād kavmi ‘ādeti meñizlig, Şemûd kavmi ‘adeti meñizlig, anlar kim anlarda kiğin, ermez tañrı tileyür zulm kullarğa” (İKT 40-30/31). [İman etmiş olan adam dedi ki: “Ey kavmim! Şüphesiz ben, Nûh kavmi, Ād kavmi, Semûd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayların sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Allah kullarına asla zulmetmek istemez.”]”

“Ey anlar kim taptılar eger yārī bérse siz Tañrıñıñ dīniķa yārī bérür sizke, üstivār kılur ađaqlarıñızñı (İKT 47-7). [Ey iman edenler! Eğer siz Allah’a yardım ederseniz (emrini tutar, dinini uygularsanız), O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.]”

“Ey anlar kim taptılar boyun suñ Tañrıka hem boyun suñ yalawaça hem artatmañ ‘amelleriñizni (İKT 48-33). [Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygamber’e itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın.]”

“Ey ol kimerseler kim kirtgündiler, ilgerü keçmeñler Tañrı taķı yalawaça öñinde taķı korkuñ Tañrıdın kim bütünlükin Tañrı eşitgen bilgen érür (İKT 49-1). [Ey iman edenler! Allah’ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.]”

“Ol turur kim çıķardı anlarını kim tandılar bitig idilerindin kendü sarāylarındın ilk kopmaķķa, sézinmediñiz kim çıķğaylar tép, sézindi olar, yıǵıǵlı olarnı[ñ] hışārları Tañrıdın, keldi olarķa idi kını andın kim saķınmadılar yime kemişti köñülleri içre korkunçnı, buzarlar erdi ewlerini öz eligleri birle, mü’minler eligleri birle, ‘ibret alıñlar ey közlügler idisi (İKT 59-2). [O, kitap ehlinde inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah’tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah’ın emri onlara ummadıkları yerden geldi. O, yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle hem de mü’minlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri ibret alın.]”

“Ey anlar kim taptılar cüftleriñizdin hem ‘ayāllarıñızdın, yaǵı sizke saķıñ olarda eger ‘afv kılsa sizler, yüz ewürse siz, keçürse siz ol Tañrı örtgen ulaşu yarlıķağan (İKT 64-14). [Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.]”

Bu örneklerin yanı sıra *negü tir eşit-* ve *ay* seslenme ünleminin birlikte kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir. İki seslenme ögesine sahip olduğu ve bu sayede seslenme ögesinin pekiştirildiği görülmüştür.

“Negü tir eşitgil seringen kişi/ serinse iter er buzulmuş işi (KB 1318). [Sabreden insan ne der, dinle; insan sabrederse, bozulmuş olan işler düzelir.]”

“Negü tir eşit tıñla bilgi batıǵ/ saña ötler emdi ay köñli katuǵ (KB 5713). [İşit, derin bilgili insan ne der, dinle, ey haşin gönüllü insan, işte sana nasihat veriyor.]”

Türük begler bodun bun eşidiñ~türük oguz begleri bodun eşid şeklinde belirli bir halka mensup kişilerin uyarıldığı görülmüştür. Bu şekil oluşturulmuş uyarı söz edimlerine Köktürk döneminde rastlanmıştır.

“...**Türk begler bodun buni eşidiñ türk** [bodunuğ ti]rip *el tutsuğunun bunda urtum yañılıp ölsükünün yeme* (KT G10) *bunta urtum neñ neñ sabım erser beñgü taşka urtum añar körü biliñ...* (KT G11) [Türk beyleri ve bodunu! Bunu işitin! Yeniden doğan Türk bodunu[nun adını] buraya kazıdım! Nasıl el tutacağını [kaydettim], [fakat] hata yaptığında yok olacağını da kazıdım. [Bununla ilişkili] ne sözüm varsa bengi taşa kazıdım ona bakıp bil.]”

“...**Türük begler bodun buni eşidiñ türük bodunug tirip il tutsuğunun bunta urtum yañılıp ölsikiñin** [yeme] *bunt[a urt]um neñ neñ sabım erser beñgü taşka urtum añar körü biliñ...* (BK K8). [(Ey) Türk beyleri (ve) halkı, bunu işitin! Türk halkının dirilip (nasıl) devlet sahibi olacağını buraya hâkkettim; yanılıp (nasıl) öleceğini de buraya hâkkettim. (Söyleyecek) her ne sözüm (var) ise (bu) ebedî taşa hâkkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin.]”

“...**Türük oguz begleri bodun eşid üze teñri basm[asar asra] yer telinmeser** (BK D18) *türük bodun ilin törügin kem artatı udaçı erti türük bodun ertin ökün...* (BK D19). [Türk Oğuz beyleri halkı, işitin! Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe, Türk halkı devletini yasalarını kim yıkıp bozabilir?]

Eşit emdi yapısında yer alan *eşit-* fiilinin ‘dinle!’ şeklinde kullanılması sonucu edim alıcısının dikkati çekilerek eylemin seslenme ifadesi olarak kullanıldığı örnekler görülmüştür.

“**Eşit emdi bilge sözi ne tiyür/ sözün yañzatur sözke yinçke ayur** (KB 613). “Şimdi dinle, alim ne der; onun bu mealdeki sözü bu fikri ne kadar ince ifade eder.”

Ay Toldı’nın *oğul* ‘oğul!’ şeklinde edim alıcısına seslenmede bulunduğunu *Ay toldı aydı oğul* ifadesinde yer alan *ay-* fiili bildirmiştir.

“**Yanut birdi ay toldı aydı oğul/ eşitgil sözümni bu iştin töñül** (KB 1195). [Ay Toldı cevap verdi; “Ey oğul sözümü dinle bu işten vazgeç.”]

Seslenme ifadesi olarak yalnızca uyarı söz edimi alıcısı olan öznenin kullanılmasıyla oluşturulan örnek Karahanlı döneminde tespit edilmiştir.

“**Otunğa katılma şilig bol amul/ tütüş aslı barça otundın oğul** (KB 4291). [Küstah kimselere katılma, temiz ve halim ol ey oğul bütün kavgalara bu küstahlar sebep olurlar.]”

1.3. SORU YOLUYLA YAPILAN UYARI EDİMLERİNDE YAPI

Araştırmacılar, Türk dilinde soru unsurunun soru sözcükleri, soru enklitiği ve vurgu/tonlama yoluyla olmak üzere üç farklı şekilde gerçekleştirdiğini belirtmiştir (ör. Bulak, 2019, s. 311; Aydın & Tapar, 2023, s. 222). Soru ifadeleri kullanıldığı cümleye rica, tavsiyede bulunma, anlam güçlendirme, onaylatma, farkındalık sağlama, olabilirlikten bahsetme, şaşırma gibi anlamlar katabilir. Türkçede sözlü iletişim sırasında vericinin (konuşan) alıcıya (dinleyen) soru sormak için bağımlı biçimbirim (-mI) veya bağımsız biçimbirimlerle (soru sözleri) birlikte yararlandığı unsurlardan biri de parçalarüstü birimlerdir (Karataş, 2020, s. 567). Parçalarüstü ses birimlerle³ de soru ifadeleri oluşturulabilir ancak çalışmanın veri tabanını Eski Türkçe metnlerinin oluşturması sebebiyle ve bu yazılı metinlerde vurgu, tonlama, ezgi gibi birimlerin gösteriminin yer almamasından kaynaklı bunları tespit etmek mümkün değildir.

Soru enklitiği, soru sözcükleri vasıtasıyla oluşturulan soru ögeli uyarı söz edimlerinde sekizinci yüzyıldan başlayarak on birinci yüzyıl dâhil olmak üzere kullanım şekillerine bakılmıştır. Tespit edilen bu örnekler, *Bilge Kağan Yazıtı*'nda 1, *İyi Kötü Prens Öyküsü*'nde 2, *Kutadgu Bilig*'de 5, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta 1, *İlk Kur'an Tercümesi*'nde 13 olmak üzere soru yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinin toplamda 22 örnek cümlede yer aldığı görülmüştür. Tespit edilen örnek cümlelerden hareketle soru ögesiyle kullanılarak yapılan uyarı söz edimlerinin *mI*, *mU* soru enklitiği, *kim*, *ne*, *neçük* ve *negüke* soru sözcükleriyle oluşturulduğu görülmüştür. Tespit edilen örnekler bağlamında soru yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinde en yaygın kullanılan soru yapma ögesinin soru enklitikleri olduğu söylenebilmektedir. Köktürkçe metinlerinden itibaren kullanımını gördüğümüz *gU* enklitiği tarihsel dönemde fonetik olarak farklılaşsa da dilde varlığını sürdürmüştür.

Soru yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri arasında *mI* ve *mU* soru enklitiğinin süreklilik göstererek Köktürkçe, Uygurca ve Karahanlıca metinlerinde yer aldığı görülmüştür. Köktürkçe metinlerde; soru enklitiğinin yanında *kim* soru sözcüğünün de kullanıldığı tespit edilmiştir. Uygurca metinlerde soru yoluyla uyarılar oluşturulurken *mu* soru enklitiğinin kullanıldığı

³ İmer vd., *parçalarüstü sesbirimi* “söz zincirinde bir parçaya indirgenemeyen ya da birden çok parçayı örten sesletim birimi (2019, s. 222).” olarak tanımlamıştır. Vardar, *parçauüstü* terimini “söz zincirinde yer alan hiçbir parça nitelikli ögeye indirgenemeyen ve gösteren düzleminde gerçekleşen bürünsel özellikli öğeleri belirtir; vurgu, titrem, süre vb. parçauüstü olgulardır (2002, s. 158)” şeklinde tanımlamıştır. Hirik, “parçalardan bağımsız olarak konuşma anında sesin yükselmesi, alçalması, hızlanması, yavaşlaması, tonlamalardaki değişiklikler ise parçalarüstü ses bilgisini ve onun birimlerini yansıtmaktadır (2019, s. 4)” şeklinde açıklamıştır.

görülmüştür. Karahanlı dönemi metnlerindeyse soru enklitiğinin yanı sıra *ne*, *neçük* ve *negüke* soru sözcüklerinin kullanıldığı görülmüştür.

mI ve mU Soru Enklitiği

Tarihî dönemlerden günümüze insanlar keşfetmeye, araştırmaya, öğrenmeye ve cevap aramaya ihtiyaç duymuşlardır. Türk dilinin yazılı kaynaklar üzerinden takip edilebilirliğini sağlayan *Orhon Yazıtları*'nda da soru enklitiği görülmüştür. *Orhon Yazıtları*'nda *gU* (ör. Räsänen, 1957, s. 251; Gabain, 2007, s. 106; Tekin, 2022, s. 69; Erdal, 2004, s. 516; Ercilasun, 2008, s. 43) soru enklitiği olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Köktürkçede çok işlek olmasa da *Tınyukuk Yazıtı*'nda "...*kağan mu kışayın? tédim, sakındım...* (T1 B5)" örneğinde görüldüğü üzere *mu* soru enklitiği de kullanılmıştır. Eski Uygur döneminden itibaren incelik-kalınlık uyumuna uyum sağlayarak "-mu/-mü" şeklinde soru ekine dönüşmüş ve isim soylu kelimelerin yanı sıra fiiller ile de kullanılmaya başlanmıştır (Bulak, 2019, s. 313). İsim soylu sözcüklerin yanında fiillerle de kullanılması ekin Köktürkçeye nazaran daha işlek kullanılmasını sağlamıştır. Hacıeminoğlu, Eski Türkçe döneminden beri kullanılan ekin edat değil ek olduğunu söylemiş ve Karahanlı sahasında *mU* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir (2019, s. 106). *-mu/-mü* soru eki Karahanlı Türkçesinde Uygur Türkçesinde olduğu gibi hem isim hem de fiillere soru anlamı katmak için kullanılır (Bulak, 2019, s. 313).

Türkçenin tarihî dönemlerinden itibaren kullanılan *mX* hakkında birçok araştırmacı edat, zarf, ek, soru parçacığı, enklitik, soru ögesi gibi terimlerle görüşlerini belirtmiştir. Araştırmacıların görüşlerine aşağıda yer verilecektir.

Tekin, *mI/mU*'nun /g/ fonemi soru edatı *gu/gü* dışında söz başında bulunmadığını belirtirken edat olduğu bilgisini vermiştir (2022, s. 69). Gabain, *gu, gü*'nün sadece kitabelerde tevsik edilmiş olan soru edatı olduğunu ve belagatle ilgili sorular yaptığını ifade etmiştir (2007, s. 106). DTS'de *mi* (1969, s. 345b), *mu* (1969, s. 347a) ve *mü* (1969, s. 352a) madde başlarında bu yapıların soru edatı olduğuna değinilmiştir.

Banguoğlu, fiillerde soruyu açıklarken olup bitmesi bilinmeyen bir kılış veya oluşu gerçekleştirmek için çekimli fiile bir *mi* eki getirildiğinden bahsederken *ek* sözcüğünü kullanmıştır (2011, s. 454). Bunun yanı sıra Banguoğlu, *mi* geniş kullanılışı olan bir gerçekleştirme zarfı olup soru konusu olan kelimedenden sonra gelir ve sona yapışık sayılır şeklinde tanımlanmıştır (2011, s. 455).

Gencan, "Soru eki "mi?" dir (1979, s. 365)." şeklinde tanım vermiştir. Hatipoğlu; "Ad ya da eylem soylu sözcüklerden sonra kullanılır ve bu ekle soru kavramı sağlanır (1981, s. 118)." şeklinde

ifade etmiştir. Hengirmen, eylemlerden ve ad soylu sözcüklerden sonra gelerek soru anlamı verdiği için *soru eki* şeklinde adlandırdığını söylemiştir (2006, s. 283). Ergin, “soru isimlerinin soru ifade eden gramer kategorisi olum isimleri soru şekline sokan soru eki (2012, s. 130)” olarak tanımlamıştır. Korkmaz, soru kavramı veren *mI/mU* eki ilgili olduğu kelimedenden ayrı yazıldığını; ancak o kelimenin son ünlüsüne göre ünlü uyumuna girer; soru biçimindeki yüklemelerle şahıs ekleri alabildiğini belirtmiştir (2017, s. 216). Çekimli fiillerde ve öteki sözcük türlerinde olduğu gibi adlarda da *mI/mU* ekiyle karşılaşılır şeklinde açıklayıp soru eki olarak adlandırmıştır (Korkmaz, 2019, s. 331).

Lewis, *mI*’yı *sorgulayıcı parçacığı* olarak adlandırmış ve işlev açısından değerlendirerek hemen önceki sözcüğü bir soruya dönüştürdüğünü dile getirmiştir (2000, s. 103).

Räsänen, *soru parçacıkları (enklitik)* şeklinde adlandırmış, çeşitli Türk dillerinde *-ma*, *-me*, *-mu*, *-mü*, *-mi* biçimlerinde en yaygın kullanılan soru parçacığı olduğunu belirtmiş ve Eski Türkçe biçiminin de *gU* olduğunu ifade etmiştir. (1957, s. 250-251). Kornfilt, *mI* biçiminde bir soru parçacığını enklitikler arasına almıştır ve *mI*’nın evet/hayır sorusu oluşturmada kullanıldığını ve cümlelerin tümüne soru anlamı yayılmak istendiğinde de yükleme eklenerek kullanıldığı bilgisini vermiştir (1997, s. 438). Göksel & Kerslake, Türkçenin klitiklerini sayarken içine *mI*’ya da yer vermişlerdir (2005, s. 100). Ercilasun, tespit ettiği *pekiştirme enklitiklerini* sıralarken *gU* ve *mU*’yu da dâhil etmiştir (2008, s. 43).

mI’nın türü hakkında tartışmalar olduğu için Uzun, *soru ögesi* (1998, s. 188) şeklinde kullanmayı tercih etmiştir.

Araştırmacıların tanımlarından hareketle *mX* için görüşlerin *ek*, *edat* ve *enklitik* etrafında şekillendiğini söylenebilir. Bu çalışmada *mU* için *soru enklitiği*⁴ terimi kullanılacaktır. “**Azu sèzindiñiz mü** kim kirse siz uşmañka bilmekin ağırmayın tañrı anları kim katlandılar sizdin, bilmekin ağırmayın sergenlerni (İKT 3-142).”, “**Añar ol ne kim kökler içindekini yerler içindekini, añañ ol dīn tutaşı, tañrıda ağınkı mı korañ sizler** (İKT 16-52)”, “**Sürlürler anlar kim tandılar, anlar tamuğka ögür ögür, ançağa tegi kaçan kelseler anar açlur anıñ kapuğları ayğay olarka saklağuçılar: kelmedi mü sizke yalavaçlar sizdin** (İKT 39-71)?” örneklerinde görüldüğü üzere bağlaç, zarf, fiil gibi sözcük türleriyle birlikte kullanılması *mU* soru enklitiğinin *ekler* gibi seçiciliğe sahip olmadığının bir göstergesidir. *mU*’nun fonolojik açıdan kendinden önce geldiği birime bağlı olması (ör. *sèzindiñiz mü*, *ağınkı mı*, *kelmedi mü*) ancak sentaks olarak bağımsız hareket etmesi, tek başına bir anlam ifade etmemesi ve çoğunlukla tarihî dönemdeki yazılı

⁴ *Enklitik* terimi için ör. bk. (Kornfilt, 1977), (Lewis, 2000), (Erdal, 2004), (Göksel & Kerslake, 2005), (Koca, 2018), (Johanson, 2021), (İnce, 2022), (Kasar, 2023).

metinlerde bağımlı olarak kullanılmaması onun *enklik* olarak adlandırılmasına sebebiyet vermiştir. *mU* soru enklitiği, fonolojik olarak birlik oluşturduğu hâlde morfolojik olarak birliktelik taşımayıp tümce içinde semantik açıdan görevli olan birim olarak değerlendirilebilir.

Köktürkçe döneminde çok işlek kullanılmadığı için *mI*, *mU* soru enklitiğiyle yapılan uyarı söz edimi örneğine rastlanmamıştır. Ancak Uygur Türkçesi döneminde daha işlek kullanılmaya başlamasıyla birlikte *mI*, *mU* soru enklitiğiyle kurulan uyarı söz edimi örneklerine rastlanmıştır. Karahanlı Türkçesi döneminde soru enklitiği *mI*, *mU* olduğu için bu dönemde soru enklitiğiyle oluşturulan uyarı söz edimi örneklerinin daha sık görüldüğü anlaşılmıştır. *mI* ve *mU* soru enklitiğinin 14 örnek cümlede 17 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. *İlk Kur'an Tercümesi*'nde bir örnekte iki kez soru enklitiğine yer verildiği görülmüştür. Örneklerin çoğunda *mU* enklitiğinin kullanıldığı, yalnızca *İlk Kur'an Tercümesi*'nde yer alan *tañrıda adınkı mı qorqar sizler* cümlesinde soru enklitiğinin *mı* olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

“...*Ol taluy suwı ertinü qorqınçıq adalıq ol üküş tınıqlar barıp ölügli bir barsar yarağay mu tep ötünti* (İKP XXVI). [“O okyanusun suyu son derece korkunç tehlikelerle doludur. Çok sayıda insan oraya gidip ölüyor. Birisi oraya yalnız gitse uygun olur mu?” diye arz etti.”]

“*Eşıtmemü erdin bügüdin bu söz/ yakın bolsa begke küdezgü keğ öz* (KB 650). [Hâkimlerin şu sözünü duymadın mı? “Beye yakın olursan, kendini iyice kolla!”]

“*Ayu birmedimü atan ya anay/ ay oğlum beginke özün kılma teñ* (KB 651). [Sana baban yahut annen; “Ey oğlum; kendini efendin ile bir tutma!” demediler mi?]

“*Tutuzmadımu kör saña hil başın/ basınma begin ni küdezigil başın* (KB 652). [Sana takım başın; “Beyine karşı kafa tutma, başını gözet!” diye emir vermedi mi?]

“*İşim tip inanıp sır ayma sakın neçe me inançlıq iş erse yakın serip sinde razın sinip turmasa serermü işinde muni keğ sakın* (AH 173-176). [En yakın ve inanılır arkadaşına bile sakın arkadaşım diye inanıp sırrını söyleme; sırrın kendinde sabredemez ve saklanmazsa arkadaşında sabreder mi bunu iyi düşün.]”

“*Ey anlar kim bittiler, tutmanlar kâfirlerni dōstlar mü'minlerde adın, tileyür mü siz kim kılsa sizler tañrıka sizin üze hüccet belgülig* (İKT 4-144). [Ey iman edenler! Mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Kendi aleyhinize Allah'a apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?]

“Azı s zindiniz **m ** kim kirse siz u tma ka bilmekin ad rmayın ta rı anlarını kim katlandılar sizdin, bilmekin ad rmayın sergenlerini ( KT 3-142). [Yoksa siz; Allah, i inizden cihad edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete girece inizi mi sandınız?]

“So   aldı olarda  idin yawuz  alf, m r s aldılar bitigni, alurlar biz yoksuz kılmazmiz. Eger kelse olarka ‘ara  anı  me izlig, alurlar anı, alınmadı **mu** olar  ze bitig b t nl ki ayma uları  ze meger  aknı, okıdılar ol kim anı  i inde, so  sar y ye rek anlar a kim sa nurlar ap u mazlar **mu** ( KT 7-169)? [Derken, onların ardından yerlerine Kitab’a (Tevrat’a) varis olan (k t ) bir nesil geldi.  u ge ici d nyanın de ersiz malını alır ve “(nasıl olsa) biz ba ı lanaca ız” derlerdi. Kendilerine benzeri bir mal gelse onu da alırlar. Allah hakkında, ger ek dı ında bir  ey s ylemeyeceklerine dair onlardan Kitap’ta s z alınmamı  mıydı? Onun i indekileri okumamı lar mıydı? Halbuki Allah’a kar ı gelmekten sakınanlar i in ahiret yurdu daha hayırlıdır. Hi  d   nm yor musunuz?]

“ ıldınız **mu**  aclarka suw i  rmekni, mezigit-i  ar mnı  b d n  ılma nı, ol ki i teg **m ** bitse ta rı a hem so  k nke, toku sa ta rı yolu i inde, beraber bolmazlar ta rı   skinde, ol ta rı k nd rmes z lim bo unlarını ( KT 9-19). [Siz hacılara su da ıtmayı ve Mescid-i Haram’ın bakım ve onarımını, Allah’a ve  hiret g n ne iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında e it olmazlar. Allah z lim toplulu u do ru yola erdirmez.].”

“A ar ol ne kim k kler i indekini yerler i indekini, a  r ol d n tuta ı, ta rıda adı k  **m **  or ar sizler ( KT 16-52). [G klerdeki her  ey, yerdeki her  ey O’nundur. İtaat de daima O’na olmalıdır.  yle iken siz Allah’tan ba kasından mı korkuyorsunuz?]

“S zn rl r [**m **] bo unlar kim  o ulsalar kim aysalar: kirt  ndimiz, olar sınamaslar ( KT 29-2). [İnsanlar, ‘İnandık’ demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler?]

“K rmedi  **m ** biz ıdıtımız yeklerini k firler  ze, tepret r anlarını tepretmek ( KT 19-83). [Kafirlerin ba ına, onları durmadan (g nah ve azgınlı a) tahrik eden  eytanları g nderdi imizi g rmedin mi?]

“Ne e yo attımız anlarda burun bo undın, hi  k rer **m ** sen olardin kimersenı azı e t r **m ** sen olarda   n ( KT 19-98). [Biz onlardan  nce nice nesilleri helak ettik. Onlardan hi birini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun i itiyor musun?]

“Sürlürler anlar kim tandılar, anlar tamuğka ögür ögür, ançağa tegi kaçan kelseler anar açlur anıñ kapuğları ayğay olarka saklağuçılar: kelmedi **mü** sizke yalavaçlar sizdin? Okıyurlar siziñ üze idijizniñ âyetlerini hem qorqıtğuçılar cezâ küniñizke karışgu bu ayğaylar: oq ançası bar vâcib bolur ‘azâb kelimesi kâfirler üze (İKT 39-71). [İnkâr edenler grup grup cehenneme sevk edilirler. Cehenneme vardıklarında oranın kapıları açılır ve cehennem bekçileri onlara şöyle derler: Size içinizden, Rabbinizin âyetlerini size okuyan ve bu gününüze kavuşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?” Onlar da “Evet geldi.” derler. Fakat inkârcılar hakkında azap sözü gerçekleşmiştir.]”

Kim

DTS’de *kim* sözcüğün soru zamirinin belgisizlik zamiri ve bağlaç olarak kullanımlarına dikkat çekilmiştir (1969, s. 307b). Clauson, soru zamirinden biri olan *kim*’in *ne* ile paralel olduğunu ancak *ne*’de olduğu gibi soru sıfatı olarak kullanılmadığını ve doğru şekilde yapılandırılmış soru cümlesi ifade etmek için kullanıldığını belirtmiştir (EDPT, 1972, s. 720b). Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*’nde, soru sözcükleri içerisinde yer alan *kim* ile sözcüğün çekim ekli ve kimi edatlarla birleşik kullanımı yanında özellikle *kim* ve aynı zamanda *ne* sözcüklerinin nispet zamiri olarak da kullanıldığı bilgisini vermiştir (2007, s. 73). Tietze, ‘soru zamiri, soru sıfatı’ olarak görevini belirterek *kim* madde başında yer vermiştir (2021, s. 41).

Hacıeminoğlu, soru zamirleri arasında *kim* ‘kim’ şeklinde yer vermiştir (2019, s. 49). Eraslan, *kim* ‘kim’ soru zamiri insanlar için kullanılan ve insanları soru yoluyla belirten zamirdir (2012, s. 266). Ergin, insanlar için kullanılan soru zamiri oluşunu belirtmiştir (2012, s. 276). Wilkens, *kim* madde başında ‘kim, herhangi biri, ne, hangisi; ...-dığı için, öyle ki, ...-dığında, ...-dığı zaman, eğer’ anlamlarını vermiştir (2012, s. 380).

Orhon Yazıtları’nda yer alan *türük bodun ilin törügin kem artatı udaçı erti* cümlesiyle *kim* soru zamiri görevinde insanlar için kullanılmıştır.

“...Türük oguz begleri bodun eşid üze teñri basm[asar asra] yer telinmeser (BK D18) *türük bodun ilin törügin **kem** artatı udaçı erti türük bodun ertin ökün...* (BK D19). [Türk Oğuz beyleri halkı, işitin! Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe, Türk halkı devletini yasalarını kim yıkıp bozabilir?]”

Ne

Clauson, *ne* sözcüğünün cansız varlıklar hakkında konuşurken kullanılan soru zamiri olduğu belirtmiş ve canlı varlıklar için kullanılan *kim* ile aynı şekilde kullanıldığı, daha sonra Hint-

Avrupa dillerinin etkisi altında ilgi zamiri ve bazen de ünlem görevinde kullanıldığı bilgisini vermiştir (EDPT, 1972, s. 774a).

Ergin, insan dışında kalan canlı, cansız varlıklar için kullanılan soru zamiri olarak tanımlamıştır (2012, s. 277). Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*'nde, *ne* 'ne?; hangi?; niçin?' anlamlarında kullanıldığından sözcüğün çoğunlukla yan cümlelerin başına geldiğinden bahsetmiştir (2007, s. 73). Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde *ne* soru sözcüğün 'ne, hangi, nasıl' anlamlarını karşıladığı bildirilmiştir (2021, s. 135). Erdal, soru zamirlerini sıralarken *ne* ve *kim* zamirlerinin soru ve belirsizlik işlevinde kullanıldığını belirtmiştir (2004, s. 211). Wilkens, *ne* 'ne, nasıl' (2021, s. 488) şeklinde belirtmiştir.

Çetin, *Kutadgu Bilig*'de *ne* soru sözcüğünün farklı kullanımlarından bahseder. Sözcüğün soru işlevli kullanıldığında 'ne', 'hangi' anlamlarını karşıladığı, şart yapısıyla kullanıldığında ise 'her nasılsa, her ne olsa' anlamlarında karşımıza çıktığını ifade eder. Eserde *ne* soru sözcüğünün cevap isteyen bir soru içinde kullanılmasının yanı sıra soru cümlesi içinde ana cümlelerin nesnesi olarak da kendini göstermesi söz konusudur (2007, s. 439).

Kutadgu Bilig'de *ne oldruğ yiri bu ma köñlün uğa* cümlesinde görüldüğü üzere *ne* soru işleviyle 'nasıl' anlamında ve ana cümlelerin nesnesi görevinde kullanılmıştır.

“*Topıķ yastadıñ emdi oldurğuka/ ne oldruğ yiri bu ma köñlün uğa* (KB 647).

[Otururken, altına bir top koyup, üstüne oturdun; böyle bir şeyin üzerine oturulur mu, bir düşün.]”

Neçük

DTS'de sözcüğün, '1. neden, niçin, 2. nasıl, ne suretle' anlamlarında kullanıldığı belirtilmiştir (1969, s. 357). Clauson, *ne* soru zamirine eklenen çok nadir görülen, işlevi belirsiz bir *-çük* ekinden oluştuğunu, 'nasıl' ya da kimi zaman 'niçin' anlamlarında kullanıldığını belirtilmiştir (EDPT, 1972, s. 775b).

Tekin, *neçök* 'nasıl' > **neçe ök* şeklinde (2022, s. 117) büzülme sonucu oluştuğunu belirtmiştir. Wilkens, *neçük* 'nasıl, -dığı zaman, hangi şekilde?' (2021, s. 488) anlamında vermiştir. Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar* çalışmasında sözcüğün yapısını *ne+çe+ök* şeklinde açıklamış ve 'nasıl, niçin' anlamlarını vermiştir (1992, s. 278). Gabain, *ne* soru sözcüğünün altında *neçük* 'nasıl?' şeklinde yer vermiştir (2007, s. 72). Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*'nde *neçük* soru sözcüğünün 'nasıl' anlamını karşıladığı bildirmiştir (2021, s. 135). Hacıeminoğlu, soru zarfları başlığı altında *neçük* 'neden, niçin' (2019, s. 74) şeklinde yer vermiştir.

Tespit edilen örneklerde *neçük* soru sözcüğü *ağı barım al-kinsar el töre neçük tutar* cümlesinde ‘ne’ ve *neçük boldı meniñ kınım* cümlesinde ‘nasıl’ anlamlarında kullanılmıştır.

“...*Ol ödün inanç-ları buyruk-ları eşidip kanka inçe tēp* (İKP VIII) *ötünti-ler teñrim* *ēlig törüg ağı barım tutar ağı barım al-kinsar ēl törü neçük tutar biz teñrim...* (İKP IX). [O zaman güvenilir kişiler, kumandanları emirleri işitince hana şöyle diyip arz ettiler; “Haşmetlim devleti ve yasaları zenginlik ayakta tutar. Zenginlik tükenirse devleti ve yasaları ne ayakta tutar?”]”

“*Yalğan tuttı olarda burun Nūh boğnı taķı öğürler olarda kiğin, oğradı heme/ kamuğ ümmet yalavaçlarıķa tutsalar anı, tartışsalar bātıl birle, bātıl kalsalar anıñ birle kōni sözni, tuttı olarnı, neçük boldı meniñ kınım* (İKT 40-5). [Onlardan önce Nūh’un kavmi ve onlardan sonra gelen topluluklar da yalanlamıştı. Her ümmet kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti. Hakkı yok etmek için batıl şeyler ileri sürerek tartışmışlardı. Bu yüzden onları kısıkrak yakaladım. Benim cezalandırmam nasılmış, (gördüler)!]”

Negüke

Clauson, *negüke* ‘neden’ (EDPT, 1972, s. 777a) *negü* ile aynı anlamı taşıdığı belirtilmiştir. DTS, *negü* madde başının içinde yer verdiği *negüke* soru sözcüğünü ‘niçin’ anlamıyla vermiştir (1969, s. 357b). Caferoğlu, *negüke* ‘ne maksatla, niçin’ (2012, s. 135) anlamını vermiştir. Hacıeminoğlu, Karahanlı sahasında *negü/negüke* ‘nasıl, niçin’ şeklinde kullanıldığından bahsetmiştir (2019, s. 106). Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar* çalışmasında, sözcüğün yapısını *ne+gü* şeklinde oluştuğunu ve ‘nasıl, niçin’ anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir (1992, s. 278). *Negü* sözcüğü için Erdal, *ne* sorusunun çoğulu olup birliktelik eki olan *+(A)gU* ile kurulduğunu belirtmiştir (2004, s. 211). Yılmaz, *negü* soru sözcüğü üzerine *+ke* yönelme durumu ekinin getirilmesiyle *negüke* soru sözcüğünün oluştuğunu ve sözcüğün on üçüncü yüzyıl öncesi metinlerinde çok nadir olarak karşımıza çıktığını belirtmiştir (2008, s. 264).

Taranan eserler arasında aşağıda yer verilen *negüke* ile kurulmuş tek örnek tespit edilmiştir. Tespit edilen *negüke buzar sen bu eğgülerig* örneğinde *negüke* soru sözcüğünün ‘neden, niçin’ anlamında kullanıldığı görülmüştür.

“**Negüke** buzar sen bu eğgülerig/ saña yası teggey ay kōñli tirig (KB 5746). [Bu iyilikleri niçin bozarsın ey gönlü diri, bunun sana zararı dokunur.]”

2. BÖLÜM

ESKİ TÜRKÇEDE UYARI ANLAMI İNCELEMELERİ

Tezin ikinci bölümünü oluşturan uyarı söz edimleri; şart anlamı taşıyan, seslenmeye bağlı, soru yoluyla, örnek göstermeyle, korkutma yoluyla, kâhinlikle, örtük yolla, tembihlemeyle ve tersinlemeyle kurulan olmak üzere dokuz başlık altında incelenmiştir.

2.1. ŞART ANLAMI TAŞIYAN UYARI SÖZ EDİMLERİ

Taranan eserler sonucunda şart anlamı taşıyan uyarı söz edimleri; *şart anlamı taşıyan korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri, şart anlamı taşıyan örnek gösterme yoluyla uyarı söz edimleri, şart anlamı taşıyan örtük yolla oluşturulan uyarı söz edimleri, şart anlamı taşıyan seslenme ve örtük yolla oluşturulan uyarı söz edimi, şart anlamı taşıyan tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri, şart anlamı taşıyan örnek gösterme yoluyla oluşturulan ve seslenmeli uyarı söz edimleri, şart anlamı taşıyan seslenme ve tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri ve şart anlamı taşıyan seslenme, örnek gösterme ve örtük yolla oluşturulan uyarı söz edimi* olmak üzere sekiz başlıkta incelenmiştir. Şart anlamı taşıyan korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi başlığı şart anlamı taşıyan edimler içerisinde en kalabalık başlıktır. Tespit edilen örnek cümlelerin koşullu uyarı şeklinde oluşturulduğu, edimin gerçekleşmesi sonucunda iyi veya kötü durumlarla karşılaşacağına dair edim alıcısına uyarılarda bulunan uyarı söz edim türüdür.

2.1.1. Şart Anlamı Taşıyan Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Şart anlamı taşıyan korkutma yoluyla oluşturulan uyarı; *şart anlamı birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi ve şart anlamı taşıyan ikinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi* olarak sınıflandırılmıştır. Korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi derecelendirilirken kişinin sıkıntı yaşaması, dert sahibi olması, hataya düşmesi, üzülmesi, kederlenmesi, zarara uğraması, saadetini kaybetmesi, pişman olması, zahmet çekmesiyle sonuçlanan uyarılar birinci derece olarak nitelendirilmiştir. Yaşamın sona ermesi, başın koparılması~kesilmesi~götürülmesi gibi fiziksel olarak hayatın sonlanmasını ifade eden somut kavramların yanı sıra, ilahi adaletle sonuçlanan uyarı içerikli söz edimleri ikinci derece anlam kategorisine dâhil edilmektedir.

2.1.1.1. Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Şart anlamı taşıyan birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi; *şart anlamı taşıyan birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan seslenmeli uyarı söz edimleri*, *şart anlamı taşıyan birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan örneklibve seslenmeli uyarı söz edimi*, *şart anlamı taşıyan birinci derece korkutma ve tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi*, *şart anlamı taşıyan birinci derece korkutma ve örnek gösterme yoluyla yapılan uyarı söz edimi* ve *şart anlamı taşıyan birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan seslenmeli ve tembihlemeli uyarı söz edimi* olmak üzere beş alt başlıkta incelemiştir.

Şart anlamı taşıyan birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminde; -sAr,-IsAr, -mAsA, -mAsAr ekleri kullanılmıştır (bk. 1.1. *Şart Anlamı Taşıyan Uyarı Söz Edimlerinde Yapı*). Morfolojik olarak yapılan şartlı uyarı söz ediminin yanı sıra *birök, kalı, yana, köni, eger* gibi görevli sözcüklerle de kurulduğu görülmüştür. Şart anlamı taşıyan birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminde; öncelikle şart cümlesinin kullanıldığı ve daha sonra şart anlamının gerçekleşmediğinde de edim alıcısının karşılaşacağı olumsuz durumlardan söz edildiği görülmüştür.

Devlet yöneticisinin Ötüken dağlarında hükmettiği sürece *buñ yok* ‘sıkıntı yok’ denilerek sorunla karşılaşmayacaklarını ve devletin hükmünün süreceğini gösteren örnekler tespit edilmiştir.

“...*Türk kağan ötüken yış olorsar élte buñ yok*... (KT G3) [Eğer Türk kağanı Ötüken platosunda hüküm sürerse, o zaman sıkıntı yok.]”

“...*Türük kağan ötüken [yı]ş olorsar il[te buñ] yok*... (BK K2). Eğer Türk kağanı Ötüken platosunda hüküm sürerse, o zaman sıkıntı yok.]”

“...*Ötüken yér olorup arkış térkiş ısar neñ buñuğ yok* ötüken yış olorsar beñgü él tuta olortaçı sen... (KT G8). [Türk bodunu, eğer o yere gidersen öleceksin. Eğer Ötüken toprağında yerleşir ve [mal için] kervan gönderirsen hiçbir ekşiğin olmayacak. Eğer Ötüken platosunda oturursan, bengi eli [orada] tutacaksın.]”

Dilin kullanımında toplumsal sınıflara göre farklılıklar olduğu gibi çeşitli eylemler, davranış biçimleri de toplumsal tabakalara göre farklı ifade edilebilir; yani bazı dilsel ifadeler, hangi toplumsal tabakadan kişiler hakkında konuşulduğuna göre de değişebilir (Çolak, 2019, s. 28). Uyarı söz edimi gerçekleştirilirken alt konumdaki hazine başkanının üst konumda yer alan hükümdara yaptığı uyarının düzeyi aradaki hiyerarşik farklılıktan dolayı birinci derece uyarı söz

edimi olması oldukça beklendik bir durumdur. Bu uyarı söz edimi gerçekleştirilirken alt konumda edimi yapan dil kullanıcısı için kullanılan *ötün-* fiili dahi bu hiyerarşiyi gösteren bir belirtidir.

“...*Ol ödün ağıcı uluğı kanğa inçe ötünti teñrim ağık kuruğ bor kal-ır ağı barım alkın-sar kuruğ bor kal-ır ağı barım alkın-sar uwatsar* (İKP VII) *yazukka tüşe teginmegey ertimiz...* (İKP VIII). [O zaman, hazine başkanı, hakana şöyle arz etti; Haşmetlim, hazine kurmak üzere. Eğer zenginlikler tükenirse kurur. Hazineler tükenirse, küçülürse hataya düşmeyelim.]”

Eski Türklerde devlet düzeniyle ilişkili olan *töre* kavramı; halkın da kağanın da uyması gereken kurallar bütünüdür. Töreye atfedilen önem o kadar büyüktür ki etkin hukuk kurallarının konulması ve bunlara eşitlik ve adalet ilkeleri çerçevesinde riayet edilmesi hem kağanın iktidarın hem de devletin sürekliliği için en önemli koşullar arasında gösterilmiştir (Pamir, 2009, s. 360). Eski Türk devletlerinde hâkimiyetin kaynağı olan Tanrı, hâkimiyetini hükümdar aracılığıyla, hükümdar ise töre yoluyla kullanırdı. Dolayısıyla Türklerde devletin varlığı ve sürekliliği töreye bağlıydı ve devlet töre hükümleri çerçevesinde yönetiliyordu (Demirel, 2017, s. 433). Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig*'de açıklanan töre anlayışının; könilik (adalet), uz'luk (iyilik, faydalık), tüzlük (eşitlik), kişilik (insanlık) ve kut (siyasi iktidar) olmak üzere 5 prensibe bağlandığını belirtmiştir (1980, s. 20, s. 26). Töreye uygun davranışlar sergilendiği takdirde kağana olan güven, adalet, devlete bağlılık, birlik ve beraberlik artmaktadır. Töreye uyulmadığı takdirde ise yasanın bozulmasıyla hilekârlık, yalancılık, üzüntü, keder gibi kişi için olumlu çağrışımlar yapmayacak durumlarla karşılaşılacağına dair birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi yapılmıştır.

“*İnçip köni törüçe evrilmek sürgülük ol kavırıp .. k(a)ltı tüzki törüçe .. birök körüp yavızığ .. törüçe .. birök körüp yavızığ .. kod<t>urmasar tığmasar .. ermez törüler anta ötrü .. erü erü üştelür .. turu turu ol begniñ ..* (AY VIII. 1296-1301). [(Onları) yakalayıp doğru yola sevk etmek gerekir. Eğer kötüyü görüp bundan vazgeçmezse, (ona) engel olmazsa sonra kötü yasalar git gide çoğalır.]”

“*Küniñe asılır .. el han körüp b(e)lgülüğ .. öz el içinde boğunun .. yavlak kılınç kılmakın arıtı koğturmasar tığmasar .. astrayastiriş atl(ı)g oruntakı .. üküş t(e)ñriler kuvragı .. kamagun barça bir yanlıg .. kakıg köñül turgurur-lar .. bo tıltagın artayur .. el-niñ uluşnuñ törüsi .. armak yovmak ezüg sav .. kên yortıyur yertinçüde .. yat yagı-* (AY VIII. 1305-1316). [Hükümdar kendi ülkesi içinde kötü işler yaptığını açıkça gördüğü hâlde (bu kötü işlerden onları) alıkoyup engellemezse Astrayastiriş tanrı yerindeki tanrılar topluluğu hep birden bir tür kızgın bir gönül

beslerler. Bu nedenle ülkenin yasaları bozular, hilekârlık ve yalancılık yeryüzünde geniş alanlara yayılır.]”

“Yorımasar el başçı .. raça şaş(ı)r atl(ı)g törüçe .. ol eldeki kişiler .. saçılır artayur kamagun .. k(a)ltı yaña tepmiş teg .. linhua çeçeklig kölmenig .. küçlüg katıg yêel (AY VIII. 1329-1334). [Ülkenin yöneticisi Rajaşastr yasalarına uygun şekilde davranmazsa o ülkedeki kişiler bütünüyle dağıtılırlar, bozulurlar aynı çiçekli (bir) göleti dağıtması gibi.]”

“Êlig begler .. köni törüg kem[ışip ..] yavız artak törü üze .. bodun[ug] karag başlasar .. öz orqular- ınta olurup .. üstünki kamag t(e)griler .. ötrü körüp bolarnı .. (1354) busanurlar yme çökerler ..” (AY VIII. 1349-1354). [Hükümdarlar doğru yasaları bırakıp kötü (ve) bozuk yasalara göre halklarını yönetmeye başlarsa saraylarında ikamet eden gökyüzündeki bütün tanrılar bunları görüp yese kapılır, üzülürler.]”

Turfan’a 9. yüzyılda yerleşen Uygurlar, kadim inançları olan Maniheizm’den vazgeçerek Budizm’e sayıları giderek artan şekilde yönelmişlerdir. Ancak Maniheist krallar ve tebaalar Maniheizm’e bağlı olmaya devam etmişlerdir (Klimkeit, 1990, s. 60). Budizm’in ahlak anlayışı, son derece evrensel değerlere yer vermektedir. Budizm’in en önemli karma tasnifinde fiiller, ahlakî niteliklere göre ele alınırlar. Bir varlığı incitmek, hırsızlık yapmak, zina yapmak, yalan söylemek, dedikodu yapmak, küfretmek, lüzumsuz konuşmak, açgözlülük etmek, başkası hakkında kötü düşünmek, yanlış görüş sahibi olmak üzere Budizm’de 10 kötülük olarak nitelendirilen eylemlerdir (Zengin & Yaman, 2018, s. 184-185). Budizm için bilgi öğrenmek, iyilik yapmak önemli erdemlerden olması sebebiyle edim alıcısının bu eylemleri gerçekleştirmediği vakit Buddha’yı üzeceklerini ve hoşlarına gitmeyecek bir durumun içinde bulunacaklarına dair metinde uyarı söz ediminde bulunulduğu tespit edilmiştir.

“Ne üçün tüz bışrunur tēp tēser birök bodis(a)t(a)vlar yalañuz dyan- ıg ok bışrunup inçip bilge biliglig bışrunmasar ötrü köñülleri çöker batar erinçen ermegü bolur ulug y(a)rlı- kançuçı köñülte y(e)me ırayur yatı- kayur... (AY IV. 2161-2167). [Niçin düz öğrenirler? Diye sorsa: Eğer Bodhisattvalar sadece dhyānayı öğrenip bilgiyi öğrenmezse sonra gönülleri, zihinleri çöker, batar üşengeç, tembel olur. İkircikli şüpheli olur. Büyük merhametli gönülden de uzaklaşır uyku halinde olur.]”

“-İnte .. birök yana kılzarlar .. êrig yavlak ayıg kılınçig .. ođ-guradı tüşerler .. üç yavlak yo[l]-lar içinte .. (AY VIII. 1522-1525). [Eğer kaba, kötü işler yaparlarsa kesinlikle düşerler üç kötü yolun içine.]”

“...Körüp birök eli[g]-ler .. el içinteki bodunun .. sımta[p] étser olarnıñ .. mün kağaglar kulmıñın (astrayastırıñ atl(t)g oruntakı kamag t(e)ñriler kuvragı .. kamagu- (AY VIII. 1525-1531). [Eğer hükümdarlar ülkesindeki halkın kabahat işlediğini görüp de engellemezse Astrayastırıñ adlı tanrı yerindeki bütün tanrılar topluluğunun hep birden gönülleri kavrulur, (onlar) kederlenirler.]”

“T(e)ñrim, birök yene t(e)ñrim kayu elig-ler hanlarnıñ elinte uluşınta bo nom erdini bar erip kértgünmeser edgermeser eşidmeser tıñlamasar ayamasar ağırlamasar yene bo nom erdinig tutdaçı tört törlüg tèrin kuvragı yme açınmasar ayamasar, ötrü biz kamagun t(e)ñridem kuvragımız birle bo nom erdinig eşidgeli bolmatın nomlug noş tağıtı üze egsük k(e)rgek bolup nom meñisindin ogadıp çogsuz yalnsız küç-süz küsünsüz bolgay biz, üç yavlak yoldakı tınl(t)glar kuvragı asılgay üştelgey, t(e)ñri yeri kişi ajun-ı eşilgey kooragay... (AY VI. 0648-0663). [Tanrım, bazı hükümdarların ülkesinde bu öğreti mücevherlerin olduğuna inanmazsa dinlemezse (öğreti mücevherine) saygı göstermezse o vakit biz (dört Mahârâja), bütün ilahi (0656-0658) topluluğumuz ile bu öğreti mücevherini dinlemeden öğretinin lezzet(inden) mahrum kalıp öğreti mutluluğundan uzaklaşıp, güçsüz olacağız. Üç kötü yoldaki canlılar topluluğu artacak. Tanrılar (ve) insanlar alemini zarara uğrayacak.]”

Hizmet eden kişi görevini layığıyla yaptığı takdirde yükselmesinin ve değer görmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir. Eğer edim alıcısı hizmet etmeyi bilmez ve işini özensiz yaparsa *tördin ilke kelir* ifadesiyle başköşeden yani sahip olduğu konumdan eşiğe düşeceğini söylenerek korkutma ögesi kullanılmış uyarıda bulunulmuştur.

“Tapuğçı tapuğ bilse törke tegir/ tapuğ bilmese tördin ilke kelir (KB 844). [Hizmetkâr hizmet etmesini bilirse, başköşeye erişir; hizmet etmesini bilmezse, başköşeden eşiğe düşer.]”

Kısa süreli rahatını düşünen kişiler, gelecekte karşılaşabilecekleri problemleri göz ardı edebilirler. Bu sebeple kişinin anlık çıkarları yerine uzun vadeli bir bakış açısına sahip olması, kendi yararı için önemlidir. Edim alıcısına yalnızca bugününü değil, aynı zamanda yarınlarını da düşünmesi gerektiği söylenmiş ve eğer bunu yapmazsa kaygı duyacağı konusunda korkutma yoluyla uyarıda bulunulmuştur.

“Kim erse bu künlük tilese sewinç/ isizlik kıılır ol yarın yir saķınç (KB 913). [Kim sadece bugünlük rahatını düşünürse, o kötülük yapar; fakat yarın kaygı çeker.]”

Kötü bir karaktere veya niyete sahip olan beylerin, sevinç yüzü göremeyecekleri, mutlu olamayacakları ve hayatlarının daima sıkıntılı olacağı konusunda korkutularak uyarı yapılmıştır.

“*Kayu begde bolsa bu arkuğ kılınç/ işi barça tetrü sewinçi sakınç* (KB 1984).

[Hangi bey kötü bir tabiata sahip olursa, her işi ters gider; sevinç yüzü görmez, daima keder içinde yaşar.]”

Vezirin doğru şekilde danışmanlık yapmaması durumunda, yönetimde bulunan beylerin işlerinin düzgün gitmeyeceği, beylerin aldığı kararların yanlış olacağı ve yönettikleri işlerin doğru bir şekilde ilerlemeyeceği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Köni bolmasa işte işçi başı/ kamuğ egri boldı bu begler işi* (KB 2210).

[Hizmetkarların başı olan vezir doğru hizmet etmezse beylerin işi hep eğri olur.]”

Beyler, çevresini seçerken ihtiyatlı davranmalıdır. Beylerin, kötü ahlaklı, çıkarıcı ya da iş bilmez kişileri kendilerine yakın tutmalarının yalnızca kendi itibarlarını zedelemekle kalmayıp, aynı zamanda yönettikleri memleketin düzenini de bozabileceği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Yana beg yakın tutsa isiz kişi/ isiz kıldı atın hem il kün işi* (KB 2259).

[Eğer bey kötü adamları kendisine (beylerden bahsediliyor) yakın tutarsa, adını lekeler ve memleket işini bozar.]”

Kişi, her şeyi bilemeyeceğinden bir işe girişmeden önce o konuda bilgi ve tecrübeye sahip kişilerle fikir alışverişinde bulunursa, başarıya ulaşma olasılığı artacaktır. Ancak, danışmadan hareket etmesi durumunda, bunun sonucunda pişmanlık duyabileceği konusunda uyarılmıştır.

“*Kiñeşe oñarur kişi öz işi/ ökünçlög bolur kin kiñeşmez kişi* (KB 5653).

[İnsan işinde ancak danışmak suretiyle muvaffak olur; danışmayan kimse sonunda pişman olur.]”

Heves ve arzuların esiri olan insanın özgür iradesini kaybetmesi, sürekli doyumsuzluk içinde olması sonucunda hatalar yapması çok olağan bir durumdur. Kişinin bu tür dürtülerine ve nefesine hâkim olması, onları akıl ve ahlak çerçevesinde yönetmesinin önemli olduğu aksi takdirde ıstırap içine sürükleneceği konusunda uyarılmıştır.

“*Bu iki bile er yoğadur küçün/ muğar kim bulun bolsa emger öçün* (KB 6162).

[Bu ikisi (heves ve arzulardan bahsediyor) ile insan zorla kendini mahveder; kim bunların esiri olursa onu ıstıraba sürükler.]”

Kişinin, başkalarına kötülük yaparak kazançlar elde edebilir gibi görünse de bu davranışın sonuçları er ya da geç kendisine döneceğinden bahsedilmiştir. Yapılan her kötülüğün bir gün dönüp yapan kişiye zarar vereceği konusunda uyarılmıştır.

“İsizlik tilese bar isiz kılm/ ol isiz yanutı uluğay bilin (KB 6264). [Kötülük istersen git, kötülük yap; fakat şunu da bil ki bu kötülüğün karşılığı seni bir gün inletecektir.]”

Sözü dile getirmenin sorumluluk gerektiren bir eylem olduğu ve sözlerin, niyetine ve yerinde kullanımına bağlı olarak farklı etkiler yaratabileceği belirtilmiştir. Ayrıca, düşünmeden ya da gereksiz yere söylenen sözlerin söyleyen kişiye zarar verebileceği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“Yawa sözlese söz neçe yas kılmur/ eger sözleyü bilse asğı bolur (KB 987). [Söz boş yere söylenirse, çok zarar getirir; söz yerinde söylenirse, faydalı olur.]”

Beylerin başarılı ve adil bir şekilde yönetim sağlayabilmesi için ahlakî değerlere, takvaya ve temiz bir kalbe sahip olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Kalbini kötülükten arındıramayan ve takva sahibi olmayan beylerin, kararlarında isabetli olamayacağı ve adaletli bir yönetim sergileyemeyeceği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“Kalı bolmasa beg sakınuğ süzük/ arıgsız bolur barça kılkı üzük (KB 1987). [Eğer bey takva sahibi ve temiz kalpli olmazsa, hiçbir vakit temiz ve isabetli hareket edemez.]”

Düşman ve savaş konularında edim alıcısına taktik verilerek uyarıda bulunulmuştur. Düşmanın yenilgiyi kabul edip geri çekilmesinin kesin bir zafer göstergesi olmadığı, bu sebeple kaçan düşmanın takip edilerek etkisiz hâle getirilmesinin zaferi kalıcı kılacağı vurgulanmıştır.

“Kalı kaçsa sindin yağı turmasa/ erig yetgü tutğu bulun tutmasa; yağı sançmış ersig eren bulnuğup/ yana ewre sançtı yağsın utup (KB 2388-2389). [Eğer düşman karşı duramayıp, senden kaçarsa, onu takip et ve esir almaya çalış, böyle yapmazsan, düşmanı mağlup eden kahraman yiğitlerin safı karışınca, düşman dönüp, tekrar hücum eder ve galip gelir.]”

Yemeğin doğru şekilde hazmedilememesi, sağlık sorunlarına yol açarak kişinin zayıf düşmesine ve hastalanarak yatağa düşmesine neden olabileceği konusunda korkutma yapılarak uyarıda bulunulmuştur.

“*Kalı siymese aş tadı artatur/ tadı artasa er kör iglep yatur* (KB 3579). [Eğer yemek hazmedilmezse, esas unsurları bozar; unsurlar bozulursa, insan hastalanıp, yatağa düşer.]”

Kutadgu Bilig’in 5241. beyitinde yer alan *ay ilig otaçı sanı sen bu kün* “Ey hükümdar, sen bugün bir hekimsin.” ifadesinde hastalık ve doktor metaforuna yer verilmektedir. Odgurmış’la hükümdar arasındaki diyalogda geçen bu beyitte, hükümdar bir doktor olarak tasvir edilirken halkın ise açlık ve fakirlik gibi etkenler nedeniyle hükümdara muhtaç ve hastalıklı olduğu vurgulanmıştır. Bir sonraki beyit olan KB 5245’te, hükümdarın bu çaresizliği gidermekle yükümlü olduğu ve tedavinin gerçekleşmemesi durumunda halk için bir felaket doğacağı konusunda korkutma yoluyla uyarı söz edimi oluşturulmuştur.

“*Kalı kılmasa sen emi ya otı/ buğunğa bolur sen tiriglik yutı* (KB 5245). [Eğer sen bunlara (halk kastediliyor), ilaç vererek, tedavi etmezsen, halk için bir hayat felaketi olursun.]”

Kişinin sözünde durmasının hem kendisi hem de çevresi için olumlu sonuçlar doğuracağı vurgulanmıştır. Sorumluluk bilinciyle verilen sözlerin yerine getirilmesinin önemi belirtilmiştir. Verilen sözün tutulmaması, kişiye hem ahlaki hem de manevi bir yükümlülük getirerek onu vebal altında bırakır. Bu sebeple bireylerin verdikleri sözlerle daima bağlı kalmaları ve bu sorumluluğun sonuçlarını göz önünde bulundurmaları gerektiği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Sözüm tutsa asğı yarın teggey ök/ kalı tutmasa sen saña bolğa yük* (KB 5393). [Sözümü tutarsan yarın faydası dokunur; eğer tutmazsan vebal altında kalırsın.]”

Azabı yalanlayan ve Allah’a karşı kayıtsız kalan kişiler uyarılmıştır. Bu kişilerin uyarılara ve doğru yola sırt çevirmesinin, hakikati reddetmesinin onların kötü sonuçlarla karşılaşmasına neden olacağı şeklinde yorumlanmaktadır. Yanlış yola sapanlar ve uyarıları dikkate almayanlar için azabın kaçınılmaz bir son olduğu vurgulanarak korkutma söz edimi kullanılmıştır.

“*Biz bütünlükin vahy kılındı bizke, bütünlükin kın ol kişi üze kim yalğan tutsa hem yüz ewürse* (İKT 20-48). [Şüphesiz bize, azabın yalanlayan ve yüz çevirenlere olacağı vahyolundu.]”

İman edenlerin, kıyametin birden geleceğine inanmasına ve kıyamet alametlerini doğru okuyamamasına bağlı olarak kıyametin yakınlığını fark edemedikleri konusunda uyarıda bulunulmuştur. Edim alıcılarına, “Kıyamet vakti geldiğinde bu uyarıyı hatırlayacaklar.” anlamında uyarı yöneltmiştir. Bu ifadeyle kıyamet gelip çatığında iyiye ve doğruya yönelmeleri için çok geç kaldıkları ve bu durumun onlara hiçbir fayda sağlamayacağı belirtilmiştir.

“*Hîç bakmazlar meger kıyâmetka kelse olarka nâgâh, râstlık üze keldi anıñ belgüleri olarka, kaçan kelse olarka olarnıñ yâdları* (İKT 47-18)? [Onlar kıyametin kendilerine ansızın gelmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Muhakkak onun alametleri gelmiştir (ama öğüt almıyorlar). Kıyamet kendilerine gelip çatınca öğüt almaları kendilerine ne fayda verecek?]]”

2.1.1.1.1. Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Seslenmeli Uyarı Söz Edimleri

Ey~ay seslenme ünlemi kullanılarak uyarı söz edimi kapsamında alıcının dikkati çekilmiş ve edimin gerçekleşmemesinin olumsuz sonuçlar doğurabileceği ifade edilmiştir. Edim alıcılara *ay köñli tirig* ifadesiyle hitap edilmiş ve bireyin gönlünün rehberliğinde hareket etmesi gerektiği konusunda bir uyarı yapılmıştır. Bu bağlamda, bir işin gönül tarafından benimsenmeyip beğenilmemesi durumunda, söz konusu işin kişiye fayda sağlamayacağına ilişkin bir uyarı veya korkutma yapılmıştır.

“*Köñül taplamasa kayu işlerig/ asıg bolmaz anda ay köñli tirig* (KB 3691). [Ey gönlü diri, hangi işi gönül beğenmezse o işten bir fayda gelmez.]”

İnsanların, kendilerini kuşatan gökyüzü ve yeryüzünün mucizevi düzenine bakarak Allah’ın yaratıcı gücünü görebilecekleri ve Allah’ın, dilediği takdirde insanları yere geçirip yok edebileceği ya da onların üzerine gökten parçalar düşürebileceği belirtilmiş edim alıcıları, korkutularak uyarılmıştır.

“*Bakmazlar mu ol kim utrularında turur, ol kim soñlarında turur, kökdin hem yerdin, eger tilese-miz ıygay erdimiz olarnı yer qodı azu tüşürgetimiz olar üze päre bulut kökdin, anıñ içre nişan bar, kamuğ tañrıka yañan kılka* (İKT 34-9). [Onlar, önlerindeki ve arkalarındaki (kendilerini dört bir yandan kuşatan) göğe ve yere bakmadılar mı? Eğer dilersek onları yere geçirir veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz. Bunda, Rabbine yönelen her kul için bir ibret vardır.]”

2.1.1.1.2. Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Örnekli ve Seslenmeli Uyarı Söz Edimi

Bilgili ve duyarlı kişilerin sözlerine dikkat etmenin ve onların rehberliğine uymanın önemi vurgulanmıştır. Gönlü uyanık kişilerin, sezgilerinin güçlü olması sebebiyle doğru yönlendirmelerde bulunabilecekleri ifade edilmiştir. Bu bağlamda, gönlü uyanık olan bir kişi tanık gösterilmiş ve edim alıcısına, bu kişileri dinlediği takdirde olumsuz bir durumla karşılaşmayacağı belirtilmiştir.

“Negü tir eşitgil ay köñli oduğ/ bu söz işke tutsa tokınmaz yoğuğ (KB 6119). [Gönlü uyanık insan ne der, dinle; bu söze göre hareket edersen, sana zarar gelmez.]”

2.1.1.1.3. Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma ve Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Uyarı söz ediminin dikkate alınmadığı takdirde, kişinin zarar göreceği, felakete uğrayacağı, üzüntüyle karşılaşacağı, gözden düşeceği, hüküm sürmesinin son bulacağı, pişmanlık duyacağı ve zahmete düşeceğine dair çeşitli uyarılarda bulunulmuştur.

Edim alıcısına, sözün gücüne ve etkisine dikkat etmesi hususunda tembihte bulunulmuş sözün yanlış olması durumunda, bunun kişiye zarar verebileceği konusunda korkutucu bir uyarı yapılmıştır.

“Uķuş keldi utru ayur bütrü kör/ sözün bolsa yanlış saña bolğa қor (KB 193). [Anlayış karşı geldi ve “İyice dikkat et, sözün yanlış olursa sana zararı dokunur.” dedi.]”

Edim alıcısına, saadetin bulunduğu ortamda mutluluğun da var olduğu belirtilmiştir. Saadetin bulunduğu ortama uyum sağlaması ve kendini beğendirmesi hususunda tembihte bulunulmuştur. Ayrıca, yönetime saygı gösterip uyum ve anlayış içinde hareket etmesinin kendisi için olumlu sonuçlar doğuracağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte, yönetime ters düşüp kafa tutması durumunda üzüntü ve sıkıntıyla karşılaşabileceği konusunda uyarıcı bir korkutma yapılmıştır.

“Bu қut қайда bolsa boyun bir yaraş/ қалı özнесе қутқа қадғun күreş (KB 681). [Saadet nerede ise, ona boyun eğ ve kendini beğendir; devlete kafa tutarsan üzüntü ile boğuşursun.]”

Beylerin öfkeli oldukları durumlarda, davranışlarının kontrolsüz hâle gelebileceği ve çevrelerindeki kişilere zarar verebilecekleri ifade edilmiş; bu sebeple bu hiddet anlarında onlardan uzak durulması gerektiğine dair bir uyarıda bulunulmuştur.

“Buşar bolsa begler kelip öwkesi/ yıraқ turғıl anda tegürgey yası (KB 781). [Beyler öfkeleri tutup, hiddetlenirlerse, onlardan uzak dur; yoksa zararları dokunur.]”

Otorite sahibi beylerin öfkелendiği anlarda, edim alıcılarına bu kişilere yaklaşmamaları konusunda tembihte bulunulmuştur. Beyler gibi güç sahibi kişilerin, öfke anında kontrolsüz davranışlarda bulunabilecekleri ve bunun kişinin gözden düşmesine ya da zarar görmesine yol açabileceği konusunda uyarıcı bir korkutma yapılmıştır.

“Buşar öđte beglerke barma yağuk/ kalı bardıñ erse uçuzluk anuk (KB 783).
[Hiddetlendikleri zaman beylere yaklaşma; eğer yaklaşırsan, gözden düştüğün gündür.]”

Dilin kontrollü kullanımının ve edep davranışların temel kurallarından biri olduğu belirtilmiştir. Dili muhafaza etmesi yönünde edim alıcısı tembihte bulunulmuştur. Kişinin sözlerinin zarar vermemesi ve itibarını koruması açısından bu davranış oldukça önem taşımaktadır. Dil, kontrolsüz kullanıldığı takdirde kişinin başını belaya sokabileceği ve yıkıcı sonuçlar doğurabileceği konusunda bir korkutmada bulunulmuştur.

“Eşitgil biliglig negü tip ayur edebler başı til küdeşmek tiyür tilin bekte tutıl tişin sınmasun kalı çıksa bektin tişini sıyur (AH 129-132). “Dinle, bilgili ne diyor: edeplerin başı dili gözetmektir. Dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın. Eğer muhafaza altından çıkarsa, dışını kırar.]”

Hayatta, acı ve tatlı durumların bir arada bulunduğu; kişinin, mutluluğun tadını çıkardığı kadar zorluklara da hazırlıklı olması gerektiği konusunda tembihte bulunulmuştur. Rahatlık ve mutluluk dönemlerinin geçici olduğu, bu dönemlerin ardından zahmet ve sıkıntıların daha şiddetli bir şekilde gelebileceği hususunda edim alıcılarına uyarıda bulunulmuştur.

“Süçüg tattın erse açığka anun birin kelse rahat kelür renc onun (AH 209). [Eğer tatlı tattın ise acıya hazır ol; rahat birer birer gelirse zahmet onar onar gelir.]”

Ögdülmiş, kağana yönelttiği söylemlere kulak verip vermeme kararını ona bıraktığını, ancak söylenenlere kulak vermemesi durumunda bunun sonuçlarıyla bir gün mutlaka karşılaşacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur. Ögdülmiş, vezirin oğludur; dolayısıyla kağana kıyasla alt bir konumda yer almaktadır. Bu sebeple Ögdülmiş’in uyarıda bulunurken söylemesi gerekenleri ifade edip nihai kararı kağana bırakması, hiyerarşik yapıdan kaynaklanmaktadır. Alegorik bir eser olan *Kutadgu Bilig*’de Ögdülmiş, aklı temsil etmektedir. Aklı temsil eden bir karakterin sözlerinin dikkate alınmaması, kişinin istenmeyen bir duruma düşebileceği gerçeğini yansıtmaktadır.

“Sözüm tutsa tutıl kalı tutmasa/ özün körge şeksiz maña bütme (KB 5933).
“Sözümü tutarsan tut; eğer bana inanmaz ve sözümü tutmazsan neticesini şüphesiz bir gün kendin görürsün.]”

Edim alıcısına, fazla bakış altında kalmayı ciddiye almayıp temkinli davranmadığı takdirde, korku veya huzursuzluk yaratabilecek bir durumla karşılaşabileceği ve bunun sonucunda korkuya mecbur bırakılabileceği konusunda bir uyarıda bulunulmuştur.

“*Bağa tursa artuğ anın korku tur/ **kalı korkmasa sen küçün korkitur*** (KB 656).

[Sana fazla bakarsa onun bakışından kork. Eğer korkmazsan, o seni korkmaya mecbur eder.]”

Saadetin gelip geçici olabileceği, bu sebeple elde edildiğinde kıymetinin bilinmesi ve ona sahip çıkılması gerektiği konusunda bir uyarıda bulunulmuştur. Saadetin kıymeti bilinmediği ve saadet hâli korunmadığı takdirde, mutluluğun tekrar kaybolacağına ilişkin korkutucu bir uyarı yapılmıştır.

“*Yayığ kutnu balsa idi bekrü tut/ **kalı beklemese yana bardı büt*** (KB 725). [Kararsız

saadeti bulursan, çok sıkı tut; eğer muhafaza altına almazsan, tekrar gideceğinden şüphe etme.]”

Bireyin, yalnızca kendi hatalarından değil, başkalarını yanlış yönlendirmesi durumunda onların işledikleri günahlardan da sorumlu tutulacağı belirtilmiştir. Kıyamet gününde, kişinin yalnızca kendi fiillerinin değil, aynı zamanda başkalarının gerçekleştirdiği davranışlara sebep olmasının sorumluluğunu da üstleneceği hatırlatılmıştır. Edim alıcılarına, başka kişilere rehberlik ederken dikkatli olmaları ve doğru yola bağlı kalarak o yoldan sapmamaları gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur. *Bilgil kim iş yawuz ol anı kim kötrürler* ifadesiyle bireyin yüklendiği sorumluluğun ağırlığı ve bu hatanın sonuçlarının ne denli ciddi olabileceği konusunda korkutucu bir uyarı yapılmıştır.

“*Kötürseler yüklerini tükel kopmak küni yime anların yüklerindin yolsuz kılar*

*olarını biligsizlikin, **bilgil kim iş yawuz ol anı kim kötrürler*** (İKT 16-25). [Böylece kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarının da bir kısmını yüklenirler. Dikkat et, yüklendikleri ne kötüdür.]”

Kısa süreli ve geçici faydaların yanıltıcı olabileceği ve uzun vadede kişiye zarar getirebileceği konusunda bir uyarıda bulunulmuştur. Edim alıcısına, bu konu üzerinde düşünmesi gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Bugün iyi görünen bir durumun, zamanla kötü bir duruma evrilebileceği ve kişinin başına sıkıntı açabileceği konusunda korkutmada bulunularak uyarı yapılmıştır.

“Asıg körnür erse isizlik bu kün/ yarın yas kılar anda uqğul ögün (KB 916).
[Kötülük bugün faydalı görünse bile, yarın orada bunun zararını görürsün; bunu düşünüp, idrak et.]”

Kişilerin, bir işe başlamadan önce o işin sonuçlarını ve olası etkilerini dikkatlice düşünüp değerlendirmeleri gerektiği konusunda tembihte bulunulmuştur. İşe başlamadan önce sonuca yönelik düşünerek tedbirli hareket etmenin insana fayda sağlayacağı, ancak tedbirle hareket edilmediği takdirde işin zararları sonuçlanabileceği hususunda uyarıcı bir korkutma yapılmıştır.

“Kıyü işke kirse çıkışını kör/ çıkış körmese iş bolur erke kor (KB 1316). [Hangi işe girersen, önce sonunu düşün; sonu düşünülmeyen işler insana zarar getirir.]”

Beylerin gönlünde hainlik bulunması durumunda, halka fayda sağlayamayacakları konusunda bir uyarıda bulunulmuştur. Halk, bu yaratılıştaki beylerden vazgeçmesi gerektiği hususunda tembihlenmiştir.

“Kalı bolsa begler kıyanet köñül/ buğunkı asıg bolmaz andın töñül (KB 2011).
[Eğer beylerin gönlünde hıyanet bulunursa, halka faydaları dokunmaz; onlardan vazgeç.]”

Beylerin dikkatli ve sorumlu davranmaları gerektiği konusunda bilgi verilmiştir. Beylerin ihmalkâr davranmaları hâlinde, bunun işlerin aksamasına ve başarıya ulaşılamamasına yol açacağı belirtilmiştir. *Usal beg bütün bilgü* diyerek tembihleme yapılmış ve beylerin görevini ihmal ettiğinde, toplumun refahının ve düzeninin bozulacağı bu sebeple de beyliğinin devam edemeyeceği konusunda korkutmada bulunulmuştur. Bu beyit Ögdülmiş ve hükümdar arasında geçmektedir. Burada uyarılan kişinin sıradan halk olmayıp bir bey olması sebebiyle *usal beg bütün bilgü beglik yimez* şeklinde ifade edilmiş ve “Sen ihmal edersen beyliğin devam etmez.” gibi ikinci tekil kişiyle kullanmak yerine üçüncü tekil kişi kullanılarak uyarıda bulunulmuştur.

“Usal bolsa begler işin bütrümez/ usal beg bütün bilgü beglik yimez (KB 2027).
[Beyler ihmalkâr olurlarsa, işlerini başaramazlar; bey iyice bilmelidir ki, ihmalkârlık ederse, beyliği devam edemez.]”

Düşmanla mücadele ederken kişinin canını koruması ve temkinli davranması gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Düşmanı olan bir kişinin, düşmanını bertaraf etmesinin ve ondan kurtulmasının zor bir durum olduğu belirtilmiş; kişi bu konuda korkutma yapılarak uyarılmıştır.

“Yağın boldı erse et öz can küdez/ yağılığ kişiler kütulmağı az (KB 4270).
[Düşmanın varsa, canını ve tenini koru; düşmanı olan insanların kurtulması güçtür.]”

Edim alıcısı duygularını ve sırlarını herkese açmaması konusunda tembihlenmiştir. Gönül sırlarını ve düşüncelerini herkesle paylaşmanın kişiye zarar verebileceği konusunda korkutmada bulunularak uyarı yapılmıştır.

“Könül sırrı açma sözün tegmeke/ kalı açtın erse özün emgeke (KB 4293). [Gönül sırrını ve sözünü herkese açma eğer açarsan kendin zahmete düşersin.]”

İkbalde çatışıp mücadeleye girişmek yerine, kişinin ikbalde uzlaşması hususunda tembihte bulunulmuştur. Anlaşma sağlanamaması durumunda, bu durumun kişiye zarar vermesinin kaçınılmaz olduğu konusunda korkutmada bulunarak uyarı yapılmıştır.

“Öçeşme bu devlet bile sen yaraş/ yaraşmazsa devlet ağı kılğa aş (KB 4299). [Sen ikbal ile mücadeleye kalkma onunla anlaş, anlaşamazsan o sana yediğin yemeği zehreder.]”

Halkın farklı gruplara ayrıldığı ve bu grupların her birinin kendine özgü özelliklere sahip olduğu ifade edilmiştir. Avam tabakanın, *zengin* (KB 5561), *orta halli* (KB 5562) ve *fakir* (KB5563) olmak üzere üç zümreye ayrıldığı belirtilmiştir. Bu zümrelerin her birinin birbirinden farklı olduğu dolayısıyla bir grubun üstlenmesi gereken sorumluluklarının diğer gruba zorla yüklenmemesi gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Zorladıkları takdirde, bu tür müdahalelerin memleketin düzeni için felaketlere yol açabileceği konusunda korkutmalı uyarı yapılmıştır.

“Bu ma üç kutu ol muni adra tut/ küçeme küçese bolur ilke yut (KB 5560). [Bunlar da (avamları kastediyor) üç zümredir, bunları birbirlerinden ayrı tut; onları zorlama, zorlarsan, bu memleket için felaket olur.]”

Edim alıcısına, dikkatli ve düşünerek konuşması gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Çünkü düşünülmeden, aceleyle söylenen sözlerin kişinin başına dert açabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, kişinin dostlarının sayısına güvenmemesi gerektiği; sayıca az olsa dahi bir düşmanın varlığını dikkate alarak temkinli davranması gerektiği konusunda da uyarıda bulunulmuştur.

“Ukup sözle sözni iwip sözleme sözün kizle kiğin başın kizleme miş er dostun erse öküş körmegil bir duşman erse anı azlama (AH 357-360). [Sözünü düşünerek söyle, acele etme. Sözünü sakla ki sonra başını saklamayasın. Bin kişi dostun olsa çok görme. Bir kişi düşman olsa azımsama.]”

Düşmanın ciddiye alınmadığı takdirde, bundan cesaret bularak tehlikeli sonuçlara yol açabileceği hususunda uyarıda bulunulmuştur. Edim alıcısı, düşmanı ciddiye alması ve tedbirli davranması gerektiği konusunda tembihlenmiştir.

“(aşakla-) ol anı aşakla.dı o, onu küçük saydı. Atasözü: **Yagı.nı aşakla.sa başka çıka.r.** Anlamı şudur: Düşmanını küçük sayarsa başa çıkar. Demek isteniyor ki baş yani ihtiyat (hazm) elden gider; onu küçük görme (DLT, 2018, s. 133).”

Edim alıcısına, düşmanları küçümsememesi ve tedbiri elden bırakmaması gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Düşmanın küçük görünmesi, onun tehdit oluşturmayacağı anlamına gelmemelidir. Çünkü hafife alınan bir düşmanın dahi büyük zarara yol açabileceği ve bu zararlar sebebiyle kişinin ülkesini kaybedebileceği konusunda korkutma yapılarak uyarıda bulunulmuştur.

“(kun-) ogrı tawa.r kundi hırsız malı çaldı. Şiir: **kiçig bulup ya.gını yirgü eme.s/ edgermedip koğsa anı ĩlni kuna.r** Diyor ki: Küçük olsa bile düşmanı hor görmemek gerekir. Ondan çekinilmediği ve ihmal edildiği zaman ülkeni senden alır. kuna.r, kunma.k (DLT, 2018, s. 242).”

Kişinin, kıyamet gününde yalnızca kendi hatalarından değil, aynı zamanda başkalarını yanlış yola yönlendirdiğinde onların işlediği günahlardan da sorumlu tutulacağı belirtilmiştir. Bu sebeple edim alıcılarına rehberlik ederken dikkatli olmaları ve doğru yoldan sapmamaları gerektiği açıkça ifade edilmiştir. *Bilgil kim iş yawuz ol anı kim kötrürler* ifadesiyle edim alıcılarına, yüklendikleri yükün ve sorumluluğun ağırlığı, hata yaptıkları takdirde ise bu hatanın sonuçlarının ne denli ciddi ve kötü olabileceği konusunda uyararak korkutma yapılmıştır.

“**Kötürseler yüklerini tükel** kıpmak küni yime anların yüklerindin yolsuz kılm olarnı biligsizlikin, **bilgil kim iş yawuz ol anı kim kötrürler** (İKT 16-25). [Böylece kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarının da bir kısmını yüklenirler. Dikkat et, yüklendikleri ne kötüdür.]”

Allah’a inanmayan ve nefsinin arzularına kapılarak ona uyan kişilerin etkisinde kalınmaması konusunda tembihlemede bulunulmuştur. Uyarıları dikkate almayan kişilere inanmayanların etkisinde kalırsa bu eylemlerin sonucunda felaketle karşılaşabilecekleri konusunda korkutmalı uyarı yapılmıştır.

“**Yığmasun seni andın ol kim bitmez anar, uğtı ten tilekiñe, helāk bolsa sen** (İKT 20-16). [Buna inanmayan ve nefsinin arzusuna uyan kimseler seni ondan (ona hazırlanmaktan) sakın alıkoymasın, sonra helak olursun!]

Müşriklerin Kur'an'ın meydan okumalarına cevap veremeyeceği belirtilmekte, Allah'ın hidayeti olmadan kişilerin sırf kendi arzularına göre davranmaları, sapıklığın en koyusu olarak gösterilmektedir (KY IV, 2020, s. 234). Kişinin yalnızca nefsine uymaması, Allah yolunda ilerlemesi gerektiği konusunda tembihlemede bulunulmuştur. Bu bağlamda insanların meydan okumalara cevap verememelerine rağmen doğruyu kabul etmeyip kendi nefislerinin arzularına uymalarının onları sapıklığa sürükleyeceği; zalimlerin ise doğru yola yönlendirilmeyeceği hususunda korkutarak uyarı yapılmıştır.

“Eğer icābet kılmasalar sana bilgil bütünlükün uğarlar hevālarıña, kim ol yolsuzrak ol kişidin kim uğtı hevāsıña köni yolsuzın taıırđın, bütünlükün taıırı köndürmes zālim boğunlarını (İKT 28-50). [Eğer (bu konuda) sana cevap veremezlerse bil ki onlar sadece kendi nefislerinin arzularına uymaktadırlar. Kim, Allah'tan bir yol gösterme olmaksızın kendi nefsinin arzusuna uyandan daha sapıktır. Şüphesiz Allah zalimler toplumunu doğruya iletmez.]”

Kişilere, azap günü gelmeden önce Allah tarafından indirilen kitaba uymaları gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Uyarı söz edimi, azap günü geldiğinde pişmanlık duyanlardan olmaları hâlinde bu pişmanlıklarının kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağı ifade edilerek *ey ökünç* sözcük grubuyla korkutarak uyarı yapılmıştır.

“Uđunlar körkülgrek ol kim ıdıldı sizke idinđizdin, kelmezde aşnu sizke kın nāgāh, sizler. Aymazda burun et-öz: ey ökünç, anıı üze kim ĥaddin keçtim taıırı fermāni içinde, bütünlükün erdim füsūs tutğanlardın (İKT 39-55/ 39-56). [Farkında olmadan azap size ansızın gelmeden önce, Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun ki, kişi, “Allah'ın yanında, işlediğim kusurlardan dolayı vay halime! Gerçekten ben alay edenlerden idim” demesin.]”

Şart anlamı taşıyan birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan ve tembihleme içeren uyarılar yapılırken benzetmeden de faydalandığı ifade edilmiştir. Bir beyin davranışlarının, tıpkı nazik davranılmadığı takdirde solup yok olabilecek bir çiçeğe benzetilerek uyarı söz ediminin gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Beylere, halkın kendilerine yüz çevirmesine sebep olabilecek davranışlardan kaçınmaları gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“Kālı bolmasa edgü yarlığ tilin/ yaşarmış çiçekler kıırır terk bilin (KB 1810). [Eğer bey ona karşı lütufkâr davranmazsa, yeşeren çiçek çabuk kurur; bunu böyle bil.]”

Dinî içerikli eserlerde, uyarıları dikkate almayanların iyiye, doğruya ve güzele ulaşamayacakları hususunda uyarılarda bulunulmuştur. Bunun yanı sıra, haram kavramı üzerinden korkutma edimi de kullanılarak kişilerin bu konuda caydırılması konusunda korkutma yapılmıştır.

*“Halalka sakış ol **haramka ma kın/ kalı şübhe erse yime keğ saşın** (KB 3547).*

[Helal için hesap, haram için ceza vardır; eğer şüpheli ise, bundan da çok sakın.]”

2.1.1.1.4. Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma ve Örnek Gösterme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi

Eger bağlacıyla kurulan, şart anlamı taşıyan birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminde, “Eğer şu şekilde davranılırsa kötü sonuç alınır, bu şekilde davranılırsa iyi sonuç alınır.” şeklinde uyarıların oluşturulduğu tespit edilmiştir. İnkâr edenlere, iman edip düşmanlıktan vazgeçmeleri hâlinde Allah’ın merhamet edeceği ve onları bağışlayacağına dair bilgi verilmiştir. Ancak inkâr etmeye devam etmeleri durumunda, geçmişte aynı yolu izleyenlerin başına gelenlerin kendileri için de gerçekleşeceği hususunda uyarıda bulunulmuştur. İnsanlara, doğru yolu seçmeleri ve geçmiş hatalarını düzeltmeleri için bir fırsatlarının olduğu ancak bu fırsatın doğru değerlendirilmediği takdirde ilahi adaletin tecellisinden kaçışın mümkün olmadığı ifade edilmiştir.

*“Ayğıl anlarķa kim tandılar, **eger yığılsalar küfrdin yarlıķatur olar anlarını, nê kim çın-oķ öñdin keçti, eger yansalar çın-oķ keçti evvel kılarını şünneti** (İKT 8-38).*

[(Ey Muhammed!) İnkâr edenlere söyle: Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır. Eğer (düşmanlık ve savaşa) dönerlerse, öncekilere uygulanan ilahi kanun devam etmiş olacaktır.]”

2.1.1.1.5. Şart Anlamı Taşıyan Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Seslenmeli ve Tembihlemeli Uyarı Söz Edimleri

Ey anlar kim bittiler ifadesiyle iman edenlere seslenilmiştir. *Eger kıştursa siz azu yüz ewürse siz ol tañrı erür anı kim kılor siz bilgen* ifadesiyle Allah’ın *ilm* ve *basar* sıfatlarından yola çıkarak uyarı söz edimi yapılmıştır. Şahitlik yapılırken anne, baba veya yakın akraba gibi insan ilişkileri ve bireysel yakınlıkların gözetilmemesi, şahitliğin yalnızca Allah için yapılması gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Kişisel bağların adaletin tecellisine engel olabileceği, bu sebeple kişinin zengin veya fakir ayrımı yapmaksızın adil davranması gerektiği vurgulanmıştır. Gerçeği çarpıtma veya şahitlikten kaçınma gibi davranışların Allah tarafından bilindiği ve kişinin bu davranışlardan sorumlu tutulacağı hususunda korkutularak uyarı yapılmıştır.

“*Ey anlar kim bittiler, bolunlar ağakın kılığlılar, kónilik birle tanuğlar tañrı üçün neçeme kim özleriñiz üze bolsa azu ata ana üze bolsa yağuğlarğa eger bolsa bay azu dervış tañrı sezā turur ol ikike, yime uđmañ ten tilekiñe kim ‘adl kılsa siz **eger kıştursa siz azu yüz ewürse siz ol tañrı erür anı kim kılur siz bilgen*** (İKT 4-135). [Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.]”

Ey İbrāhīm ifadesiyle İbrahim Peygamber’e seslenilmiş ve ayette babası Âzer’le arasında geçen konuşmalara yer verilmiştir. Bu konuşmalarda, İbrahim Peygamber’in babası, putperest bir toplumun inançlarını sorgulayan İbrahim’in bu tavrını kabul edilemez bularak *aydı tilemegli mü sen meniñ tañrılarımdın ey İbrāhīm* ‘Sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun?’ diyerek tepki göstermiş ve onu taşlamakla tehdit etmiştir. Ayrıca, bir müddet kendisinden uzaklaşması gerektiği hususunda İbrahim Peygamber’i tembihlemiş ve uyarıda bulunmuştur.

“*Aydı tilemegli mü sen meniñ tañrılarımdın ey İbrāhīm, eger yığılmasañ sürgey men seni, kesilgil mendin kēçke tegi* (İKT 19-46). [Babası, “Ey İbrahim! Sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taş tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!” dedi.]”

Ey anlar kim taptılar şeklinde iman edenlere seslenilmiş ve onların meclislerde edepli, saygılı, itaatli ve alçakgönüllü olmaları konusunda tembihleme yapılmıştır. Meclislerde kişiye yer açmanın, hoşgörü ve anlayış sahibi olma sayesinde gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Bu iyi davranışın sonucunda, Allah’ın karşılık olarak onlara genişlik ve kolaylık vereceği belirtilmiştir. Ayrıca, Allah’ın her davranışı bildiği ve kişilerin yaptıklarının karşılığını eksiksiz olarak vereceği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Ey anlar kim taptılar, kaçan ayılsa sizke kēñrū olturuñ olturğu yerlerde, kēñrū kılıñ orunrı yā kēñütgey Tañrı sizlerke kaçan ayılsa: yoğaru olturuñ, yoğaru olturuñlar, kötürgey Tañrı anlarğa kim taptılar sizdin, anlarğa kim bēildiler bilig derecāt, Ol Tañrı anı kim kılur sizler bilgen ol* (İKT 58-11). [Ey iman edenler! Size, “Meclislerde yer açın” denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin. Size, “Kalkın”, denildiği zaman da kalkın ki Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.]”

2.1.1.2. Şart Anlamı Taşıyan İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Şart anlamı taşıyan ikinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminin dikkate alınmaması durumunda, uyarı söz edimi alıcısının; ölüm, başın gitmesi, cehennemde azap çekme ve Allah'ın gazabına uğrama gibi sonuçlarla karşılaşacağı belirtilmiştir. Bu uyarıların, *öl-* ve *tiriglik tük-* eylemleriyle yapıldığı görülmüştür.

Ötüken'in tarihsel ve sembolik önemine dikkat çekilmiş; halkın geleceğinin devamlılığı ve varlığını sürdürebilmesi açısından, buradan ayrılmamaları gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“...*Ol yer[ger]ü barsar, Türük bodun ölteçi sen! Ötüken yer o[l]urup [arkış] tirkış ısar, neñ bu[ruğ yo]k Ö[tüken y]ış olursar beñgü [il tuta olurtaç]ı sen...* (BK K6). [O yere doğru gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin! Ötüken ülkesinde oturup (buradan) kervanlar gönderirsen, hiçbir derdin olmaz. Ötüken dağlarında otursan sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedersin.]”

Türk halkına, Çugay Dağları'na ve Töğültün Ovası'na yerleştikleri takdirde kurtulacakları konusunda korkutmalı uyarıda bulunulmuştur.

...*Türk bodun ölsüküg bërye çuğay yış tüğültün* (KT G6) *yazı konayın tèse türk bodun ölsüküg* (KT G7). [Türk bodunu, öldün! İnsanlar, “Sen] Türk bodunu ölmek üzeresin [bunun için], güneyde Çugay platosuna [ve] ovasına yerleşelim!” dediler.]”

“...*süçig sabıña, yımşak ağısıña arturup üküş türük bodun öltüg türk bodun ölsikiñ birye Çuğay yış Töğültün!* (BK K5). [(Ey) Türk halkı, (sen) mutlak öleceksin! Güneyde Çugay dağlarına (ve) Töğültün ovasına yerleşeyim dersen, Türk halkı, çok sayıda öldün!.]”

Tarkanın uzaklaştırılmasıyla ‘iyi öğreti’ ve ‘amellerin’ korunacağı ve daimi kalıcılığının sağlanacağı ifade edilmiştir. Ancak Tarkan kötü amellerde bulunursa hem bunun kendisi hem de toplum için kötü sonuçlar doğuracağı, ülkenin mahvolacağı ve yanlış yola girecekleri hususunda uyarıda bulunulmuştur. Bu durumdan başrahibin de haberdar olup onaylamayacağı belirtilmiş; bu sebeple buna uygun davranmaları gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“... *Teñrim birö[k ken]tü özüñüzke te[rser]* (HU 20) *edgü törö edgü kılınç alku kalgay yme* (HU 21) *[t]arkan bo montag türlüg kı[z] ada* (HU 22) *[ıyınç basınç]anıñ kılınç kılmuş bolgay siziñ* (HU 23) *[eliñiz artagay teñri yer]iñerü bargu yoluñuz*

(HU 24) *[antı]n öñi bolgay, yme bo savıg ayıg ant[fa kên]* (HU 25) *teñri mojak eşidgey neñ taplamagay ym[e]* (HU 26). [Efendimiz eğer (Tarkan'ı) kendinizden uzaklaştırırsanız iyi öğreti ve ameller (hep) kalacak dahası bundan sonra Tarkan bunun gibi zorlu, tehlikeli ve zorbaca (işler) yaparsa günah işlemiş olacak ve sizin ülkeniz mahvolacaktır. Tanrıya giden yoldan sapacak, yanlış yola gireceksiniz. Dahası bu buyrukları kutsal başrahip işitecek, (bundan) hiç hoşlanmayacak (ve) kesinlikle onaylanmayacaktır.]”

Suda (denizde) 5 büyük tehlikenin olduğundan bahsedilmiş ve suda yer alan bu tehlikeler sıralanmıştır. Tüm bu tehlikelerin sonucunda, geminin zarar görmesi ve insanların hayatlarını kaybetmeleri gibi durumlardan bahsedilmiştir. Bu korkunç tehlikelerle karşılaştıkları takdirde ölecekleri ve uyarıyı yapan kişiyi mutsuz edecekleri belirtilmiştir. Çalışmada tespit edilen örneklerde genellikle uyarı söz edimi, alıcının menfaatleri gözetilerek gerçekleştirilmiştir. Ancak bu örnekte, uyarıyı yapan kişinin, onların başına bir şey gelmesi durumunda üzüleceği ve mutsuz olacağına dair bilgi verilmiştir. Bu bilgiyle edim alıcısının hem kendi güvenliği hem de uyarıyı yapan kişinin duygusal durumu açısından dikkatli olması gerektiği vurgulanmıştır.

“...Beş törlüg (İKP XVI) *ada bar bir ada ol érür talım balık oğug érken saklanmadın tuşar alķunı kēmi birle sin-gürür ékkinti suwda suw öñlüg tağlar bar kēmi susup sınır kişi alķu ölür Üçünç suwda yekler urup kēmi suwķa çomurur Törtünç ulug tegzinç k (İKP XVII) ke kigürür suw égrikşelür-eyür soķuşur bêşinç teñri topınar kórķınçıg yēl turur kēmi aķtarılır ölür bu munça kórķınçıg adaķa kirip ölgey siz bizni irinç kılğay siz...* (İKP XVIII). [Orada beş türlü tehlike var. Birinci tehlike şudur; ‘Canavar balık uyanık iken, insan dikkat etmeyip onunla karşılaşır o hepsini gemiyle birlikte yutar. İkinci; suda su renginde dağlar vardır, gemi su alıp parçalanır insanların hepsi ölür. Üçüncü; suda şeytanlar saldırır ve gemiyi suya gömerler. Dördüncü; onu büyük bir anafora sokarlar, su fırıl fırıl döner ve her yönden çırpınır. Beşinci; gök delinir, korkunç bir rüzgâr çıkar, gemi ters döner ve insanlar ölür. Bunca korkunç tehlikelere girip ölürsünüz ve bizi mutsuz kılarırsınız.]”

Bilgisiz insan, tıpkı tedavi edilmeyen bir hastalık gibi sürekli zayıf ve sıkıntılı bir durumda olur. Bu bilgisizliğin giderilmemesi hâlinde, insanın hayatının hızla sona erebileceği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Bilgisiz kişi barça iglig bolur/ igig emlemese kişi terk ölür* (KB 157). [Bilgisiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedavi edilemezse, insan çabuk ölür.]”

Dilin yanlış kullanıldığında, yalnızca duygusal ve sosyal açıdan olumsuz sonuçlar doğurmakla kalmayıp aynı zamanda hatalı kullanımın insanın hayatını dahi sonlandırabilecek bir güçte olduğu hususunda korkutmalı uyarı yapılmıştır.

“*Yana aydı ay toldı ilig uķar/ bu til yası tegse tiriglik tūker* (KB 976). [Ay Toldı yine dedi: Hükümdar bilir ki, bu dilin zararı insanın hayatına bile mal olur.]”

İslâm dini, farklı inançlara mensup kişilerle birlikte yaşamayı reddetmemekte; farklı inançlara sahip bireyler yapılan sözleşmelere ve ülkenin kanun ile kurallarına riayet ettikleri sürece hoşgörüyü karşılanmaktadır. Müslüman olmayan tebaa sözleşmeyi bozar, Müslümanlara karşı düşmanlarla iş birliği yapar veya ülkenin kanunlarına, genel ahlâka ve kamu düzenine aykırı davranırlarsa önce uyarılırlar sonra da çeşitli cezalara çarptırılmaktadırlar (KY IV, 2020, s. 401). Bu kişilere, aykırı davranışlarının sonuçlarıyla yüzleşecekleri ve ağır bir ölüm cezasına çarptırılacakları konusunda uyarıcı bir korkutma yapılmıştır.

“*Eger yıǵılmasa* iki yüzlüǵler anlar kim köñüллерi içre sökellik, ol çav kemişgen[ler] kend içre, sekirtgem sēni olar üze yana koñsı bolmaǵaylar seniñ birle anıñ içre meger azķına (İKT 33-60). *Mel’ünlar kayda ma bulnurlar, tutlurlar öldrülürler, öldürmek* (İKT 33-61). [Andolsun, eğer münafıklar, kalplerinde bir hastalık bulunanlar ve Medine’de kötü haberler yayıp ortalığı karıştıranlar (tuttukları yoldan) vazgeçmezlerse, elbette seni onların üzerine gitmeye teşvik edeceğiz. Onlar da (bundan sonra) orada lanete uğramış kimseler olarak seninle pek az süre komşu kalacaklardır. Nerede bulunurlarsa, yakalanırlar ve yaman bir şekilde öldürülürler.]”

Uyarı söz edimlerinin bazılarında korkutma ögesinin detaylandırılarak pekiştirildiği görülmüştür. *Bir kişi yañılsar uguşı bodunı bişükiñe tegi kudmaz* şeklinde *Bilge Kağan Yazıtı*’nda yer alan ifadeyle edim alıcısının soyuna sopuna kadar kimseyi yaşatmayacaklarına dair bilgi verilmiş ve *Çaştani Beg*’de *yētinç uguşuñuzları birle yok yodun kılur m(e)n* şeklindeki ifadeyle ölüm kavramının yalnızca edim alıcısıyla sınırlı kalmayıp, akrabalarına kadar ulaşacağı belirtilmiştir.

“...*Tabgaç bodun sabı süçiğ, aǵısı yımşak ermiş. Süçiğ [s]abın, yımşak aǵın arıp irak [bod]unuğ ança yaǵutır ermiş. [Yagr]u kontuk[da] kisre anıǵ biliğın anta ö[yür erm]iş: Edgü [bil]ge kişiğ, edgü alp kişiğ yo[rıt maz] ermiş; **bir kişi yañıls[ar] uguşı bodunı bişükiñe tegi kud[maz]** (BK K4) **ermiş**...(BK K5). [Çin halkının sözleri tatlı, ipekli kumaşları (da) yumuşak imiş. Tatlı sözlerle, yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzak(larda yaşayan) halkları öylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş. (Bu halklar) yaklaşp yerleştikten sonra (da Çinliler) kötü niyetlerini o zaman düşünürler*

imiş: İyi (ve) akıllı kişileri, iyi (ve) cesur kişileri ilerletmezler imiş; (öte yandan) bir kişi yanılıp suç işlese (onun) soyuna sopuna (ve) hısım akrabasına kadar (herkesi) öldürmezler imiş.]”

“*Birök meniñ bo işimin* (ADFH 096) *bütürser sizler ulug türlüg açığ agrık* (ADFH 097) *bar.. bütürü umasar sizler yétinç uguşuñuz-* (ADFH 098) *-ları birle yok yodun kılur m(e)n..* (ADFH 099). [“Eğer benim bu işimi hallederseniz, çok çeşitli ödüller olacak. Halledemezseniz yedi neslinizle birlikte sizi ortadan kaldırım.” dedi.]”

Uyarı söz edimi alıcısına, söylenenlere kulak asmadığı takdirde canından ayrılması, başını kaybetmesi ve kanının çekilmesi gibi ciddi sonuçlarla karşılaşacağı bildirilmiştir. Bu uyarılar yapılırken *baş ilt-*, *baş kes-*, *baş terk-*, *başını yi-* gibi fiil gruplarının kullanıldığı görülmüştür. *Tamurın teşer kör sorup kan içer ve basınsa üzer baş sorar öz kanı* beyitlerinde *kan iç-* fiil grubuyla korkutma ögesi güçlendirilmiştir.

Edim alıcısına, söylenen sözlerle kulak verip dikkate alması ve yerine getirmesi hâlinde ödül ve mükafatlarla karşılaşacağı bilgisi verilmiştir. Edim alıcısının bu sözleri yerine getirmemesi durumunda, bunun bedelini canıyla ödeyeceğine dair uyarıcı bir korkutma yapılmıştır.

“...*Añar montag* (ADFH 129) *kılsar s(e)n saña ulug* (ADFH 130) *türlüg öğdir ançu bar.. birök bütür-* (ADFH 131) *-meser s(e)n isig özüñde adrılğalı anun* (ADFH 132) *turgıl...* (ADFH 133). [Dediklerimi aynen yerine getirirsen senin için türlü türlü hediyelerim olacak. Eğer bu yerine getiremezsen canından ayrılmak için hazır ol.]”

Düşünceli ve bilgili bir şekilde konuşmanın kıymetli olduğu konusunda bilgi verilmiştir. Bilinçsizce ve düşünülmeden söylenen sözlerin kişinin kendisine ve itibarına zarar vereceği belirtilmiş; *biligsiz sözi öz başını yiyür* ifadesiyle ikinci derece korkutma yapılarak uyarılmıştır.

“*Bilip sözlese söz biligke sanur/ biligsiz sözi öz başını yiyür* (KB 170). [Söz, bilerek söylenirse, bilgi sayılır; bilgisizin sözü kendi başını yer.]”

Beylerin gücü ve etkisi ateşe benzetilerek tehlikeli olabilecekleri hususunda edim alıcılarına uyarıda bulunulmuştur. Makam ve mevki sahibi kimselerin tehlike oluşturabileceğine dair bir uyarı yapılmıştır. Beyler beyitte ateşe benzetilerek güç ve etkilerinin tehlikelerine dikkat çekilmiştir. Ateşe fazla yaklaşmanın yanmaya sebep olması gibi beylerin yakınında bulunmanın da kişiye zarar verebileceği ifade edilmiştir. Bu mecazi anlatım, güçlü kişilere karşı temkinli olmayı ve ölçülü bir mesafede durmayı öğütlemiştir.

“*Bu begler ot ol otka barma yağuk/ kalı bardıj erse küyürmek anuğ* (KB 653). [Bu beyler ateştir, ateşe yaklaşma, yaklaşırsan yanmak muhakkaktır.]”

Beylerin gücü ve etkisinin yakıcı olması sebebiyle edim alıcılarına beylere karşı temkinli davranmaları ve mesafelerini korumaları gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Beylere yakın durmanın kişiye zarar verebileceği ve bu yakınlığın felaketle sonuçlanabileceği konusunda uyarıcı bir korkutma yapılmıştır.

“*Usal bolma begler küyer ot turur/ küyer otka yaksa anar yut turur* (KB 654). [İhmalci olma, beyler yanar ateştir; yanar ateş, ona yaklaşan için bir felakettir.]”

Beyitte beyler yanan bir ateşe benzetilerek güç ve tehlike sembolü olarak tasvir edilmiştir. Onlara kafa tutmanın ve onlarla mücadeleye girmenin sonuncunda kişinin hayatından olacağı *basınsa üzer baş sorar öz kanı* ifadesiyle belirtilmiş ve böylelikle korkutmalı uyarı yapılmıştır.

“*Bağa körse begler küyer ot sanı/ basınsa üzer baş sorar öz kanı* (KB 655). [Dikkat edersen, beyler gerçekten yanar ateş gibidir; kafa tutanın başını koparır ve kanını emer.]”

Vezirlik ve ordu kumandanlığı gibi önemli mevkilerin, seçkin ve nitelikli insanlara verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu kişilere, beylere sadık olmaları ve otoriteye karşı gelmemeleri gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur. Beylere karşı baş kaldırmaları durumunda, bu isyanın sonucunda ağır bedeller ödeyerek canlarından olacaklarına dair uyarıcı bir korkutma yapılmıştır.

“*İdi artuğ ödrüm kerek bu kişi/ kalı öznese begke iltür başı* (KB 2420). [Bunların (vezirlik ve ordu kumandanlığı kastediliyor) pek seçkin insanlar olması lazımdır; eğer beye karşı baş kaldırırlarsa, başları gider.]”

Kişinin, kendi can güvenliği açısından, beylerin yetkilerinin yalnızca beylere ait olduğu ve kendisinin duracağı yeri bilerek beylerin görev alanına müdahale etmemesi gerektiği belirtilmiştir. Aksi takdirde, sınırını bilmeyen kişinin hem memleketiyle birlikte sıkıntıya düşeceği hem de hayatını kaybedebileceği hususunda uyarıcı bir korkutma yapılmıştır.

“*Başıj kılsa begler sözün sözleme/ yana ilke yazma başıjnı yime* (KB 2514). [Başını korumak istersen, beylerin söylemesi icap eden sözleri sen söyleme ve memlekete karşı suç işleyerek, kendi başını yeme.]”

Beylerin otoritesine saygısızlık etmenin ağır sonuçlar doğurabileceği belirtilmiştir. Beylerin hiddetinin son derece şiddetli olduğu ve öfkeli olduklarında acımasızca öldürerek cezalandırma yapabilecekleri hususunda korkutmalı uyarı söz edimi yapılmıştır.

“*Qalı basnu tegse buşar baş keser/ tamurın teşer kör sorup kan içer* (KB 4099).

[Eğer ona (beylerden bahsediyor) saygısızca yaklaşırsan, hiddetlenir ve baş keser, damarını deler; insanın kanını emer, içer.]”

Uyarı söz edimi alıcısına hükümdarın sözlerine karşı geldiği takdirde ıstırap içinde telef olacağına dair korkutma yapılarak uyarıda bulunulmuştur. Ancak, itaat etmeleri hâlinde kişilerin istek ve hedeflerine ulaşacakları ifade edilmiştir.

“*Maña öznese kim özelip ölür/ maña kim boyun egse arzu bulur* (KB 678). [Kim

bana kafa tutarsa, ıstırap içinde mahvolur; kim bana boyun eğerse, arzusuna kavuşur.]”

Allah yolunda yapılmayan işlerin, kişiye elem dolu bir azap getireceği hususunda uyarılarda bulunulmuştur. Allah’a karşı gelmenin acı ve yıkıma yol açacağı, buna karşın itaat etmenin isteklerin gerçekleşmesine yardımcı olacağı ifade edilmiştir. Allah’a karşı boyun eğmenin kişiye fayda sağlayacağı, ancak karşı gelmenin, Allah’ın her şeye gücü yetmesi sebebiyle ciddi sonuçlar doğurabileceği konusunda uyarıcı bir korkutma yapılmıştır.

“*Eger çıkmasa sizler kınayur sizni açıtğan kın tegşürür boğunni sizde adın ziyān*

***kılmaz siz anjar nerse, tağrı kamuğ neñ üze uğan ol* (İKT 9-39). [Eğer Allah yolunda sefere çıkmazsanız, sizi elem dolu bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir toplum getirir. Siz ise ona hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.]”**

Allah’ın, insanları güçlü ve kuvvetli bir düşman kavme karşı mücadeleye çağırdığı ve bu çağrıya uymanın önemine dikkat çekilmiştir. Bu çağrıya uydukları takdirde, Allah’ın onlara büyük bir mükâfat vaat ettiği ifade edilmiştir. Ancak, bu çağrıya yanıt vermeyip daha önce savaştan kaçtıkları gibi yine yüz çevirmeleri durumunda, sonucunda elem dolu bir azaba uğrayacaklarına dair uyarıcı bir korkutma yapılmıştır.

“*Aygıl kiğin kalğanlarğa ‘Arablardıñ: ündenülür sizler boğunğa katıglık idileriñe,*

***tokušğay siz olar birle azu boyun suğalar eger boyun susamiz bërür sizke Tağrı körklüg yanut, eger yüz ewürse siz neçün kim yüz ewürdiñiz anda burun, kınayur sizni katıg kın birle* (İKT 48-16). [Bedevîlerin (savaştan) geri bırakılanlarına de ki:**

“Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğratar.”]

Fani hayatta yapılan eylemlerin, iyi ya da kötü davranışların karşılık bulacağı inancı, yaşamın sona ermesiyle birlikte İslamiyet sonrası Türk inançlarında olduğu gibi İslamiyet öncesi Türk inançlarında da mevcuttur. Yapılan kötü davranışların sonucu olarak ceza çekilen yer için *tamu~tamuğ* sözcüğü kullanılmıştır. Edim alıcısına, cehennemde kötü bir yer olduğu ve burada büyük acılar çekileceği hususunda uyarılarda bulunulmuştur.

“... (S)enik senrem sanlıg edin (M 67/25) (tavarın) yimenler yunlayur erser ... (M 67/26) ... **birük yiyür yunlayur erser...** (M 67/27) **(ol) ödün avış tamuda aç(ıg)** (M 67/28) **(emgek) emgengey sizler..** (M 67/29). [Manastıra ait malları yemeyin, kullanmayın! Eğer yer ve kullanırsa... O zaman Avîci adlı cehennemde büyük acı çekeceksiniz.]”

“...Burh-an ög kaç têtir **kaçu kişi ög kaç köhlin bért-ser ol tınlıg tamuluğ bolur oğul kızka sanmaz...** (İKP XI). [Buddha’ya ana ve baba denir. Hangi kişi ana ve babasının gönlünü kırarsa o kişi cehennemlik olur, oğul ya da kız sayılmaz.]”

Allah’ın Resul’üne karşı çıkmak, muhalefet etmek ve müminlerin yolundan başka bir yol tutmak, cehenneme girme cezasını gerektirecek kadar ağır bir günah olarak değerlendirilmekte ve sapkın bir inanış ile davranış biçimi olarak görülmektedir. *Yol* ile “Resulullah’ın yolu ve İslâm dini” kastedilmektedir. Müminler bu yolu takip ettikleri için ve ettikleri sürece doğru yoldadırlar, onun yoluna karşı çıkanlar ise mü’minlerin yoluna da karşı çıkmış olmaktadır (KY II, 2020, s. 145). Doğru yola karşı çıkan kişilerin, peygambere de karşı çıkacakları ve müminlerin yoldan sapmaları hâlinde yalnız bırakılacakları, kendilerine yardım edilmeyeceği belirtilmiştir. Bu kişilerin ahiret hayatlarının zorlu şekilde cehennemde geçeceği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“**Kim kim hilâf kılsa yalavaçka belgürmişde kiğın añar köni yol, uđsa mü’minler yolında adının yolka koşu bergey-miz anı ol kim pežrledi, kigürgey-miz tamuğka neme yawuz yangı yer** (İKT 4-115). [Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü’minlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir.]”

Kişinin sınırlarını bilmesi ve zulmetmemesi gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur. Edim alıcısının bu uyarıyı dikkate almaması durumunda cehenneme gideceği ve cehennem ateşine

atılmanın, Allah'ın adaleti ve kudretinin büyüklüğü sebebiyle kolaylıkla gerçekleşeceği belirtilerek uyarıcı bir korkutma yapılmıştır.

“Kim kim kılsa ol haddin geçmek kücün her-āyine muni kigrür-miz anı otka, erür ol tañrı üze āsān (İKT 4-30). [Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, onu cehennem ateşine atacağız. Bu, Allah’a pek kolaydır.]”

2.1.1.2.1. Şart Anlamı Taşıyan İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Kâhinlik Bildiren Uyarı Söz Edimleri

Kaç neñ erser bizni ölüртеçi, öñre ktañıg ölüртеçi men şeklinde *-taçI-* gelecek zaman ekiyle öngörü yaparak kehanette ve tahminde bulunulmuştur. Tespit edilen örnek cümlelerde, kehanet ve tahminlerin dayanaklarının, uyarıda bulunan kişinin şahsî fikirleri olduğu görülmüştür. Uyarı yapan kişi, kağanlarının kahraman olması ve danışmanın akıllı oluşu sayesinde düşmanla kolaylıkla başa çıkacaklarını belirtmiş ve bu durumun sonucunda karşı tarafın ölümle yüzleşeceğine dair tahminlerini dile getirmiştir.

Türkiş Kağanlığı'ndan kaçan bir kişinin, Doğu Kağanı'na karşı bir sefer düzenlenmesi gerektiğini, aksi takdirde kendi hayatlarının tehlikeye gireceğini düşündüğünü ifade ederek uyarıda bulunduğu belirtilmiştir. Kaçak kişi, Doğu Kağanı'nın cesur ve güçlü bir lider olduğunu, bu sebeple kendilerini öldürmesinin er ya da geç gerçekleşeceğine inandığını dile getirmiştir.

“...Türkiş kağanta küreğ kelti. Sabı anteğ: “Öñdün kağangaru sü yorılım” temiş, ‘Yorımasar, bizni kağanı alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş, kaç neñ erser (T1 K5) bizni ölüртеçik ök’ temiş... (T1 K6). [(Bu arada) Türkiş kağanından kaçak geldi. Sözleri şöyle idi: “Doğu kağanına karşı sefer edelim.” demiş, “Sefer etmezsek, bizi, kağanı cesur imiş, ne zaman olsa bizi mutlak öldürecektir.” demiş.]”

Çuğay Dağları'nın kuzeyinde, Karakum'da yaşayan Türk halkının, yaban hayvanları ve tavşan avlayarak geçimini sağladığı ve tüm zorlu hayat koşullarına rağmen karınlarının tok olduğu ifade edilmiştir. Ancak çevredeki düşmanların halkı kuşattığı ve kendilerinin adeta bir ocağın çevresindeki aş gibi oldukları benzetmesiyle tasvir edildiği belirtilmiştir. Oğuzlardan gelen bir kaçak, Dokuz Oğuz halkı üzerine bir kağanın tahta çıktığını haber vermiştir. Bu kağanın, Çin'e General Ku'yu ve Kıtaylılara Tongra Eşim'i gönderdiğini, Türklerin geliştiğini ve kağanlarının cesur ve akıllı bir lider olduğunu söyleyerek halkı uyarmıştır. Ayrıca, bu kağanın Türklerle birlikte Çinlileri, doğudaki Kıtayları ve Oğuzları öldüreğine dair tahminde bulunulmuştur.

“...Çuğay kuzın, Kara Kumuğ olotur ertimiz (T1 B7) Kéyik yéyü tabışğan yéyü olotur ertimiz. Bodun boğuzı toğ erti. Yağımız teğre uçuk teğ erti; biz ... ertimiz.

*Anca olurur erikli Oğuzdundun küreğ kelti. (T1 G1) Küreğ sabı antağ: Tokuz Oğuz bodun üze kağan olortı tēr. Tabğaçğaru Kuni seǵünüğ idmiş; Kıtanyğaru toǵra semiğ idmiş. Sab anca idmiş: Azǵına Türk (T1 G2) yorıyur ermiş. Kağanı alp ermiş, ayǵuçısı bilge ermiş. **Ol eki kişi bar erser, seni, Tabğaçğ ölürteçi tērmēn; öñre Kıtanyğ ölürteçi tērmēn; beni; Oǵuzuğ (T1 G3) ölürteçik, tērmēn...** (T1 G4). [[Burada] geyik yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk. Bodun doymuş (kk. boğazı tok) idi. Çevremizde düşmanlarımız çok sayıda (kk. saman çöpü kadar) idi. Biz ? idik. Oğuzlardan kaçak geldiğinde biz bu durumdaydık. Kaçak şöyle söyledi (kk sözleri şöyle [idi]): “Tokuz Oğuz bodun üzerine kağan oturdu [tahta]” dedi. [Oğuzların kağanı]. Tabgaçlara Kuni Szengünü göndermiş, Kıtaylara Tongra Semi göndemiş. [onlara] şöyle haber göndermiş. “Çok az olan Türk [bodun] hareketlenmeye (kk. ilerlemeye) [başlamış]. [Türklerin kağanı alp ve danışmanı bilge imiş. Eğer bu iki kişi [gerçekten böyle], seni, Tabgaç’ı öldürecek derim ben, doğuda Kıtay’ı öldürecek derim ben, beni, Oğuz’u [da] öldürecek derim ben.]”*

2.1.1.2.2. Şart Anlamı Taşıyan İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan ve Seslenmeye Bağlı Uyarı Söz Edimi

Ay bilgi yaruğ şeklinde bir seslenme yapılmıştır. Beylerin hiddetlendiği takdirde bunun sonucunda ölümle karşılaşabileceği hususunda uyarı söz edimi gerçekleştirilmiştir.

*“Kör arslanğa okşar bu begler özi/ **buşursa keser baş ay bilgi yaruğ** (KB 784). [Beyler aslana benzerler; hiddetlendirirsen, başını koparırlar, ey parlak bilgili.]”*

2.1.1.2.3. Şart Anlamı Taşıyan İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan ve Tembihlemeli Uyarı Söz Edimleri

Dil, kişinin duygu ve düşüncelerini yansıttığı doğal bir araç olmakla birlikte, kişinin başını derde sokabilecek bir etkiyi de üzerinde taşır. Topluma aykırı düşünceleri ifade etmek, kişiye sorunlar yaratabilir. Düşüncesizce ya da kontrolsüz bir şekilde söylenen sözlerin, yanlış anlaşılmalara, kavgalara ve büyük zararlara yol açabileceği ifade edilmiştir. Bu sebeple kişiye, dilini gözetmesi gerektiği hususunda tembihte bulunulmuş; bunu gerçekleştirmediği takdirde, sonuçlarının başını kaybetmesi şeklinde olacağına dair uyarıda bulunarak korkutma yapılmıştır.

*“Başını tilese tiliñni küdeş/ **tiliñ tegme künde başını yanur** (KB 967). [Başını kurtarmak istersen, dilini gözet; dilin her gün senin başını tehdit eder.]”*

“Ay begler inanç sözün kizle berk/ sözün kizlemese başın bargâ terk (KB 2683).
[Ey beylerin itimadını kazanan insan sırrı iyi sakla; sırrı saklayamazsan derhâl başın gider.]”

İnsanın, kendini gözeterek çekidüzen vermesi ve uygunsuz işlerden kaçınması gerektiği belirtilmiştir. Beyin sözüne kulak vermesi hâlinde kişinin canını koruyabileceği ifade edilmiştir. Bey sözüne kulak verme, dürüst olma ve uygunsuz işlerden uzak durma ilkelerinin ihmal edilmesi durumunda, kişinin başına büyük sorunlar açılacağı ve bunun bedelini canıyla ödeyeceği hususunda korkutma yapılarak uyarıda bulunulmuştur. Bu sebeple bu uyarıya kulak vermeleri ve söylenen sözleri dikkate almaları gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur.

“Bu üç ney turur er küdezmese öz/ başın alsıkar terk eşit uş bu söz (KB 4119).
[İnsan kendisini gözetmezse, şu üç şey (bey sözüne kulak vermek, dürüst olmak, uygunsuz işlerden uzak durmak kastediliyor) derhâl onun başını; götürür, bu sözü dinle.]”

2.1.2. Şart Anlamı Taşıyan Örnek Gösterme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Şart anlamı taşıyan uyarı söz edimi örneklerinde, daha önce deneyimlenmiş bir durumun veya söylenmiş bir sözün örnek gösterilerek uyarıda bulunulduğu görülmüştür.

Çinlilerin, kendilerine yakın olanlara kaliteli ipek, uzak olanlara ise düşük kaliteli ipek verdikleri belirtilmiş ve bu durum, yönetim taktiklerine dair bir bilgilendirme yapılarak uyarı söz edimiyle aktarılmıştır. Bu uyarıyı dikkate almayanların, Çinlilere kanarak öldükleri ifade edilmiş; ölenler arasında yer almamaları için edim alıcılarına uyarıda bulunulmuştur.

“...Anda ahiğ kişi anca boşgurur ermiş ırak erser yablağ ağı bërür yağuk erser edgü ağı bërür tęp anca boşgurur ermiş biliğ bilmez kişi ol sabığ alıp yağru barıp üküş kişi öltüg (KT G7) ol yërgerü barsar türk bodun ölteçi sen... (KT G8). [Kötü kişiler orada [bütünüyle] şöyle planlar imiş. “Eğer [Tabgaç halkı] [senden] uzaksa değersiz mal verir, eğer [sana] yakınsa iyi mal verir” diye öğüt verirler imiş. (Siz) bilgisiz (kk. bilgi bilmez) kişiler bu sözü tutarak [Tabgaç halkının] yakınına vardınız [ve orada] çok sayıda öldünüz! Türk bodunu, eğer o yere gidersen öleceksin.]”

Edim alıcısına *ukušsuz biligsiz beğütmez özü* ifadesiyle örnek gösterilerek kişinin bilgi ve akıl eksikliğiyle başarıya ulaşamayacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Körü barsa yakşı ayur bu sözüg/ ukuşsuz biligsiz beğütmez özüg* (KB 298). [Dikkat edersen şu söz çok yerinde söylenmiştir; akılsız ve bilgisiz kimse kendisini yükseltemez.”

2.1.3. Şart Anlamı Taşıyan Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Şart anlamı taşıyan, örtük yolla oluşturulan uyarı söz edimlerinde, uyarı ifadesi açıkça yer almamaktadır. Bu tür uyarı söz edimleri oluşturulurken *sarı* ve *boz* renklerinin taşıdığı art anlamlardan faydalanılarak edim alıcıları uyarılmıştır. Uyarıların dikkate alınmaması durumunda, edim alıcısının hastalığa yakalanabileceği hususunda örtülü bir uyarıda bulunulmuştur.

Sarı renk adı; ‘beniz rengi, uyuşturucu madde, sinsilik, hastalık, uğursuzluk’ gibi anlamlar taşımanın yanı sıra sarı benizli olmak olumsuz anlam birimciklerini temsil etmektedir (Bayraktar, 2006, s. 217). *Kutadgu Bilig*’de de kişinin elindeki mallarını kaybetmesi sonucunda hastalık sahibi olacağı *sarığ kılğa eñ* ifadesiyle dile getirilerek uyarıda bulunulmuştur.

“*Tuta bilmese sen adın munça neñ/ saña yetmegey kör sarığ kılğa eñ* (KB 1288). [Tutmasını bilmezsen (toplanmış malları), bir bu kadar mal daha olsa, sana yetmez; görürsün, yüzünü sarartır.]”

Uyarı söz edimi söyleyicisi, sözüne kulak verildiği takdirde kişinin mesut olacağını söylemiştir. Bu gibi uyarı söz edimlerinde (bk. 2.7. *Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri*); söylenilen söz dikkate alındığı takdirde olumlu sonucun alınır, aksi hâlde örtülü şekilde olumsuz durumla karşılaşacağından bahsedilmektedir.

“*Tükel sözledim men muña bütse sen/ sewinç eksümegey sözüüm tutsa sen* (KB 1340). [Her şeyi söyledim; buna inanır ve sözümü tutarsan, daima mesut olursun.]”

Bayraktar, çalışmasında *boz* renk adını içeren sözcükleri sınıflandırmaya gitmiş ve bu sözcükleri renk, hayvan, bitki, insan dış görünüş, tıp ve hastalık, eşya, doğa olayı, yiyecek, zaman, tarla ve arazi, oyun, atasözü ve ad bilimi kapsamında başlıklar altında toplamıştır (2009, s. 101-121). *Kutadgu Bilig*’de de benzer şekilde *yüzi boldı boz* ile hastalık gibi olumsuz bir durumla karşılaşabileceğine dair uyarı yapılmıştır.

“*İweklik belin ol kamuğka yawuz/ kalı bolsa begke yüzi boldı boz* (KB 1996). [Acelecilik herkes için fenadır ve derûnî bir korku neticesidir; eğer bu beyde olursa, onun yüzü kül renkli olur.]”

2.1.4. Şart Anlamı Taşıyan Seslenme ve Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi

Örtük ifadeler, edim alıcısına yöneltilen uyarı ifadelerinde, konuşurun sözcelemede açıkça dile getirmek istemediği ve sezdirim yoluyla alıcının anlamasını beklediği durumlarda kullanılabilir (bk. 2.7. *Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri*). *Kutadgu Bilig*'de tek örneğine rastlanılan bu uyarı söz ediminde *ay ilig* şeklindeki seslenme ifadesiyle hükümdara hitap edilmiştir. Seslenmenin muhatabı hükümdar olduğu için, uyarının hiyerarşik yapı gereği doğrudan ve açıkça yapılması mümkün olmadığından örtük ifadeler kullanılmıştır. İnsanların doğru hareket etmeleri hâlinde hayatlarının güzel geçeceğine dair şartlı bir uyarı yapılmıştır. Edim alıcılarına, doğru hareket etmedikleri takdirde hayatlarında güzel şeylerin olmayacağı, örtük bir şekilde dile getirilmiştir.

“Ay ilig körü bar kişiler küni/ ne körklüg keçer ol yorısa köni (KB 1749). [Ey hükümdar, dikkat et, doğru hareket ederlerse, insanların hayatı ne kadar güzel geçer.]”

2.1.5. Şart Anlamı Taşıyan Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Uyarı edim alıcısına, kendi selameti, saadeti, iyiliği ve faydası için çeşitli tembihlerde bulunulmuş ve alıcının sıkıntılı olaylarla karşılaşp zor durumda kalmasının engellenmesi amaçlanmıştır.

Kişinin kendi iyiliğini ve huzurunu istiyorsa sözlerine dikkat etmesi gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur. Ayrıca, konuşma esnasında kaba, kırıcı veya uygunsuz sözlerden kaçınması gerektiği konusunda edim alıcısına tembihlemede bulunulmuştur.

“Esenlik tilese seniñ bu özüng/ tiliñde çıkarma yarağsız sözün (KB 169). [Sen kendi selametini istiyorsan, ağzından yakışksız bir söz kaçırma.]”

Devlet kavramı geyikle ifade edilmiş ve ‘ürkek bir geyik’ ifadesiyle korkmuş bir geyiğin kaçış hızıyla hedef alanda yer alan kutun yok olma hızı ifade edilmiştir (Eker, 2021, s. 503).

“Keyik sanı devlet kişiğe tezig/ kalı kelse bekle tuşa hem tizig (KB 712). [Saadeti insan için ürkek bir geyik farz et eğer gelirse sıkı tut, ayağına köstek vur.]”

Edim alıcısına, doğru ve hakikati yansıtan bir söz söyleyecekse konuşması gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Kişinin, yalan, yanıltıcı, kırıcı veya kötü niyetli sözler söyleyecekse susması gerektiği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“Köni sözler erse tiliñ tepresü/ sözün egri erse özün kızlesü (KB 1026). [Doğru söyleyecekse, dilin kımıldasın; sözün eğri ise, onu saklamalısın.]”

Ölümün hayatın akışında su götürmez bir gerçek olduğu ve bunun aksini söyleyen olursa onlara inanmamaları gerektiği konusunda edim alıcılarına uyarıda bulunulmuştur. *Barır men* eylemiyle hem fiziksel olarak yer değiştirme hem de hayatının son bulması kastedilerek ölüme işaret edilmiştir.

“Barır men muñar sen sizik tutmağıl/ toğuşlı kim ölmez tise bütmeğil (KB 1090). [Ben gidiyorum, sen bundan hiç şüphe etme; doğan bir kimsenin ölmeyeceğini söylerlerse, inanma.]”

Halka, kafa tutan ve başkaldıran bir tutum sergileyen kişilerden uzak durmaları gerektiği hususunda edim alıcılarına tembihte bulunulmuştur. Edim alıcıları kargaşa hâinden kaçınmaları ve uzak durmaları gerektiği konusunda tembihlenmişlerdir.

“Buñun munğa bolsa yırağ tur saça/ kara bulğaqıña katılma kaçça (KB 1313). [Halk serkeşlik ederse, ondan uzak dur; avamın kargaşalığına karışma, ondan kaç.]”

Edim alıcısına, dünyada ve ahirette mutluluğa erişmek istiyorsa harama karışmaması, zulmetmemesi, insan kanı dökmemesi, düşmanlık beslememesi ve kin gütmemesi gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Bu davranışların hem bireysel hem de toplumsal huzuru tehdit eden unsurlar olduğu; bu davranışlardan kaçınması hâinde ise kişinin hem dünyada hem de ahirette daha hayırlı sonuçlarla karşılaşacağı ifade edilmiştir.

“Özün kolsa iki ajun begliki/ bu biş işke yağma bu ol yigliki (KB 1432). [Eğer her iki dünya beyliğini istiyorsan, en iyisi budur, sen şu beş işe (harama karışma, zulmetme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütmeye) yaklaşma.]”

Uyarı söz edimi alıcısına, beylerini ve savaş sırasında kendilerini nasıl koruyacaklarına dair uyarılarda bulunulmuştur. Sayıca üstün olan düşmanla mücadele ederken aceleci ve düşüncesizce hareket etmemeleri, düşmanın asker sayısının fazla olması durumunda savaşa girmekten kaçınarak daha temkinli davranmaları gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur.

“Yağın sü telim tutsa azrağ seniñ/ toqışqa iwinme yarağ kör anıñ (KB 2359). [Eğer düşmanın askeri çok ve seninki daha az ise, savaşa acele etme ve ona göre tedbir al.]”

Beylere, sefer, av, cirit oyunları veya uzun memleket gezileri esnasında dikkatli olmaları ve başlarına gelebilecek olumsuzluklara karşı önlem almaları gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Aceleci veya dikkatsiz hareketlerin, beyin güvenliğini tehdit altına sokabileceği ve bu durumun toplumsal düzenin bozulmasına kadar varabilecek etkilere yol açabileceği ifade edilmiştir. Bu sebeple beynin titizlikle gözetilmesi ve karşılaşılabileceği tehlikelere karşı dikkatli olunması gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“İdi sak küdezgü bu yirde begin/ yoğu tegmese anda tejsizlikin; kalı tuşa beglerke yanluğ hağa/ tuşar at öze kuşa awda süde (KB 2582-2583). [Beyler sefere, ava, cirit oyununa veya memleket gezisine çıktıkları vakit beyini çok dikkatle gözetmeli; başına kötü bir hadise, bir felaket gelmesini önlemelidir.]”

Kişinin başına kötü bir olay gelmesinin önlenmesi amacıyla, edim alıcısına çeşitli konularda uyarılarda bulunulmuştur. Bu uyarılarda, fikir alışverişi yapması; ancak son kararı kendisinin vermesi, sinirli kişilerden uzak durulması, her şeyin her yerde söylenmemesi, Allah’a karşı gelmekten sakınılması ve akılla bilimin öneminin gözetilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

“Kişike kişegil ayıt barça söz/ köñül taplamasa yırağ tutğıl öz (KB 3689). [Sonra başkaları ile meşveret et her sözünü danış; fakat içine sinmezse o işten kendini uzak tut.]”

Rüya tabiri dikkatli bir şekilde incelendiğinde, birçok farklı şart ve durumla ilişkili olduğu hususunda bilgi verilmiştir. *Kutadgu Bilig*’de 5998-6031 beyitler arasında, rüya tabirinde etkili olan değişkenlerin; ‘rüyaların birden çok tabiri olabileceği, kişinin kendi gönlüne göre yormaması, herkese anlatmaması, kötüye yormaması, aşırı yemek tüketimi, yaş, zaman, kişinin ruh hâli ve hissettiği duygular’ gibi unsurlardan oluştuğu belirtilmiştir. Edim alıcısına, bu değişkenler doğrultusunda uyarıda bulunulmuş; rüya tabiri yaparken birçok durumun göz önünde bulundurulması gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur.

“Bu tüş ‘ilmiye baksa şartı öküş/ muni bilgü aşnu yetürse ukuş (KB 5997). [Bu rüya tabiri dikkat edersen birçok şartlara bağlıdır; buna akıl erdirmek için önce şunları bilmek lazımdır.]”

Edim alıcısına, öfkeli kişilerle yakın ilişkiler kurmaktan kaçınmanın önemi hususunda tembihte bulunulmuştur. Sinirli kişilerin ani ve sert tepkiler gösterme ihtimali bulunduğundan, yakınlık kurulan kişinin duygusal ve hatta fiziksel olarak zarar görebileceği belirtilmiştir. Bu sebeple edim alıcısının bu yapıya sahip kişilerden uzak durması gerektiği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“Buşı birle bolma yime keğ yakın, kalı buşsa buzğay yakınlık hakın (KB 4292). [Bir de celalli kimse ile pek yakın olma eğer hiddetlenirlerse yakınlık hakkını ayak altına alır.]”

Kur’an okunduğu zaman, edim alıcılarının dikkatlerini vererek ve susarak dinlemeleri gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Dikkat kesilerek dinlemeleri hâlinde, Allah’ın onlara merhamet edeceği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“Kaçan okınsa kur’an kulak tutuñlar añar hem tek turuñlar, bolğa kim yarlıkanğa sizler (İKT 7-204). [Kur’an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.]”

Edim alıcılarına, Allah yolunda fedakârlık ve çaba göstermeleri gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. Allah yolunda çekilen tüm zahmetlerin onlar için daha hayırlı olacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“Çıkıñlar yünğüllükin hem ağırlıñın, katlanıñ mällarıñız birle hem özleriñiz birle tañrı yolı içinde, ol yahşı sizke eger bilür erse sizler (İKT 9-41). [Gerek yaya olarak gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihat edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.]”

Allah’a verdikleri söze sadık kalmaları gerektiği hususunda edim alıcılarına tembihte bulunulmuştur. Bu söze sadık kalmaları hâlinde, Allah katının geçici dünyadan daha hayırlı olacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“Satğın almanğlar tañrınıñ baçığlarını az bahāka, bütünlükin kim tañrı üskinde ol, ol yègrek ol sizke eger bilür erse sizler (İKT 16-95). [Allah’a verdiğiniz sözü az bir karşılığa değışmeyin. Eğer bilerseniz, şüphesiz Allah katında olan sizin için daha hayırlıdır.]”

Allah tarafından kılavuz olarak gönderilen peygamberler, kitaplar ve vahiylerle uygun hareket edildiği takdirde, bireylerin doğru yolu bulacakları ve ahirette kurtuluşa erecekleri konusunda uyarılarda bulunulmuştur.

“Aydı: iniñ ikegü andın kamuğ amarıñız amarıge yağı ol, eger kelse sizlerke mendin köni yol kim kim uğsa meniñ aymışım yolka azmaz hem bedbaht bolmaz (İKT 20-123). [Allah şöyle dedi: “Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Eğer tarafımdan size bir yol gösterici (kitap) gelir de kim benim yol göstericime uyarsa artık o, ne (dünyada) sapar ne de (ahirette) sıkıntı çeker.”]

2.1.6. Şart Anlamı Taşıyan Örnek Gösterme Yoluyla Oluşturulan ve Seslenmeli Uyarı Söz Edimleri

Şart anlamı taşıyan, örnek ve seslenme yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminde, *negü tir eşit-* ifadesiyle edim alıcısına doğrudan seslenilerek onun dikkati çekilmiştir. *Ukuşluğ sözi* ve *seringen kişi* olmak üzere iyi huylara sahip kişilerin sözlerine kulak verilmesi gerektiğine dair yapılan uyarı söz edimidir.

Akıl ve tecrübeye dayalı tavsiyelere kulak vermenin, doğru kararlar alabilmek ve doğru yolda ilerleyebilmek açısından önemine değinilmiştir. Akıllı ve tecrübeli bireylerin deneyimlerinden ve bilgi birikimlerinden yararlanmanın, edim alıcısına fayda sağlayacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur. Ayrıca, *bu söz işke tutsa tap ol* ifadesiyle ‘Akıllı insanın verdiği sözleri dinlerse eğer bunun kendisinin doğru yolu bulması için yeterli olacağı’ mesajı edim alıcısına iletilmiştir.

“*Negü tir eşitgil ukuşluğ sözi/ bu söz işke tutsa tap ol ay kızo* (KB 5843). [Akıllı insan ne der dinle, ey kuzum buna göre hareket edersen bu söz sana yeter.]”

Edim alıcısına, zor zamanlarda sabır göstermenin ve zorluklarla mücadele etmenin gerekliliği üzerine uyarıda bulunulmuştur. Kişinin işlerinin düzelmesinin, sabırlı davranmasına bağlı olduğu ve sabır göstermesi hâlinde işlerinin yoluna gireceği konusunda şart anlamı taşıyan bir uyarı söz edimi gerçekleştirilmiştir.

“*Negü tir eşitgil seringen kişi/ serinse iter er buzulmuş işi* (KB 1318). [Sabreden insan ne der, dinle; insan sabrederse, bozulmuş olan işler düzelir.]”

2.1.7. Şart Anlamı Taşıyan Seslenme ve Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Şart anlamı taşıyan seslenmeli ve tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi; *ay kılkı silig*, *ey anlar kim bittiler*, *ey anlar*, *ey İbrāhīm* şeklinde kurulmuş ve örneklerden görüldüğü üzere *ay~ey* ünlemi kullanılmıştır.

Toplumda etkili olan ve yöneticilik vasfına sahip beylerin öfkelenildiği durumlarda onlardan uzak durulması gerektiği konusunda uyarıda bulunulmuştur. Bu bağlamda *ay kılkı silig* şeklinde edim alıcısına seslenmede bulunarak uyarı yapılmıştır.

“*Ƙalı bolsa begler buşup öwkelig/ yakın turma anda ay kılkı silig* (KB 780). [Eğer beyler hiddetlenir ve öfkeli olurlar ise, ey halim, selim insan, onlara yakın durma.]”

Ey peygāmb̄er urağutları şeklinde seslenme yapılmıştır. Peygamberin hanımlarına kimsenin kendilerine dil uzatmaya, haklarında kötü fikirler kurmaya cesaret edememesi için takvanın bir uzantısı olarak başkalarıyla konuşurken takınacakları tavra ve seslerinin tonuna, seçecekleri kelimelerin etkisine, gerektiren bir durum olmadıkça evlerinden dışarı çıkmamaya varıncaya kadar dikkat etmeleri (KY IV, 2020, s. 381) gerektiği konusunda tembihleme ve uyarıda bulunulmuştur.

“*Ey peygāmb̄er urağutları* ermez siz biregü teg urağutlardın, *eger saķınsa sizler artuķluk kılmağ aymağ birle, tama’ kılğay ol kim köñli içre iğ ol, aytıñlar aymağ edgü bütün söz* (İKT 33-32). [Ey Peygamber’in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah’a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin.]”

Ey anlar kim bittiler şeklinde edim alıcılarına doğrudan seslenilmiş ve faiz yememeleri konusunda uyarıda bulunulmuştur. Ayrıca, edim alıcıları kurtuluşa ermeleri için Allah’a karşı gelmekten sakınmaları gerektiği hususunda tembihlenmişlerdir.

“*Ey anlar kim bittiler*, *yemengler ribānı, iki ança üze kılmağın kōrkunlar tañrıdın, bolğay kim kurtulğay sizler* (İKT 3-130). [Ey iman edenler! Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.]”

Ey anlar kim bittiler şeklinde seslenilerek edim alıcılarına sabretmeleri, sabır konusunda düşmanlarını geçmeleri tembihlenmiştir. Allah’a karşı gelmekten sakındıkları takdirde edim alıcılarının kurtuluşa erecekleri konusunda uyarı yapılmıştır. Her türlü mücadeleye karşı hazırlıklı ve uyanık olmaları, ayrıca Allah’a olan bağlılıklarını korumaları gerektiği konusunda edim alıcılarına tembihte bulunulmuştur.

“*Ey anlar kim bittiler*, *şabr kılın menin birle, şabr kılın mende adındın, köngül bağlañ kōrkunlar tañrıda, bolğay kim kurtulğay sizler* (İKT 3-200). [Ey iman edenler! Sabredin. Sabır yarışında düşmanlarınızı geçin. (Cihat için) hazırlıklı ve uyanık olun ve Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.]”

Ey anlar kim bittiler şeklinde müminlere seslenilmiş ve onlar Allah’a karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri hususunda tembihlenmişlerdir. Allah’a yakınlaşmak için vesileler aramaları ve onlara Allah yolunda gayretle cihat etmeleri durumunda kurtuluşa erecekleri konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“Ey anlar kim bittiler, korkunlar tañrıdın, tileñler anıñ birle ulanmañnı, katlanıñ anıñ yolu içinde, bolğay kim kırtulğay sizler (İKT 5-35). [Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının, ona yaklaşmaya vesile arayın ve onun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.]”

Müminlere, zorluklarla karşılaştıklarında sebat etmeleri, kararlılıklarını korumaları ve Allah’ı sürekli anarak manevi güç kazanmaları öğütlenmiştir. Böylece, kurtuluşa ulaşmanın hem azimli bir duruş sergilemek hem de Allah’a bağlı kalmakla mümkün olduğu hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“Ey anlar kim bittiler, kaçan körse sizler bir öğürni berk turuñlar/ sütünvâr turuñlar, yâd kılıñlar tañrını üküş, bolğay kim kırtulğa sizler (İKT 8-45). [Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah’ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.]”

Müminlere, Allah’ın emirlerini yerine getirmeleri ve dine bağlı kalmaları hususunda tembihte bulunulmuştur. Allah yolunda gayret ve çaba gösterdikleri takdirde, Allah’ın onlara destek olacağı ve zorluklar karşısında dirençlerini artıracığı ifade edilmiştir.

“Ey anlar kim taptılar eger yârî bërse siz Tañrınıñ dîniķa yârî bërür sizke, üstüvâr kılur adaķlarıñıznı (İKT 47-7). [Ey iman edenler! Eğer siz Allah’a yardım ederseniz (emrini tutar, dinini uygularsanız), O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır.]”

2.1.8. Şart Anlamı Taşıyan Seslenme, Örnek Gösterme ve Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi

Şart anlamı taşıyan seslenmeli, örnek göstermeli ve örtük yolla oluşturulan uyarı söz ediminde uyarı söz edimi alıcısının dikkatini çekmek için *negü tir eşit-* kalıbı kullanılmıştır. Edim alıcısına, hâkim ve âlim gibi toplumun ileri gelen kişileri akıl ve bilgi sahibi oldukları için, verdikleri kararların ve söyledikleri sözlerin güvenilir olduğu vurgulanarak bu kişilerin sözlerinin örnek alınması gerektiği ifade edilmiştir. Âlim kişilerin sözlerine uygun hareket etmeleri durumunda bunun kendileri için faydalı olacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur. Öte yandan, bu sözleri dikkate almamaları hâlinde olumlu sonuçlarla karşılaşamayacakları hususunda edim alıcıları örtülü bir şekilde uyarılmıştır.

“Negü tir eşitgil büğü bilge beg/ bu söz işke tutsa saña bolğa yig (KB 2513). [Hâkim ve alim bey ne der dinle; bu söze göre hareket edersen, senin için çok iyi olur.]”

2.2. SESLENME YOLUYLA OLUŞTURULAN UYARI SÖZ EDİMLERİ

Seslenme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi; *seslenmeye bağlı ve örnek gösterme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri, seslenmeye bağlı korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri, seslenmeye bağlı ve tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi, seslenmeye bağlı soru yoluyla uyarı söz edimleri, seslenmeye bağlı, soru ve korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi, seslenmeye bağlı, soru ve tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi, seslenmeye bağlı, korkutma yoluyla oluşturulan tembihlemeli ve örtük uyarı söz edimi, seslenmeye bağlı tersinlemeli uyarı söz edimleri, seslenmeye bağlı örnek gösterme ve tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri ve seslenmeye bağlı korkutma ve tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi* olmak üzere on alt başlıkta incelenmiştir.

Seslenme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi oluşturulurken öncelikle edim alıcısının dikkati çekilmiş, ardından ona yönelik uyarı söz ediminde bulunulmuştur. Bu uyarılar yapılırken seslenme ifadesi olarak ünlemler ve eylemler kullanılmıştır. Eserlerden tespit edilen cümleler incelendiğinde, çoğunlukla ilk beyitte seslenme sözcüğüne yer verildiği, ikinci beyitte ise uyarı söz edimi içeren ifadelerin bulunduğu görülmüştür.

2.2.1. Seslenmeye Bağlı ve Örnek Gösterme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Negü tir eşit- kalıbıyla alıcıda *könli oduğ, sakınuğ kişi, seringen kişi, sinamış kişi, köni sözlüg er, odulmuş kişi, odunmuş kişi, uç ordu begi, kişi ödrümi, ukuşluğ amul, bilgi batıg* şeklinde kişiler tanık gösterilerek alıcıda istenilen değişiklikler bilir kişilerle desteklemiştir. Tanık gösterilen kişilerin bilgili, tecrübeli, doğru sözlü, üstün nitelikli, takva sahibi ve farkındalığı yüksek bireyler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, *Türkçe meşel* örneği verilerek atasözüne gönderme yapılmış ve bu sayede uyarı söz ediminin ikna ediciliği artırılmıştır.

Negü tir eşit- kalıbının kullanılmasıyla oluşturulan seslenmeye bağlı ve örnek göstererek oluşturulan uyarı söz edimi; *kişi* ve *er* sözcüklerinin önüne *biliglig, ajun tutmuş, sakınuğ, sinanmış, köni sözlüg, odulmuş, odunmuş* sıfatlarının eklenmesiyle oluşturulmuştur. *Negü tir eşit emdi* ile yapılırken *könli oduğ, bilgi teniz* ve *Türkçe meşel* şeklinde yalnızca *negü tir eşit* ile kurulan uyarı söz edimlerinden farklı olarak sıfat grubu şeklinde oluşturulmadığı görülmüştür.

Bilgili ve hayatını tecrübeyle geçirmiş bireylerin edindikleri derin bilgi ve deneyimlere dayanan paylaşımlarına kulak verilmesi gerektiği hususunda edim alıcısı uyarılmıştır. Çünkü tecrübe, yalnızca bilgi birikiminden ibaret değildir; aynı zamanda bireyin yaşamı daha iyi anlamasını, zor

durumlarla başa çıkmasını ve kendini sürekli geliştirmesini sağlamaktadır. Bu sebeple tecrübeli kişiler olayların özünü kavrar ve onların deneyimlerinden faydalanmak, bireyin olumlu sonuçlara ulaşmasını sağlamaktadır.

“Negü tir eşitgil biliglig kişi/ ajunda sinayu yetilmiş yaşı (KB 261). [Bilgili ve dünyada tecrübe ile ömrünü geçirmiş olan insan ne der dinle.]”

“Negü tir eşit emdi bilgi teniz/ sözün yanızatur körse kızgu meñiz (KB 480). [Dinle, şimdi bilgisi deryalar gibi derin olan ne der; dikkat edersen, hayatından memnun insan bu sözü buna benzetir.]”

Negü tir eşit emdi türkçe meşel/ başında keçürmiş bu kökçin saşal (KB 667). [Şimdi dinle, Türkçe bir atasözü, başından çok şeyler geçmiş olan bu ak sakallı ne der.]”

“Negü tir eşitgil sinamış kişi/ sinamış kişiler bilir iş başı (KB 1336). [Tecrübeli kimse ne der, dinle; tecrübeli insanlar işin aslını bilirler.]”

“Negü tir eşitgil ukušluğ amul/ yoriğlı tınığlı küdezçisi ol (KB 1741). [Hayatın bu tecellilerini iyi gören akıllı ve sakin insan ne der, dinle.]”

Tedbir olarak zafer kazanmış, iktidar ve güç sahibi bir dünya hâkiminin sözlerine dikkat edilmesi gerektiği konusunda edim alıcısı uyarılmıştır. Çünkü bu zafer, yalnızca fiziksel güce dayalı olmayıp aynı zamanda manevi bir yönü de içinde barındırmaktadır. Bu sebeple de bu tür kişilerin tecrübelerinden yararlanmanın bireye fayda sağlayacağı vurgulanmış ve onların sözlerine kulak vermenin gerekliliği edim alıcısına hatırlatılmıştır.

“Negü tir eşit bu ajun tutmuş er/ tükel saklap ötrü yağış utmuş er (KB 445). [Dinle her türlü tedbiri almış ve böylece düşmanını yenmiş olan dünya hâkimi ne der.]”

Takva sahibi⁵ kişiler; inanç değerlerine bağlı ve Allah’ın emir ve yasaklarına itaati nedeniyle doğru ve dürüst davranmaya özen gösterirler. Bu sebeple onların söylemlerine kulak vermeleri gerektiği hususunda edim alıcısına uyarıda bulunulmuştur.

“Negü tir eşitgil sakınuğ kişi/ sakınuğ kişi ol kişiler başı (KB 1266). [Dinle, takva sahibi ne der; takva sahibi olan kimse insanların başıdır.]”

⁵ Takva; “Allah korkusu ile onun yasakladığı şeylerden, günah ve haram olması ihtimalin bulunan şüpheli durumlardan, gereksiz şeylerden korunma; züht (TS, C. II, 2023, s. 3161b)”; “Dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik anlamında bir kavram (Uludağ, 2010, s. 484)”.

“*Negü tir eşitgil saşınuñ kişi/ saşınuñ kişi ol ajunda başı* (KB 1442). [Takva sahibi ne der, dinle; dünyada takva sahibi muvaffak olurlar.]”

Sözi kör çiçek teg tümen tü boğuğ ifadesiyle kişinin söylediklerinin çeşitli ve güzel sözler içerdiğini belirtilmiştir. Kişinin, kendi gönlünü uyanık tutarak hakikati araması ve anlamlandırması gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Negü tir eşit emdi köñli oğuğ/ sözi kör çiçek teg tümen tü boğuğ* (KB 452). [Şimdi dinle, gönlü uyanık insan ne der bak, onun sözü, çiçek gibi binlerce renge bürünmüştür.]”

Genç yaşlardan itibaren manevi farkındalık geliştiren bireyler, yaptıkları derin ve etkili gözlemler sonucunda kesin bir öngörü ve duyarlılıkla bilgelik kazanırlar. Bu sebeple edim alıcılarına erken yaşlardan itibaren gaflet uykusundan uyanmış kişilerin sözlerine kulak vermeleri gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Negü tir eşitgil köni sözlüg er/ kiçigde oğunmuş yiti közlüg er* (KB 1369). [Küçüklüğünde uyanmış, keskin gözlü ve doğru sözlü insan ne der, dinle.]”

Gaflet uykusundan uyanmış ve ölümün ne olduğunu iyice anlamış olan insan hayatın geçiciliğini, bu dünyanın fâniliğini idrak etmiştir. Çünkü böyle yaşayan insan hayatı daha anlamlı şekilde yaşamaya çalışır. Hayatın zevklerini bırakan kişi daha doğru ve anlamlı bir yaşam sürmeyi amaçlar. Bu sebeple de bu tür kişilerin sözlerine kulak vermeleri hususunda edim alıcısı uyarılmıştır.

“*Negü tir eşitgil oğulmuş kişi/ ölümüğ ukup yetrü bilmiş kişi* (KB 1177). [Gaflet uykusundan uyanmış ve ölümün ne olduğunu iyice anlamış olan insan ne der, dinle.]”

Farkında olmadan ya da dikkatsizce sürdürdüğü bilinçsiz yaşamından kurtulan, hatalarından ders çıkaran ve boşa geçirdiği hayatı nedeniyle pişmanlık duyan bireyin sözlerine kulak verilmesi gerektiği hususunda edim alıcılarına uyarıda bulunulmuştur.

“*Negü tir eşitgil oğunmuş kişi/ oğunmuşta kiğin ökünmüş kişi* (KB 1398). [Uyanmış ve uyandıktan sonra pişman olmuş insan ne der, dinle.]”

Halk arasında seçkinlik kazanmış, tanınan ve kıymet verilen bireyin sözlerinin dikkate alınması gerektiği hususunda edim alıcısına uyarıda bulunulmuştur.

“*Negü tir eşitgil kişi ödrümi/ kişi ödrümi hem budun ködrümi* (KB 1689). [Halk arasında temayüz etmiş olan seçkin insan ne der, dinle.]”

Yaratılışı ve gönüldü doğru olan kişi, yalnızca kendisini düşünmekle kalmayıp çevresine de verdiği öğütlerle fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Bu sebeple edim alıcısının bu niteliklere sahip bireyin sözlerini bir nasihat olarak kabul edip ona kulak vermesi gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Negü tir eşit kalkı köñli köni/ saña ötledi kör unıtma muni* (KB 5742). [Tabiatı ve gönüldü doğru olan insan ne der dinle; bu senin için bir nasihattir dikkat et ve bunu unutma.]”

Taranan eserlerden elde edilen örnekler arasında *türük begleri bodun, uç ordu begi* şeklinde göreve bağlı ünvan kullanılarak da seslenme yapıldığı tespit edilmiştir. Taş yazıtlarında, Türk beylerinin halkına hitap ettiği, Türk halkının yaşayarak devlet sahibi olacağı bilgisinin yanı sıra yanılıp ölebileceği bilgisinin de yer aldığı belirlenmiştir. Ayrıca, bu taşlara bakarak söz konusu bilgilerin öğrenilebileceği ifade edilmiştir.

“...*Türk beğler bodun bunu eşidiñ türk [bodunuğ ti]rip el tutsuğunun bunda urtum yanılıp ölsükünün yeme* (KT G10) *bunta urtum neñ neñ sabım erser beñgü taşka urtum añar körü biliñ...* (KT G11) [Türk beyleri ve bodunu! Bunu işitin! Yeniden doğan Türk bodunu[nun adını] buraya kazıdım! Nasıl el tutacağını [kaydettim], [fakat] hata yaptığında yok olacağını da kazıdım. [Bununla ilişkili] ne sözüm varsa bengi taşa kazıdım ona bakıp bil.]”

“...*Türk begler bodun bunu eşidiñ türk bodunug tirip il tutsıkının bunta urtum yanılıp ölsikiñin [yeme] bunt[a urt]um neñ neñ sabım erser beñgü taşka urtum añar körü biliñ...* (BK K8). [(Ey) Türk beyleri (ve) halkı, bunu işitin! Türk halkının dirilip (nasıl) devlet sahibi olacağını buraya hâkkettim; yanılıp (nasıl) öleceğini de buraya hâkkettim. (Söyleyecek) her ne sözüm (var) ise (bu) ebedî taşa hâkkettim. Ona bakarak (bu sözleri) öğrenin.]”

Âlim, bilgeliğini ve derin görüşlerini aktarırken en doğru ve en incelikli ifadeleri kullanmaktadır. Onun sözlerinin anlamının ne denli derin ve değerli olduğu vurgulanmıştır. Bu sebeple edim alıcılarına âlimin sözlerini basit bir ifade olarak değil, bir hikmet olarak değerlendirmeleri ve dikkate almaları gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Eşit emdi bilge sözi ne tiyür/ sözün yañzatur sözke yinçke ayur* (KB 613). [Şimdi dinle, alim ne der; onun bu mealdeki sözü bu fikri ne kadar ince ifade eder.]”

Sözü bilerek ve anlayarak söyleyen Uç Ordu Beyi'nin söylediklerine edim alıcılarının kulak vermesi konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Negü tir eşitgil uç ordu begi/ bilip sözlemiş sözke yetrüp ögi* (KB 1594). [Özü bilerek ve anlayarak söylemiş olan Uç-Ordu beyi ne der, dinle.”

Ey seslenme ünleminin *ey boğnum* ve *ey közlügler idisi* şeklindeki kullanımlarıyla seslenmeye bağlı uyarı söz ediminin gerçekleştiği örnekler tespit edilmiştir. Öncelikle edim alıcısına seslenilerek dikkati çekilmiş ardından kendilerinden önce yaşamış toplumların başlarına gelen kötü olayların edim alıcılarının da başına gelmemesi için onlara uyarıda bulunulmuştur.

Edim alıcısına; Nûh kavminin, ‘Âd kavminin, Şemûd kavminin ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayları örnek göstermiştir. *Ey boğnum, men qorqar men sizin üye* cümlesiyle önceki kavimlerin başlarına gelen olayların edim alıcılarının da başlarına gelmesinden duyulan endişe ayette belirtilmiştir. Başlarına gelmesinden korkulan durumlar olduğu bilgisi verilmiş ve bu ifadeye ilave olarak *ermez tañrı tileyür zulum qullarka* ifadesiyle korkutma yapılmıştır.

“*Aydı ol kim taptı: ey boğnum, men qorqar men sizin üye, ögürler küni meñizlig. Nûh kavmi ‘âdeti meñizlig, ‘Âd kavmi ‘âdeti meñizlig, Şemûd kavmi ‘âdeti meñizlig, anlar kim anlarda kiğin, ermez tañrı tileyür zulum qullarka*” (İKT 40-30/31). [İman etmiş olan adam dedi ki: “Ey kavmim! Şüphesiz ben, Nûh kavmi, Âd kavmi, Semûd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayların sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Allah kullarına asla zulmetmek istemez.”]”

Edim alıcılarına Nadîroğulları'nın sürgünü⁶ örnek gösterilmiştir. Allah'ın ve peygamberinin emirlerine karşı gelen, itaatsizlik eden ve Müslümanlara düşmanlık besleyenlerin akıbetine

⁶ Hicretten kısa bir süre sonra Hz. Peygamber Medine'ye yakın bir mahallede oturan Nadiroğulları'yla bir tarafsızlık antlaşması yapmıştır. Nadiroğulları; Uhud Savaşı'na kadar bu antlaşmaya uymuş olup Uhud Savaşı'nın Müslümanların aleyhine sonuçlanması sonucunda antlaşmayı bozmuşlardır ve Mekke'de müşriklerin reisi Ebû Süfyan'la bir ittifak yapmışlardır. Bu ihanet üzerine Hz. Peygamber kuşatma düzenlemiştir. Başka bir rivayete göre de Hz. Peygamber bir diyet konusunu görüşmek üzere Nadiroğulları'na gittiğinde onların kendisini güler yüzle karşılayıp o arada hakkında suikast düzenlemeye kalkmaları taşırın son damla olmuştur. Her hâlükârda ayetlerden kolayca anlaşıldığı üzere yüce Allah Müslümanlar için yakın bir tehlike oluşturan bu topluluğun bulunduğu yerden uzaklaştırılmasını mukadder kılmış, Müslümanların da tahmin etmediği biçimde kısıvrak yakalanmalarını sağlamıştı. Nadiroğulları ise muhkem kalelerine, evlerinin çok sağlam olmasına ve münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl ile Mekke müşriklerinden ve diğer Yahudi kabilelerinden gelecek yardımlara güveniyorlardı. Ama hiçbir yerden yardım gelmedi, Allah onların yüreklerine korku düşürdü ve Müslümanların bu kuşatması karşısında çaresiz kalıp yurtlarını terk etmeye razı oldular. Silâhları dışındaki eşyalarını yanlarına

bakarak basiret sahiplerinin bu olayı anlamaları ve ders çıkarmaları gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Ol turur kim çıkardı anlarını kim tandılar bitig idilerindin kendü sarāylarındin ilk koptmakka, sēzinmediniz kim çıkğaylar tēp, sēzindi olar, yığıglı olarnı[η] hışārları Tanrıdın, keldi olarka idi kını andın kim saķınmadılar yime kemişti kōñülleri içre korkunçnı, buzarlar erdi ēwlerini öz eligleri birle, mü'minler eligleri birle, 'ibret alıylar ey kōzlügler idisi* (İKT 59-2). [O, kitap ehlerinden inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın emri onlara ummadıkları yerden geldi. O, yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle hem de mü'minlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri ibret alın.]”

Negü tir eşit ve *ay seslenme* ünlemlerinin birlikte kullanıldığı örnekler de tespit edilmiştir. Diğer örneklerle paralel olarak ilk beyitte edim alıcısına seslenilmiş, bu seslenme ikinci beyitte tekrar edilerek ifade güçlendirilmiştir.

“*Negü tir eşit tıgla bilgi batıg/ saña ötler emdi ay kōñli katıg* (KB 5713). [İşit, derin bilgili insan ne der, dinle, ey haşin gönüllü insan, işte sana nasihat veriyor.]”

2.2.2. Seslenmeye Bağlı Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Ay~ey ünlemleriyle uyarı söz edimi alıcısına yönelik seslenme gerçekleştirilmiştir. Seslenmeler; *aya ewliḡ, ay ödrüm talu, ay kōñli tirig, ay tapḡi telim, ay kadaş, ey boğnum, ey yalavaç, ey Ādem, ey anlar kim bittiler* örneklerinde görüldüğü üzere çoğunlukla sözcük grubu şeklinde oluşturulmuştur. Tek bir örnekte *ay seslenme* ünleminin edim alıcısının dikkatini çekme amacıyla ‘hey’ anlamıyla tek başına kullanıldığı tespit edilmiştir. Edim alıcısına zarar gelmemesi için yapılan uyarıların dikkate alınmaması durumunda, bireyin zarar göreceği, ağlayacağı ve ziyan olacağı gibi sonuçlarla korkutulduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, dinî açıdan günah ve cehennem olgusu da bir korkutma unsuru olarak kullanılmıştır.

Dil iki ucu keskin bir bıçak gibidir ve kişiye faydalı olduğu gibi zarar da verebilir. Bu noktada Yusuf Has Hâcib dilin/sözün kullanımına dikkat çeker ve bu doğrultuda açıklamalar yapar (Türkmen & Sağlam, 2020, s. 1351). Hâcib, *aya ewliḡ* şeklinde bir uyarı söz edimiyle edim

almalarına müsaade edildi, 600 deve yüküyle kuzey yönünde yola çıktılar; Hayber, Hîre ve Şam (Suriye) bölgesindeki bazı şehir ve kasabalara yerleştiler (KY V, 2020, s. 285).

alıcısına seslenerek dili aslana benzetmiş ve sözü yerinde kullanmanın önemine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, sözün doğru ve yerinde kullanılması gerektiği hususunda edim alıcısına uyarıda bulunmuştur.

Aslanın güçlü ve yırtıcı bir hayvan oluşuyla dilin etkisi arasında bağ kurulmuştur. Aslanın sahip olduğu güç, dilin etkisinin büyüklüğünün bir ölçüsüdür. Aslanın gücü nispetinde verdiği zararlar dilin olumsuz etkisinin yarattığı zararlı durum arasında benzerlikler kurulmuştur (Sarı Koca, 2012, s. 174). Yönetimde konuşulan sözlerin insan hayatı üzerindeki (yaşam-ölüm) etkisi dil-arslan metaforuyla verilmiştir (Eker, 2021, s. 276). Dilin dikkatsiz kullanımının edim alıcısına zarar vereceğine dair korkutmalı uyarıda bulunulmuştur.

“*Til arslan turur kör işikte yatur/ aya ewliĝ er saĝ başıñnı yiyür* (KB 164). [Dil arslandır, bak, eşikte yatar; ey ev sahibi, dikkat et, senin başını yer.]”

Hükümdarın acele davranışlar sergilenmesinden hoşnut olmadığı belirtilmiştir. *İlig buştı artuĝ ħarattı meñiz* beyitiyle hükümdarın acele davranışlara karşı öfkeli olduğu ve yüzünde memnuniyetsiz bir ifade bulunduğu bilgisi verilmiştir. Bu sebeple edim alıcısına aceleci davranmaması gerektiği ve aceleciliğin insanlar için olumsuz sonuçlar doğurabileceği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“*İlig buştı artuĝ ħarattı meñiz/ ayur ay iweklik kişike isiz* (KB 629). [Hükümdar çok hiddetlendi ve yüzünü ekşiterek dedi; “Hey, acele ile hareket etmek insan için kötü bir şeydir.”]”

İnsanların iyi ve temiz yaratılışlarını korumaları ve bu sebeple kötüye yaklaşmamaları gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur. Çünkü kötü kişilerle bir arada bulunmak, kişinin kendini hoş olmayan durumlar içerisinde bulunmasına yol açabilir. Kötüye bulaşmak kişinin itibarını zedeleyen, adını lekeleyen ve ona mutsuzluk getiren bir eylem olduğundan, edim alıcılarına kötü insanlardan uzak durmaları konusunda uyarı yapılmıştır.

“*Yawuzĝa yaĝuma ay öğrüm talu/ yawuz bolĝa atıñ irilgey tolu* (KB 4242). [Ey seçkin, güzide insan, kötüye yaklaşma; adın kötü olur ve saadetine halel gelir.]”

Kişinin yaptığı eylemlere güvenmemesi gerektiği konusunda uyarıda bulunulmuştur. Kişinin yaptığı işe aşırı güven duyması, kendini üstün görmesine, kibirlilik ve gururlu davranışlarda bulunmasına yol açabilmektedir. Bu sebeple edim alıcısına bu tür duygularla hareket etmemesi, söz konusu duyguların kendisine zarar vermemesi için yaptığı hizmetleri, yalnızca kendi değerine katkı sağlayan bir unsur olarak görmesi gerektiği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Tapuğka inanma ay tapğı telim/ tapuğ kılğa ahır başıñnı kalam* (KB 4755). [Ey hizmeti çok olan insan sen hizmetine güvenme; bu hizmet sonunda senin başına mal olur.]”

Mutluluğun ve huzurun geçici bir hal olduğu buna aşırı bağlanmamak gerektiği konusunda uyarıda bulunulmuştur. Saadetin yarattığı sarhoşluk, kişinin gerçeklikten kopmasına veya gerçekleri göz ardı etmesine yol açabilmektedir. Çünkü beyitte ifade edilen *ağılduğta şeksiz közüñ tolğa yaş* ifadesinde saadet hâlinin sürekli olmadığı ayılma hâliyle gerçekliğe dönüldüğünde kişinin gözünün yaşla dolacağı ve mutsuz olacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur. Bu uyarı oluşturulurken *şeksiz* ifadesiyle bu mutsuzluk hâlinin kaçışın mümkün olmadığı belirtilmiş ve kuvvetlendirilme yapılarak korkutma unsuru kullanılmıştır.

“*Esürtmesü devlet sini ay kadas/ ağılduğta şeksiz közüñ tolğa yaş* (KB 6137). [Ey kardeş, saadet seni sarhoş etmesin; ayılınca, hiç şüphe yok, gözün yaşla dolar.]”

Hız. Mûsâ bir önceki ayette⁷ bildirilen hatırlatmalarını yaptıktan sonra Allah’ın kendileri için vaad etmiş olduğu bu kutsal yurdu⁸ fethedip oraya girmelerini, düşman karşısında zaaf göstermemelerini kavmine emretti; aksi takdirde hüsrana uğrayacaklarını bildirdi (KY II, 2020, s. 247). Hız. Mûsâ; *ey boğnum* ifadesiyle kendi kavmine yönelik bir seslenmede bulunmuştur. Allah’ın emirlerine uymaları ve onun rehberliğine güvenilmesi gerektiği hususunda uyarı yapılmıştır. *Yanmañlar kiđinleriñizke yañğa sizler ziyānlıđ bolup sizler* ifadesiyle cesaretsizlik göstermemeleri ve kaçmamaları gerektiği konusunda edim alıcıları uyarılmışlardır. Allah’ın emirlerine karşı gelmenin zarar ve ziyanla sonlanacağı vurgulanarak korkutma unsuru içeren uyarıda bulunulmuştur.

“*Ey boğnum, kiriñler yerke, arığ yerke ol kim bitidi tañrı sizke, yanmañlar kiđinleriñizke yañğa sizler ziyānlıđ bolup sizler* (İKT 5-21). [Ey kavmim! Allah’ın size yazdığı kutsal toprağa girin. Sakın ardınıza dönmeyin. Yine ziyana uğrayanlar olursunuz.]”

Hız. Muhammed, kendisine inanmayanlarla mücadele etmesi ve zulme karşı direnmesi konusunda Allah tarafından uyarılmıştır. Ayet içinde yer alan *irig turğıl* birleşik fiili anlamlandırılırken *cihad* olarak geçmiştir. *Cihad* sözcüğüyle “-en azından küfrünü açığa çıkarmayan münafıklar

⁷ *Ançada aydı Mûsâ, bođniķa: ey boğnum, yād kılıñlar Tañrı ni’metini siziñ üze, ançada kıldı siziñ içiñizde peygāmbeler sizke, melikler hem bērdi sizke, anı kim bērmedi kimerseke ‘ālemluğlardın.* [Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: “Ey kavmim! Allah’ın size lutfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi.”]

⁸ Kutsal topraklardan maksat, içinde Beytülmakdis’in de içinde bulunduğu Filistin topraklarıdır (KY II, 2020, s. 246).

bakımından- var gücüyle İslâmiyet'i anlatıp onların imana karşı dirençlerini kıracak ve mü'minlere verebilecekleri zararı en aza indirecek bir çaba göstermek" (KY III, 2020, s. 37) şeklinde anlamanın daha uygun olduğu tefsir kitabında bahsedilmiştir. Karşı gelenlerin akıbetinin kötü olacağı ve kendi işedikleri kötü amellerin karşılığını cehennemde bulacakları konusunda uyarılmışlardır.

“Ey yalavaç katlangıl kâfirler birle hem iki yüzlügler birle irig turğıl olar üze, olarnıñ sığınğusı tamuğ neme yawuz yangı yer (İKT 9-73). [Ey peygamber! Kafirlerle ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası!]]”

Ey Âdem şeklinde Hz. Âdem'e seslenilmiştir. Hz. Âdem'e kendisi ve eşi için İblis'in düşman olduğu konusunda uyarıda bulunulmuştur. Bu uyarıya uyulmaması durumunda cennetten çıkacakları ve bunun sonucunda da mutsuz olacakları konusunda korkutma içeren uyarıda bulunulmuştur.

“Aydımız: ey Âdem her-âyine bu yağı erür saña hem seniñ cüftüñe, çıkarmasun-a sizni uşmahdın, emgegey sen (İKT 20-117). [Biz de şöyle dedik: “Ey Âdem! Şüphesiz bu (İblis) sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun.”]]”

Hz. Muhammed'in evine yapılan ziyaretlerin ahlak ve edep çerçevesinde belirli sınırlarla düzenlenmesi gerektiği belirtmiştir. Evine izin alınmadan ve davet edilmeden gidilmemesi gerektiği vurgulanmış; *tileñ olardın, hicāb arkasında* ifadesiyle peygamberin hanımlarıyla perde arkasında mahremiyetin gözetilerek konuşulması gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Hz. Muhammed'in özel hayatına mesafe ve saygı sınırlarında yaklaşılması gerektiği hakkında hassasiyet göstermeleri için edim alıcıları uyarılmıştır.

“Ey anlar kim bitiler, kirmen yalawaç ewiñe meger destūr bérilse sizke ta'ām tapa, bağığlılarda adın anıñ vaktiñe, ançası bar kaçan ündense siz kırıñlar, yime kaçan yese siz tarı[lı]ñlar, okımaq yok sizke hıç hadiś, bütünlükin ol emgetür erdi yalawaçnı, uwtanur erdi sizdin, tañrı koğmas yığmaz çın sözdin, kaçan tilese siz olardın tonlardın tileñ olardın, hicāb arkasında, ol arığraq köñlüleriñe, kerekmez sizke emgetse sizler tañrınıñ yalawaçnı, kerekmez kim nikâh kılsa siz anıñ cüftlerini anda kiğin, hemiñse ya'nı ulaşı ol erür tañrı üskinde uluğ (İKT 33-53). [Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız

Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resul'üne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikahlamanız ebediyen söz konusu olamaz. Çünkü bu Allah katında büyük bir günahdır.]”

2.2.3. Seslenmeye Bağlı ve Tembihlemeli Uyarı Söz Edimleri

Edim alıcısına *ay* seslenme ünlemiyle hitap edilmiştir. Uyarı söz edimi, bir aracı kullanılarak *Ay Toldı* üzerinden şekillendirilmiş ve *Ay Toldı aydı* ifadesiyle oluşturulmuştur. *Ay* seslenme ünlemiyle uyarı alıcısına seslenilmiştir. Tespit edilen örneklerde *Ay Toldı*'nın *oğul* ‘Oğul, oğlan, çocuk, genç (KTS, 2012, s. 568b).’ ile muhatap olarak kimi aldığını ve kime karşı bir uyarı söz edimi gerçekleştirildiği görülmüştür. Uyarı söz edimi alıcısı; *Ay Toldı* tarafından söylenilen sözlere kulak vermesi konusunda tembihlenmiş ve bu uyarıları dikkate alarak tetikte bulunması, yapılan hatalı davranışlardan vazgeçmesi gibi konularda uyarılmıştır. *Ay ilig, ay kılka amul, ey anlar kim bittiler, ey ol kimerseler kim kirtgündiler, ey anlar kim taptılar* şeklinde oluşturulan ünlem gruplarıyla seslenme edimi gerçekleştirilmiştir. Seslenme edimi gerçekleştirilirken *ay~ey* ünleminden faydalanılmıştır.

Ay Toldı; Ögdülmiş’e “Sözümü unutma can kulağıyla dinle.” şeklinde tembihlemeye bulunmuştur. KB 1168-1183 beyitleri arasında *Ay Toldı*; yaşamın son bulacağı, dünyanın çok hızlı geçtiği, ölüme çare olmadığı konularında edim alıcılarına uyarıda bulunmuştur. Bunların sonucunda Ögdülmiş, *Ay Toldı*'nın söylemlerini can kulağıyla dinlemesi gerektiği konusunda tembihlenmiştir.

“*Bu ay toldı aydı eşit ay oğul/ sözümni unıtma maña tut köñül* (KB 1167). [*Ay Toldı dedi “Ey oğul, sözümü unutma bunu can kulağı ile dinle.”]*”

Ay Toldı, Ögdülmiş’e ölümün her an onu bulabileceği konusunda uyarıda bulunmuş ve ölümü unutmaması gerektiği hususunda tembihte bulunmuştur.

“*Yana aydı ay toldı uķ ay oğul/ ölümüg unıtma öyü tur oğul* (KB 1273). [*Ay Toldı devam etti ve ey oğul, anla dedi ölümü unutma, onu daima düşün ve uyanık bulun.*]”

Ay Toldı, Ögdülmiş’e KB 1196-1202 beyitleri arasında ölümün çaresi olmadığına dair bilgi vermiştir. Ögdülmiş, bu sözleri dinleyerek ölüme çare aramayı bırakması konusunda tembihlenmiştir.

“*Yanut birdi ay toldı aydı oğul/ eşitgil sözümni bu iştin töñül* (KB 1195). “Ay Toldı cevap verdi; “Ey oğul sözümü dinle bu işten vazgeç.”]”

Ay ilig ifadesiyle hükümdara seslenilmiş, ardından hükümdara *bağın* ifadesiyle dikkatli olması yönünde uyarı gerçekleştirilmiştir. Hükümdara, kökenini unutmaması gerektiği hatırlatılmış ve bunun daima aklında tutulması gereken bir husus olduğu konusunda tembihte bulunulmuştur.

“*Özüñni yañılma ay ilig bağın/ tüpüñni unutma öyü tur sağın* (KB 1462). [Ey hükümdar, dikkat et, kendini şaşırma; aslını unutma, bunu daima hatırında tut ve düşün.]”

Edim alıcısına *ay kılkı amul* şeklinde seslenilerek uyarı söz edimi gerçekleştirilmiştir. Dünyanın cefakâr olduğu ve ona gönül verilmemesi gerektiği hususunda tembihte bulunularak uyarı yapılmıştır.

“*Qalır dünyaka birme saqlan köñül/ cefaçı turur bu ay kılkı amul* (KB 6131). [Geriye bırakacağın bu dünyaya gönül verme, sakın; ey sakın tabiatlı insan, o cefa edicidir.]”

Ey ol kimerseler kim kirtgündiler, ey anlar kim bittiler ve *ey anlar kim taptılar* kalıplarının kullanılmasıyla İslamiyet’e inanan Müslümanlara; kâfirleri dost edinmemeleri, Allah ve Peygamberi her şeyin önünde tutmaları, Allah’a karşı gelmekten sakınmaları, hainlikten kaçınmaları ve itaatkâr olmaları gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur.

Edim alıcıları; Allah’ın ve Peygamber’inin emirlerine karşı saygılı olmaları ve Allah’a karşı gelmekten sakınmaları gerektiği konusunda tembihlenmiştir. Allah’ın her şeyi en iyi şekilde işittiği ve bildiği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Ey ol kimerseler kim kirtgündiler, ilgerü keçmenler Tañrı taqı yalawaçı öñinde taqı qorquñ Tañrıdın kim bütünlükün Tañrı eşitgen bilgen érür* (İKT 49-1). [Ey iman edenler! Allah’ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.]”

İman edenlere; Allah’a, Peygamber’e karşı hainlik etmemelerini, birbirlerine karşı dürüst ve güvenilir olmaları konusunda tembihleme yapılmıştır. Bile isteye birbirlerinin emanetlerine hıyanet etmemeleri ve güveni sarsmamaları konusunda tembihlemede bulunulmuştur.

“*Ey anlar kim bittiler, hıyānet qılmañ tañrıqa hem yalawaçqa, hıyānet qılmañ emānetleriñizke, sizler bilür sizler* (İKT 8-27). [Ey iman edenler! Allah’a ve

Peygamber’e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin.]”

Edim alıcılarına, dinen tebliğ edilmiş konulara karşı gelen kişileri baba, kardeş gibi yakınları olsa bile dost edinmemeleri konusunda tembihlemelerde bulunulmuştur.

“*Ey anlar kim bittiler, tutman atalarınızı, karındaşlarınızı dōstlar eger sewseler küfrni imān üze, kim kim dost tutsa olarnı sizdin bu ögür olar zālimler* (İKT 9-23). [Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir.]”

İslam’ın temel öğretilerinden Allah’a ve Peygamber’e itaat etme gerektiği *ey anlar kim taptılar* şeklinde seslenilerek iman edenlere seslenilerek tembihlemede bulunulmuştur.

“*Ey anlar kim taptılar boyun suñ Tañrıқа hem boyun suñ yalavaçқа hem artatman ‘amelleriñizni* (İKT 48-33). [Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygamber’e itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın.]”

Edim alıcılarına; eşleri ve çocuklarının Allah’a ve Peygamber’e karşı gelmeleri veya İslam’a aykırı davranmaları gibi durumlarla karşılaşabilecekleri konusunda uyarıda bulunulmuştur. Böyle bir durum gerçekleştiğinde eşleri ve çocukları nedeniyle karşılaşacakları zorluklara karşı dikkatli olmaları gerektiği tembihlenmiştir. *Sakñıñ olarda* ifadesiyle edim alıcılarının yakın çevrelerine karşı bilinçli ve dikkatli olmaları gerektiğini vurgulanmıştır. Bu kişilere, öfkeli ve düşmanca bir yaklaşım yerine hoşgörülü davranmaları ve yanlışları düzeltmeye yönelik bir tutum sergilemeleri gerektiği ifade edilmiştir.

“*Ey anlar kim taptılar cüfleriñizdin hem ‘ayāllarıñızdın, yağı sizke sakñıñ olarda eger ‘afv kılса sizler, yüz ewürse siz, keçürse siz ol Tañrı örtgen ulaşı yarlıқаған* (İKT 64-14). [Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.]”

2.2.4. Seslenmeye Bağlı Soru Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Türük oguz begleri ve *ay oğlum* şeklinde yapılan seslenmeyle edim alıcısına hitap edilerek farkındalık oluşturulmuştur. Yöneltilen soru ifadesi, retorik soru niteliği taşıdığı için doğrudan bir yanıt beklenmemekte; bunun yerine, kişinin cevap olay karşısında farkındalık sağlanması amaçlanmaktadır. *Türük bozun iliñin törügin kem artatı udaçı erti türük bodun ertin ökün*

cümlesinde görüldüğü üzere Türk halkı devletini kimsenin yıkıp bozamayacağı ve Türk halkına kimsenin zarar veremeyeceği vurgulamak istenmiştir. Diğer bir örnek olan *ay oğlum begiñke özüñ kılma teñ* cümlesinde ise soru yoluyla hatırlatma yapılarak uyarma edimi gerçekleştirilmiştir. Hatırlatma, daha önce söylenen bir bilginin tekrar edilmesiyle edim alıcısının anımsayarak farkındalık kazanmasını sağlaması yoluyla gerçekleşir. Hatırlatma işlevindeki sorular; herkesçe bilineni ya da bilinmesi gerekeni vurgulayarak karşıdakine hatırlatma amacı taşır (Balcı & Karatay, 2005, s. 96).

Türük oguz begleri bodun eşid şeklinde Türk Oğuz beyleri ve halklarına seslenmede bulunulmuştur. “Üstte gök çökmedikçe altta da yer delinmediği sürece Türk halkının yasalarını kim bozabilir?” şeklinde retorik soru sorulmuş ve yasaların kimse tarafından bozulamayacağı vurgulanmak istenmiştir.

“...*Türük oguz begleri bodun eşid üze teñri basm[asar asra] yer telinmeser* (BK D18) *türük bodun iliñin törügin kem artatı udaçı erti türük bodun ertin ökün...* (BK D19). [Türk Oğuz beyleri halkı, işitin! Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe, Türk halkı devletini yasalarını kim yıkıp bozabilir?]

Hükümdar, Ay Toldı’ya üst düzey bir yöneticiyle kendisinin eşit olamayacağı konusunda yakınlarının onu uyarıp uyarmadığına dair bir soru yöneltmiştir. Ancak bu soru, bir yanıt alma amacı taşımamakta olup aksine, söz konusu hiyerarşiyi Ay Toldı’ya hatırlatma maksadıyla sorulmuştur.

“*Ayu birmedimü atañ ya anañ/ ay oğlum begiñke özüñ kılma teñ* (KB 651). [Sana baban yahut annen; “Ey oğlum; kendini efendin ile bir tutma!” demediler mi?]

2.2.5. Seslenmeye Bağlı Soru ve Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi

Ay köñli tirig ifadesiyle edim alıcısına seslenmede bulunulmuştur. Seslenilen edim alıcısının hassas ve iyilikle dolu bir kalbe sahip olduğu vurgulanmış, ancak bu içsel iyiliği bozabilecek davranışlarda bulunmasının nedeni sorgulanmıştır. Bu gerçekleştirdiği davranışın edim alıcısına zarar vereceği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Negüke buzar sen bu edgülerig/ saña yası teggey ay köñli tirig* (KB 5746). [Bu iyilikleri niçin bozarsın ey gönlü diri, bunun sana zararı dokunur.]”

2.2.6. Seslenmeye Bağlı Soru ve Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi

Ey anlar kim bittiler şeklinde *ey* ünlemiyle seslenilerek uyarı söz edimi alıcısının dikkati çekilmiş, Allah’a inanmayanlarla dostluk kurmamaları yönünde tembihlemede bulunulmuştur. Uyarı söz edim alıcısına *tileyür mü siz kim kılsa sizler tañrıka sizij üze hıccet belgölüg* cümlesiyle cevap kaygısı taşımaksızın retorik bir soru yöneltilmiş ve edim alıcısının kendi muhakemesini yaparak farkındalık sağlaması istenmiştir.

“*Ey anlar kim bittiler, tutmañlar kâfirlerini dōstlar mü’minlerde ağın, tileyür mü siz kim kılsa sizler tañrıka sizij üze hıccet belgölüg* (İKT 4-144). [Ey iman edenler! Mü’minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Kendi aleyhinize Allah’a apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?]”

2.2.7. Seslenmeye Bağlı Korkutma Yoluyla Oluşturulan Tembihlemeli ve Örtük Uyarı Söz Edimleri

Ay~ey seslenmeye ünlemiyle edim alıcısının dikkati çekilmiş ve edim alıcısına tembihte bulunulmuştur. Ardından kullanılan örtük ifadeyle belirtik şekilde korkutma ögesine yer verilmiştir.

Seslenilen kişilerin iyi nitelikli kişiler olmaları ve kötülüğe bulaşmalarını önleme amacıyla *ay* seslenme ifadesiyle uyarılmak istendiği görülmüştür. Bu uyarı söz edimi oluşturulurken *kara* ve *örünj* renklerinin taşıdığı art anlamlardan faydalanılmıştır. Renkler, yüklendikleri anlamlarla Türk kültüründe işlevsel ve simgesel bir role sahiptir. Aynı zamanda, simgeledikleri kavram ve değerler aracılığıyla Türk kültürü ve geleneklerinde önemli bir yer tutmaktadır. Aslında geçmişten günümüze bir geçiş hâlinde ele alındıklarında bu kullanımların, birer şifre ya da kod durumu ifade edebildikleri görülmektedir (Toker, 2009, s. 96). *Ak*; temizlik, arılık, ululuk, yaşlılık, tecrübe, büyüklük gibi yüceltici sıfatlarının yanı sıra Batı’yı temsil eder, ‘kara’ ise toprak, güç, kuvvet ve bazen de keder, yas ve alt tabaka anlamlarını da taşıdığı gibi Kuzey’i de temsil eder (Ögel, 1991, s. 429-435). *Beyaz*; masumiyet, zafer, barış, neşe, yücelik, teslimiyet ve merhametin rengidir ve ölümsüzlüğü de sembolize etmektedir. *Beyaz* renk genel olarak saflık ve temizliğin sembolü olarak algılanmaktadır ve olumlu, kabul edici bir tavrı vardır (Mazlum, 2011, s. 130). Türklerde *ak*, beyazlığı göstermekle beraber, temizlik, arılık, büyüklük ve yaşlılığı da ifade etmiştir; devletin ululuk, adalet ve güçlülüğünün bir sembolüdür (Karadoğan, 2004, s. 91b). *Kara* kelimesi, renk anlamının yanı sıra, büyüklük, ululuk, yoğunluk, şiddetlilik ve olumsuzluk, uğursuzluk anlamlarını da yüklenmiştir (Karadoğan, 2004, s. 93a).

Temiz yaratılışlı bir insanın kötülüğe yaklaşmaması gerektiği vurgulanmış; iyi niteliklere sahip bir bireye, bilinmeyen ve karanlık olarak nitelendirilen kötü huyların kolayca bulaşabileceği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Ėaraka yağuma ay ılkı örün/ örünke kara terk yuğar ol körün* (KB 4239). [Ey akpak tabiatlı insan, sen karaya yaklaşma; dikkat et, beyaza siyah çabuk bulaşır.]”

Uyarı söz edimi oluşturulurken *ey oğlanlarım* ifadesiyle edim alıcılarına seslenilmiş ve onların dikkati çekilmiştir. Allah’tan ümidi yalnızca kâfirlerin kestiği vurgulanarak edim alıcılarının kâfirlerle aynı tarafta olmamaları ve bu sebeple böyle bir davranışta bulunmamaları gerektiği hususunda örtük bir uyarı yapılmıştır.

“*Ey oğlanlarım barınlar, irteğler Yüsufdın anığ kadaşdın, umınçsız bolmanlar tağrınığ rahmetindin meger tağığ boğunlar* (İKT 30-87). [“Ey oğullarım! Gidin Yûsuf’u ve kardeşini araştırın. Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez.”]]”

2.2.8. Seslenmeye Bağlı Tersinlemeli Uyarı Söz Edimleri

Tersinleme; uyarı söz ediminde bulunan kişinin ifadesinin aksini söyleyerek üstü kapalı bir şekilde uyarıyı iletmesini sağlayan bir söylem biçimidir. Bu yöntem, uyarının daha dolaylı bir şekilde yapılmasına imkân tanıyarak uyarının derecesini düşürmekte ve söylemi yumuşatmaktadır (bk. 2.9. *Tersinleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi*). *Aya borçı* ve *ey anlar kim bittiler* şeklindeki ifadelerle edim alıcısına seslenilmiştir. Eserlerde yer alan *açıldı çığaylık yolu* ‘fakirlik yolunun açılması’ ve *müjde bérğil olarkça açıtğın kın birle* ‘elem dolu bir azapla müjdele’ ifadeleri beyitlere alay ifadesi vermekte kullanılmıştır. *Çığaylık* ve *açıtğın kın* olumsuz durumlar olup bunlar için *açıl-* ve *müjde bér-* gibi olumlu anlam taşıyan eylemlerin kullanıldığı görülmüştür.

Beyitte içki düşkünlüğü durumu üzerinden ahlaki ve toplumsal bir uyarı yapılmıştır. *Aya borçı boğzı kulu* seslenme ifadesiyle edim alıcısının dikkati çekilmiş ve edim alıcısı doğrudan muhatap alınmıştır. İçki içme eyleminin bireye fakirlik getireceği açıkça ifade edilmiş ve bu bağlamda içkinin maddi ve manevi zararlarına vurgu yapılmıştır. Burada fakirlik olgusu, iki farklı boyutta ele alınmıştır. Maddi açıdan, bireyin içkiye olan düşkünlüğü nedeniyle kazancını bu yönde harcaması sonucunda ekonomik yoksulluğa sürüklenmesi; manevi açıdan ise içki tüketiminin dinî ve ahlaki değerlere ters düşmesi nedeniyle bireyin ruhsal ve ahlaki bir çöküş yaşaması kastedilmiştir.

“*Bor içme aya borcu boğzu kıltı/ bor içse açıldı çığaylık yolu* (KB 2096). [Ey içki düşkün, boğazının esiri, içki içme; içki içersen, sana fakirlik yolu açıldı demektir.]”

Hahamlar ve rahipler olmak üzere din adamlarının bir kısmının dinî otoritelerini kötüye kullanarak insanları maddi ve manevi açıdan sömürdükleri belirtilmiş ve haksız kazanç elde edenlerin ahirette ağır bir azapla karşılaşacakları hususunda korkutmada bulunularak onlara uyarı yapılmıştır.

“*Ey anlar kim bittiler üküş bilgelerdin, tağda yatğanlardın, yeyürler boğunnuğ mällarını bâtil birle hemyığarlar tañrı yolındın, anlar kim kömerler altunni kümişni, hezîne étmezler anı tañrınıñ iç yolu içinde, müjde bêrgil olarka açıtğan kın birle* (İKT 9-34). [Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.]”

2.2.9. Seslenmeye Bağlı Örnek Gösterme ve Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Ay~aya seslenme ünlemleriyle uyarı söz edimi alıcılara seslenilmiştir. Tespit edilen örneklerden hareketle *okıgıl munı sen* şeklinde edim alıcısı okuyup anlaması hususunda tembihlenmiştir. *Munar menzetü aydı şı’r ayğuçı* şeklinde ‘şairin beyiti’, *munuķı bu sözke tanuķ keldi* söz ve *evvelķı bilmezlik çıķmakı teg kâfirler* ifadesiyle cahiliye dönemindeki kâfirler örnek gösterilerek uyarıda bulunulmuştur.

“*Munar menzetü aydı şı’r ayğuçı/ okıgıl munı sen aya bilgüçi* (KB 1181). [Şair buna benzer bir söz söylemiştir, ey anlayan insan sen bunu oku.]”

“*Munuķı bu sözke tanuķ keldi söz/ okıgıl munı sen aya köñli tüz* (KB 1713). [İşte buna şu söz şahittir; ey kalbi temiz, sen bunu oku.]”

“*Āhestelik kılıñlar ewleriniz içinde, taranıp çıķmañlar evvelķı bilmezlik çıķmakı teg kâfirler, adaķın kılıñ namāznı, bêriñler zekātı, boyun sunlar tañrıķa hem yalawaçıña, anıñ üçün tileyür tañrı kiterse sizdin ‘azābnı, ey peygamber ewi boğnı, arıtsa sizlerni arıtmak* (İKT 33-33). [Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah’a ve Resul’üne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.]”

2.2.10. Seslenmeye Bağlı Korkutma ve Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi

Edim alıcısına, küstah ve saygısız bireylerle bir arada bulunmaktan kaçınmaları; bunun yerine, temiz ve sakin bir mizaca sahip kişilerle iletişim kurmaları gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur. *Oğul* sözcüğü kullanılarak hedeflenen edim alıcısına seslenmede bulunulmuştur. Saygıdan yoksun ve kibirli kişilerin toplumda çatışmalara sebep olabileceği vurgulanmış ve bunun beraberinde getireceği huzursuzluk hissiyle edim alıcısına yönelik bir korkutma unsuru oluşturulmuştur.

“*Otunğa katılma şilig bol amul/ tütüş aslı barça otundın oğul* (KB 4291). [Küstah kimselere katılma, temiz ve halim ol ey oğul bütün kavgalara bu küstahlar sebep olurlar.]”

2.3. SORU YOLUYLA OLUŞTURULAN UYARI SÖZ EDİMLERİ

Soru yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri; *soru ve korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri*, *soru yoluyla oluşturulan tembihlemeli uyarı söz edimleri*, *soru ve örnek gösterme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri* olmak üzere üç alt başlık altında incelenmiştir. Soru yoluyla oluşturulan korkutmalı uyarı söz edimleri de kendi içerisinde edimin gerçekleşmediği takdirde karşılaşılabilecek sonuca göre birinci derece ve ikinci derece olmak üzere iki alt başlıkla incelenmiştir.

Soru yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinin soru unsurunun çoğunlukla hatırlatma, onaylatma, farkındalık sağlama şeklinde oluşturulduğu tespit edilmiştir. Araştırmacılar, Türk dilinde soru unsurunun soru sözcükleri, soru enklitiği ve vurgu/tonlama yoluyla olmak üzere üç farklı şekilde gerçekleştirdiğini belirtmiştir (ör. Bulak, 2019, s. 311; Aydın & Tapar, 2023, s. 222).

Tarihsel süreç boyunca insanlar; keşfetme, araştırma, öğrenme ve sorulara yanıt bulma ihtiyacı duymuşlardır. Soru yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi, yöneltilen sorular aracılığıyla bireyi düşünmeye, sorgulamaya ve çözüm aramaya yönlendirerek edim alıcısını çeşitli harekete geçirici zihinsel süreçlere sevk etmektedir. Soru ifadeleri yer aldığı cümleye rica, tavsiyede bulunma, anlam güçlendirme, onaylatma, farkındalık sağlama, olabilirlikten bahsetme, şaşırma gibi anlamlar katabilmektedir.

İşlevsel açıdan değerlendirildiğinde, soru ifadeleri gerçek soru cümleleri ve retorik soru cümleleri olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Gerçek soru cümleleri, merakı giderme veya bilgi edinme

amacında kullanılırken; retorik sorular, dinleyicide farkındalık yaratmayı hedeflemektedir. Bu farkındalık sağlama süreci; edim alıcısına yöneltilen ileti “*Topık yastadıñ emdi oldurğuka/ ne oldruğ yiri bu ma köylün uğa* (KB 647). [Otururken, altına bir top koyup, üstüne oturdun; böyle bir şeyin üzerine oturulur mu, bir düşün.]” örneğinde görüldüğü gibi kişide bireysel farkındalık yaratma hedefiyle oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra, retorik sorular hatırlatma işleviyle de kullanılabilir. “*Körmediy mü biz ıdtımız yeklerni kâfirler üze, tepretür anlarını tepretmek* (İKT 19-83). [Kafirlerin başına, onları durmadan (günaha ve azgınlığa) tahrik eden şeytanları gönderdiğimizi görmedin mi?]” ifadesinde olduğu gibi, edim alıcısına belirli bir bilgi veya durumu hatırlatma yoluyla farkındalık kazandırma hedeflenmektedir. Her iki kullanım biçiminden hareketle, retorik soruların edim alıcısının içsel farkındalık ve öz bilinciyle yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Tarcan, bilgi edinme amacıyla sorulan ve karşılığında cevap beklenen cümleleri ‘gerçek soru cümleleri (2010, s. 27), cevabı beklenmeyen ya da beklendiği hâlde önemsenmeyen ya da bilgi talebi olmayan sorular gerçek olmayan (sözde) soru (2010, s. 34)’ şeklinde tanımlamıştır. Çetin, *sözde soru*, terimini kullanmış ve bunlar için cevap gerektirmeyen sorular olduğunu ancak kimi zaman onay alma ya da düşünceyi kuvvetlendirme amaçlı bir cevap beklentisinin de olabileceğini belirtmiştir (2008, s. 352). Altun, retorik soruları cevap beklenmeyen, daha doğrusu muhatabın cevabını yönlendiren sorular olarak tanımlamıştır (2009, s. LI). Soru soran muhataba kendini onaylatmak, söylediğinin tartışılmaz olduğunu ifade etmek amacıyla soru cümlesi yapısından bir üslup aracı olarak faydalanılmaktadır. Oturakçı, retorik soruyu sözde soru olarak nitelendirmiş ve bilgi edinme isteğinin ve yanıt beklentisinin olmadığı, soruyu sorunca yanıtın önceden tasarlandığı soru tümceleri olarak tanımlamıştır (2012, s. 191).

Türkçede şekil olarak soru görünümünde olup anlamsal olarak sorudan farklı işleve sahip cümleler *sözde soru cümlesi* olarak ifade edilmektedir. Gerçek olmayan (sözde soru), cevabını karşıdan beklemeyen soruları kapsamakta ve soruyu soran kişi muhatabın kendisine vereceği cevabı değil kendi kafasında soruya yüklediği anlamı ön planda tutmaktadır (Tarcan, 2010, s. 31). Rüzgar & Akdemir, retorik sanatını literatürde cevap beklenmeyen soru olarak tanımlamış, ancak cevap beklemeyen soru olarak tanımlamanın çok da doğru bir ifade olarak gözükmeyeceğini, çünkü retorik soruyu yöneltenin aslında karşı taraftan almak istediği cevabı onu etkileyerek almaya çalıştığını, kısacası ikna etmeye çalışmakta olduğunu belirtmiştir (2017, s. 260). Sözceleyen özne, zihinsel olarak bir dizi işlem (sınıfın oluşturulması, oluşturucu öğelerin yoklanması, öğe seçiminde başarısız olma vs.) gerçekleştirmiş, başaramayınca dinleyicinin de aynı şeyi yapmasını istemiş, sonuca ulaşmak için onun bilgisine başvurmuştur. Ancak her durumda soru, bir zihinsel etkinlik ürünü olarak değil yanıtı önceden bilinen bir dizi duyguyu veya düşünceyi dile getiren

dolaylı anlatım olarak da kullanılabilir (Baştürk, 2001, s. 408-409). Tarcan, bir soru cümlesini sözde soru cümlesi yapan başlıca özelliğin o soru cümlesinin gerçek anlamda ve birincil işlevi olan bilgi edinme amacıyla kullanılmaması olduğunu belirtmiştir (2010, s. 31). Yerine getirilen bu edimlerin tamamında retorik sorunun önermesel içeriğini kabul etme ya da reddetme sezdirilir (Helvacı, 2013, s. 54). Günay, Eski Türkçedeki retorik soruların ihtimal, şüphe, sorgulama, emir, gereklilik ve yasak bildirme, hayal kırıklığı, çaresizlik, yönlendirme, onaylatma, bilmezlikten gelme anlamları vermede kullanıldığını belirtmiştir (2020, s. 521-527).

Baştürk, sözde soru cümlelerini önceden bilinen bir dizi duyguyu veya düşüncüyü dile getiren dolaylı anlatım biçimi olarak ifade eder (2001, s. 409). Serindağ, retorik soruların yapı benzerliği dışında taşıdığı anlamsal ve iletişimsel değer açısından gerçek sorularla ortak bir özellik göstermediğini belirtmiştir (2013, s. 275). Sözde sorular genellikle cevabı beklenmeyen sorulardır; ancak sözde soruya bazen karşdakinin bir cevap vermesi beklenebilir ama bu cevap ‘onaylama’ ya da ‘olumlu’ cevap ile sınırlıdır (Tarcan, 2010, s. 34). Soru cümleleri ya yanıt talep eder ya da retorik sorulardır (bu tür sorular ya dinleyicinin kendisi için yanıtlaması beklenir ya da konuşmacı tarafından bir cevapla sunulur.) (Erdal, 2004, s. 517).

Araştırmacılar, retorik soruları tanımlarken bu soruların merak giderme amacı ya da cevap kaygısı taşımadığını ve alınan cevabın belirleyici bir öneme sahip olmadığını vurgulayarak bu konuda fikir birliğine varmışlardır. Retorik soruların karakteristik özellikleri arasında, cevabını sorunun içinde barındırması ve sorunun yöneltildiği bireyin düşüncesini değiştirme veya geliştirme amacını taşıması olduğu sayılabilir.

Veri tabanını oluşturan Eski Türkçe metinlerden hareketle, retorik ve gerçek soru ayırımına varmanın temel yolu bağlam analizine dayanmaktadır. Bu ayırım, metinlerin bağlam çerçevesinde edimbilimsel bir yaklaşımla incelenmesi sonucunda ortaya konmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde, metinlerden tespit edilen örnek cümlelerin tamamının retorik soru niteliği taşıdığı belirlenmiştir. Retorik soruların; *mI*, *mU* soru enklitiğinin yanında *kim*, *ne*, *neçük* soru sözcükleriyle de oluşturulduğu tespit edilmiştir (bk. 1.3. *Soru Yoluyla Yapılan Uyarı Söz Edimlerinde Yapı*). Retorik sorularda soru sorulurken sorunun cevabını da örtük şekilde sorunun içinde barındırmaktadır. Soruyu yönelten kişi, edim alıcısına soruyu sorarken almak istediği cevabı önceden belirlemiş durumdadır. Uyarı söz edimi yapan kişi edim alıcısına karşı çıkmadan ve dayatma yapmadan yönelttiği soru vasıtasıyla uyarı söz edimi alıcısının öz farkındalık yaşayarak edimi uygulamasını hedeflenmektedir. “*İşim tip inanıp sır ayma sakın neçe me inançlıg iş erse yakın serip sinden razıñ siñip turmasa serermü işinde munı keđ sakın* (AH 173-176). [En yakın ve inanılır arkadaşına bile sakın arkadaşım diye inanıp sırrını söyleme; sırrın kendinde

sabredemez ve saklanmazsa arkadaşında sabreder mi bunu iyi düşün.]” örneğinde görüldüğü üzere *serermü işinde muni keđ sakın* şeklinde yöneltilen soruya “Hayır, sabredemez. O hâlde ben sırrımı kimseye söylememeliyim.” cevabı beklenmektedir. “*Eşitmezmü erdiñ bügüdin bu söz/ yakın bolsa begke küdezgü keđ öz* (KB 650). [Hâkimlerin şu sözünü duymadın mı? “Beye yakın olursan, kendini iyice kolla!”]” örneğinde görüldüğü üzere *eşit-mez-mü* şeklinde olumsuz soru oluşturulmuştur. Olumsuz-soru şeklinde oluşturulan retorik sorular “Evet, böyle bir söz duydum. Beye yakın olursam kendimi kollamam gerektiğini biliyorum.” farkındalığı yaratma amacıyla kullanılmıştır. Örneklerden hareketle olumlu olarak sorulan retorik soruların aslında olumsuz yanıt beklediği, olumsuz olarak sorulan retorik soruların ise olumlu yanıt beklediği söylenebilir.

2.3.1. Soru ve Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Soru ve korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri, taşıdıkları korkutma unsurlarına göre birinci ve ikinci derece olmak üzere iki başlık altında sınıflandırılarak incelenmiştir. Çalışmada, soru yoluyla birinci derece korkutma öğeleri kullanılarak oluşturulan uyarı söz edimlerinin ikinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerine kıyasla sayıca daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir.

2.3.1.1. Soru ve Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Soru ve birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminde; retorik sorulardan faydalanılarak edim alıcısına hatırlatmada bulunulmuş, cevap kaygısı beklemeden edim alıcısının durumu onaylaması ve duruma karşı farkındalık sağlanması istenmiştir. Hedeflenen uyarı söz ediminin gerçekleşmemesi üzerine edim alıcısı; ahiret yurdunda çekeceği azapla dinî yönden korkutulmasının yanı sıra devletin zarar göreceğine dair dünyevî korkutma ögesiyle de korkutulmuştur.

Çalışmada taranan eserlerde tespit edilen örnek cümlede; edim alıcısına Allah hakkında gerçek dışı bir şey söylemeyeceklerine dair söz verip vermediklerine ve Tevrat’ta yazılanları okuyup okumadıklarına dair retorik soru yöneltilmiştir. Sorulan soruyla Tevrat’ta yazıları okumuş olduklarının bilindiği ve orada yazılanlara göre hareket etmeleri gerektiği hatırlatılmıştır. Bu hatırlatma amacı nihayete eriştiği takdirde Allah’a karşı gelmeyenler için ahiret hayatının hayırlı olduğu karşı gelenler için ise hayırlı olmadığı belirtilmiştir.

“*Soñ qaldı olarda kıdin yawuz ħalf, mīrās aldılar bitigni, alurlar biz yoksuz kılmaz-miz. Eger kelse olarka ‘araz anıñ meñizlig, alurlar anı, alınmadı mu olar üze bitig bütünlüki aymağuları üze meger ħaķnı, oķıdılar ol kim anıñ içinde, soñ sarāy yeğrek*

anlarkā kim saḡnurlar ap uḡmazlar mu (İKT 7-169)? [Derken, onların ardından yerlerine Kitab’a (Tevrat’a) varis olan (kötü) bir nesil geldi. Şu geçici dünyanın değersiz malını alır ve “(nasıl olsa) biz bağışlanacağız” derlerdi. Kendilerine benzeri bir mal gelse onu da alırlar. Allah hakkında, gerçek dışında bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan Kitap’ta söz alınmamış mıydı? Onun içindekileri okumamışlar mıydı? Halbuki Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için ahiret yurdu daha hayırlıdır. Hiç düşünmüyor musunuz?].”

İnkâr eden kişilerin cehenneme gideceği söylenip ve inkâr edenlere “*ançaḡa tegi kaçan kelseler anḡar açlur anıḡ ḡapuḡları ayḡay olarkā saḡlaḡuçılar: **kelmedi mü** sizke yalavaçlar sizdin?*” cümlesiyle “Sizi uyuracak peygamberler gelmedi mi?” diye soru yöneltip peygamberleri dinlemeleri gerektiğine dair uyarıda bulunulmuştur. Dinlemeyen inkârcılar içinse sonlarının azap olduğu söylenilmiştir.

“*Sürlürler anlar kim tandılar, anlar tamuḡka öḡür öḡür, ançaḡa tegi kaçan kelseler anḡar açlur anıḡ ḡapuḡları ayḡay olarkā saḡlaḡuçılar: **kelmedi mü** sizke yalavaçlar sizdin? Okıyurlar siziḡ üze idinziḡniḡ âyetlerini hem ḡorḡıtḡuçılar cezâ küniḡizke ḡarıḡḡu bu ayḡaylar: ok ançası bar vâcib bolur ‘aḡâb kelimesi kâfirler üze* (İKT 39-71). [İnkâr edenler grup grup cehenneme sevk edilirler. Cehenneme vardıklarında oranın kapıları açılır ve cehennem bekçileri onlara şöyle derler: Size içinizden, Rabbinizin ayetlerini size okuyan ve bu gününüze kavuşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?” Onlar da “Evet geldi.” derler. Fakat inkârcılar hakkında azap sözü gerçekleşmiştir.]”

Hukuk sistemi, savunma, toplumsal birlik, ekonomik istikrar ve sosyal refah gibi unsurlar, devleti ayakta tutan temel taşlar arasında yer almaktadır. Örnek cümlede de yasa ve zenginliğin önemi belirtilmiş ve kaḡana *aḡı barım al-ḡınsar el töre **neḡük** tutar* şeklinde soru yöneltilmiştir. Ancak bu soru, cevap kaygısıyla edim alıcısına yöneltilmemiştir. Devlet için yasa ve zenginliğin önemli olduğu belirtilmiş ve onlar giderse devleti başka bir şeyin ayakta tutamayacağı hatırlatılmak istenmiştir. Soruyu soranın kişinin *ötün-* eylemiyle bunu dile getirmesi sorunun muhatabından daha alt seviyede olduğunu göstermektedir.

“...*Ol ödün inanç-ları buyruk-ları eşidip ḡanḡa inçe tēp* (İKP VIII) *ötünti-ler **teḡrim** êlig törüg aḡı barım tutar aḡı barım al-ḡınsar el törü **neḡük** tutar biz **teḡrim**...* (İKP IX). [O zaman güvenilir kişiler, kumandanları emirleri işitince hana şöyle diyip arz ettiler; “Haşmetlim devleti ve yasaları zenginlik ayakta tutar. Zenginlik tükenirse devleti ve yasaları ne ayakta tutar?”]”

Edim alıcısına yapılan hareketin yanlışlığı gerçekleşemeyecek bir durum üzerinden açıklanmıştır. “*Ne oldruğ yiri bu ma köñlün uğa?*” cümlesiyle edim alıcısına soru yöneltilmiş ve edim alıcısı düşündürülerek böyle bir şeyin mümkün olamayacağına dair farkındalık kazanması istenmiştir.

“*Topıķ yastadıñ emdi oldurğuka/ ne oldruğ yiri bu ma köñlün uğa* (KB 647).

[Otururken, altına bir top koyup, üstüne oturdun; böyle bir şeyin üzerine oturulur mu, bir düşün.]”

Din uğruna çaba ve sabır gösterenlerle göstermeyenlerin eşit olmayacağı ve bunun ayrımına varan adil bir adalet sisteminin olduğu edim alıcısına hatırlatılarak uyarılmıştır. Bu uyarı yapılırken “*sézindiñiz mü?*” şeklinde edim alıcıların farkındalığa erişmesi istenmiş ve alıcılara sabredenlerden olmadıkları takdirde cennete giremeyecekleri hususunda korkutma yapılmıştır.

“*Azu sézindiñiz mü kim kirse siz uşmağka bilmekin ağırmayın tañrı anlarını kim katlandılar sizdin, bilmekin ağırmayın sergenlerini* (İKT 3-142). [Yoksa siz; Allah, içinizden cihad edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?]”

Allah’ın yapılanları karşılıksız bırakmadığı, her amelin bir sonucu olduğu ve adilane davrandığı “Bir mi olacak sandınız?” şeklinde soru ifadesiyle hatırlatılarak uyarıda bulunulmuştur. Onlara eğer zalimlerden olunursa doğru yola erişemeyeceklerine yönelik korkutmada bulunulmuştur.

“*Kıldınız mu hāclarkā suw içürmekni, mezigit-i harāmını ābādān kılmağni, ol kişi teg mü bitse tañrıka hem soñ künke, tokuşsa tañrı yolu içinde, beraber bolmazlar tañrı üskinde, ol tañrı köndürmes zālīm boğunlarını* (İKT 9-19). Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram’ın bakım ve onarımını, Allah’a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah zālīm topluluğu doğru yola erdirmez.]”

Yeryüzündeki her şeyin sahibinin Allah olduğu ve Allah’a itaat edilmesi gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur. Bu sebepten Allah’tan başka kimseden korkup korkmadıklarına dair edim alıcılarına soru yöneltilmiş ve edim alıcılarının “Yalnız Allah’tan korkarız.” cevabına erişmeleri istenmiştir.

“*Anar ol ne kim kökler içindekini yerler içindekini, añār ol dīn tutaşı, tañrıda ağınkı mı kórkar sizler* (İKT 16-52). [Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O’nundur. İtaat de daima O’na olmalıdır. Öyle iken siz Allah’tan başkasından mı korkuyorsunuz?]”

Edim alıcılarına yalnızca *kirtgündimiz* ‘inandık’ demelerinin yeterli olmadığı ve inanç konusunda birtakım sınavlara tabi tutulacaklarına dair uyarılarda bulunulmuştur.

“*Séznürler [mü] boğunlar kim ƙođulsalar kim aysalar: kirtgündimiz, olar sınımaslar* (İKT 29-2). [İnsanlar, ‘İnandık’ demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler?]

2.3.1.2. Soru ve İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Soru ve ikinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinde gerçekleştirilmesi doğru olmayan davranışlardan bahsedilmiştir. Gerçekleştirilen davranışların yanlış olduğu algısında soru yoluyla oluşturulan birinci derece korkutmalı uyarılarda da bahsedilmiştir. İki uyarı türünün ortak yönü yapılan davranışların hesabının verileceğidir. Ancak, birinci derece korkutmalı uyarı söz ediminden farklı olarak ikinci derece korkutmalı uyarı söz ediminde tespit edilen örneklerde, sonucun ölüm veya belirsizlik içeren korkutma unsurları barındırdığı görülmüştür.

İyi Kötü Prens Öyküsü’nde “*Ol taluy suwı ertiñü ƙorƙınçıǵ adalıǵ ol.*” şeklinde yer alan örnek cümlede ‘korkunç tehlike’ şeklinde *adalıǵ* sözcüğü *ƙorƙınçıǵ* sıfatıyla kuvvetlendirilerek ifade edilmiştir. Okyanusta çok sayıda insanın hayatını kaybettiği ve oraya tek gitmenin uygun olmayacağı konusunda edim alıcısı uyarılmıştır. Bu uyarı yapılırken edim alıcısına *bir barsar yaraǵay mu?* şeklinde soru yöneltilmiş ve uygun olmayacağını kendisinin fark etmesi istenmiştir. Uyarı söz edimi alıcısının, uyarı söz edimi söyleyicisine kıyasla hiyerarşik olarak daha üst konumda olduğu *ötün-* fiilinin kullanımından anlaşılmaktadır. Hiyerarşik açıdan daha alt konumda olan kişinin üst konumdaki kişiyi sert bir dille uyaramayacağı için edim alıcısının bu farkındalığa kendisinin erişmesi istenmiştir.

“*...Ol taluy suwı ertiñü ƙorƙınçıǵ adalıǵ ol üküş tınlıǵlar barıp ölügli bir barsar yaraǵay mu tep ötünti* (İKP XXVI). [“O okyanusun suyu son derece korkunç tehlikelerle doludur. Çok sayıda insan oraya gidip ölüyor. Birisi oraya yalnız gitse uygun olur mu?” diye arz etti.”]

Edim alıcısına “Gönlünü İslam’a açmış ve iman etmiş kişiyle Allah’a karşı duran kişiler bir olabilir mi?” şeklinde soru yöneltilirken cevap kaygısı gözetilmemiş ve inanan kişilerle inanmayan kişilerin denk olmayacağı vurgusu yapılmak istenmiştir. İman etmeyen kişilerin sapkınlık içinde olduğunu ve *veyl* ‘yazıklar olsun, eyvah’ (KTS, 2012, s. 917a)’ ünlemiyle belirtmiştir. Onların nasıl bir sonla karşılaşacağı hakkında bilgi verilmemiş ‘vay hallerine!’ diyerek ucu açık şekilde korkutma ögesi olarak okuyucuya belirtilmiştir. Karşılaşılabilecek sonun

bilinmemesi ve belirsizliğin yarattığı korku durumu, ikinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimine dâhil edilmiştir.

“Ol kimer seni kim aç a bér di tañrı köñül ni islām ke, ol nūr üze iðisindin. Veyl kaçığ köñüllü gler ke tañrı yādındın, bu ögür yolsuz[luk] içinde belgü lüg tururlar (İKT 39-22). [Allah’ın, göğsünü İslâm’a açtığı, böylece Rabb’inden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah’ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay hâline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler.]”

Edim alıcısına yalanlayanların her dönemde olduğu bilgisi verilmiş ve yalanlayanların hoş davranışlarda bulunmadıkları bilgisi paylaşılmıştır. **“Neçük boldı meniñ kınım”** ifadesiyle belirsiz şekilde edim alıcısının hayal gücüne bırakılarak korkutma yapılmıştır.

“Yalğan tuttı olarda burun Nūh boğnı taķı öğürler olarda kiğin, oğradı heme/ kamuğ ümmet yalavaçlarıka tutsalar anı, tartışsalar bātıl birle, bātıl kılsalar anıñ birle köni sözni, tuttı olarnı, neçük boldı meniñ kınım (İKT 40-5). [Onlardan önce Nūh’un kavmi ve onlardan sonra gelen topluluklar da yalanlamıştı. Her ümmet kendi peygamberini yakalayıp cezalandırmaya azmetmişti. Hakkı yok etmek için batıl şeyler ileri sürerek tartışmışlardı. Bu yüzden onları kısı kıvrak yakaladım. Benim cezalandırmam nasılmış, (gördüler)!]”

2.3.2. Soru Yoluyla Oluşturulan Tembihlemeli Uyarı Söz Edimleri

Edim alıcısının iyiliği gözetilerek başına kötü durumlar gelmemesi adına soru yoluyla güçlendirilmiş bir uyarı söz edimi gerçekleştirilmiştir. Yapılan uyarılarda, edim alıcısına kendini koruması, dikkatli olması ve sır saklaması gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur.

Tespit edilen örnek cümlede, hâkimlerin sözü soru yoluyla hatırlatılarak edim alıcısına, beye yakın olmanın büyük bir sorumluluk gerektirdiği uyarısında bulunulmuş ve bu sebeple kişinin kendini gözetmesi gerektiğine dair tembihte bulunulmuştur.

“Eşıtmez mü erdiñ bügüdin bu söz/ yakın bolsa begke küdeşgü keđ öz (KB 650). [Hâkimlerin şu sözünü duymadın mı? “Beye yakın olursan, kendini iyice kolla!”]”

Takım başının ‘beyine karşı kafa tutma, başını gözet’ anlamındaki uyarısı edim alıcısına soru yoluyla hatırlatılmış ve edim alıcısı kendi canını gözetmesi konusunda tembihlenmiştir.

“Tutuzmadı mu kör saña hil başıñ/ basınma begiñni küdeşgil başıñ (KB 652). [Sana takım başın; “Beyine karşı kafa tutma, başını gözet!” diye emir vermedi mi?”]”

İnsan henüz kendi sırrını kendi saklayamazken çok güvenilir olduğunu düşündüğü bir başkasına sırrını açmasının hatalı olacağı konusunda kişi soru yoluyla uyarılmıştır. Kişinin sırrının kimseye açmaması gerektiği tembihlenmiştir.

“*İşim tip inanıp sır ayma sakın neçe me inançlıg iş erse yakın serip sinde razıñ siñip turmasa serermü işiñde muni keđ sakın* (AH 173-176).” [En yakın ve inanılır arkadaşına bile sakın arkadaşım diye inanıp sırrını söyleme; sırrın kendinde sabredemez ve saklanmazsa arkadaşında sabreder mi bunu iyi düşün.]”

2.3.3. Soru ve Örnek Gösterme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Soru ve örnek gösterme yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminde; öncelikle örnek gösterilmiş ve akabinde uyarı gerçekleştirilmiştir. İnanmayanların, yalanlayanların başlarına gelen olumsuz durumlardan feyz almaları için edim alıcıları uyarılmıştır. Örnek cümlelerde yer alan durumların edim alıcısının başına gelmemesi için, soru yoluyla ibret almaları gerektiği vurgulanmıştır. Kafir olarak adlandırılan kişiler için onları kötülüğe sevk edecek şeytanlar gönderildiği söylenmiş ve kâfirlerden olduğu takdirde benzer sonla karşılaşılacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Körmediñ mü biz ıdtımız yeklerni kâfirler üze, tepretür anlarını tepretmek* (İKT 19-83). [Kafirlerin başına, onları durmadan (günaha ve azgınlığa) tahrik eden şeytanları gönderdiğimizi görmedin mi?]”

Edim alıcısına nice neslin helak olduğu hatırlatılmış ve *hiç körer mü sen olardin kimersenı azu eştür mü sen olarda ün?* şeklinde soru yönelterek bu nesillerin artık yok olduğu ve onlardan en ufak bir fısıltı dahi işitilemeyecek duruma geldiklerinin farkına varmaları amaçlanmıştır.

“*Neçe yokattımız anlarda burun boğundın, hiç körer mü sen olardin kimersenı azu eştür mü sen olarda ün* (İKT 19-98). [Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?]”

2.4. ÖRNEK GÖSTERME YOLUYLA OLUŞTURULAN UYARI SÖZ EDİMLERİ

Örnek gösterme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi; *örnek gösterme ve tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi* ve *örnek gösterme ve korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi* olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir. Uyarıları oluşturulurken verilen örneklerin; kişilerin bireysel tecrübelerinden, daha önce yaşamış toplumların karşılaştıkları hazin akıbetlerden ve kalıp ifadelerden/sözlerden yararlanılarak oluşturulduğu tespit edilmiştir.

2.4.1. Örnek Gösterme ve Tembihleme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Örnek gösterme ve tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminde edimin gerçekleşmemesi sonucunda edim alıcısının kötü bir durumla karşılaşılacağına dair ifadeler yer almamaktadır. Tespit edilen örneklerden hareketle öncelikle örnek durum verilmiş sonrasında tembihleme yapılmış ve bu durumu dikkate alıp almaması alıcının kendi iradesine bırakılmıştır. Başka bir kişinin örnek gösterilmesiyle kişinin kendi üzerinden tecrübelerini aktarmasıyla ya da kalıp sözler aracılığıyla örnek gösterilerek tembihlemeli uyarıların yapıldığı görülmüştür.

Uyarı söz edimi, *tilin emgemiş er* ‘dilinden eziyet çeken adam’, *ukušluğ* ‘akıllı (kişi)’, *yalğançılar* ‘yalanlayan (kişiler)’, *kişide burun* ‘ileri gelen kişi’ örnek gösterilerek onun üzerinden yapılmış ve sonrasında tembihleme gerçekleştirilmiştir. Sözü dikkate almaya değer kişilerin sözleri örnek gösterilerek uyarı söz edimi oluşturulmuştur. Edim alıcıları söyledikleri yüzünden dilinden eziyet çeken adamın ve akıllı bir insanın söylediklerini daima dikkate almaları gerektiği ve hatırlarında tutmaları tembihlenmiştir.

“*Tilin emgemiş er negü tir eşit/ bu söz işke tutğul özünge iş it* (KB 165). [Dilinden eziyet çeken adam ne der, dinle; bu söze göre hareket et, onu daimî hatırdan bulundur.]”

“*Çın aymış ukušluğ körü bar bu söz/ anıy ma’nisi bil yiti kıl bu köz* (KB 1252). [Akıllı bir insan, dikkat edersen, şu sözü çok doğru söylemiş; onun mânasını bil ve iyice dikkat et.]”

“*İdi yakşı aymış kişide burun/ sözüg tıyła kılma köğülde orun* (KB 5874). [İnsanların ileri geleni çok iyi söylemiştir: sözü dinle, fakat her söze gönlünde yer verme.]”

Bir durumun örnek gösterilmesiyle birlikte oluşturulan uyarı söz edimleri tespit edilmiştir. Tespit edilen cümlelerde *anlar* ‘işittik diyen kişiler’, *olar* ‘Allah’ı ve Resul’ünü inkâr eden insanlar’, *anlar* ‘Allah’ı unutanlar’ anlamlarında *anlar* ve *olar* zamirleri örnek göstermede kullanılmıştır. Yalan söyleyenlerin, Allah ve Allah’ın Resul’ünü inkâr edenlerin ve Allah’ı unutanların dinin emir ve yasaklarına aykırı davranan kişiler olduğu ifade edilmiş, onların deneyimlerine kulak verilmesi gerektiğine dair tembihleme yapılmıştır.

“*Bolmanlar anlar teg kim aydılar: eşittimiz, olar eşitmezler* (İKT 8-21). [İşitmedikleri hâlde, ‘işittik’ diyenler gibi de olmayın.]”

“Namāz kılmagıl kimerseke olardın öldi, ulaşı adağın turmagıl anıñ gürü üze, olar tandılar tayrıka hem yalavaçıña, öldiler olar fāsıqlar (İKT 9-84). [Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler.]”

“Bolmaylar anlar teg kim unıttılar idini, unıtturdı anlarğa et-özleri, olar tururlar Tayrı fermanındın çıkganlar (İKT 59-19). [Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir.]”

Taranan eserlerde, örnek gösterme ve tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinde, uyarının bir aracı vasıtasıyla gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bir başka kişinin aktarımıyla gerçekleşen *dolaylı anlatım* dilbilim sözlüklerinde *dolaylı anlatım*, *dolaylı söylem* gibi terimlerle anılmaktadır. Burada kullanılan dolaylı anlatım çalışmanın giriş bölümünde (bk. *Giriş*) ifade edilen *direct* ve *indirect* kavramlarıyla ilişkili değildir. Bu bölümde ifade edilen dolaylı anlatımda aracı bir kişi vasıtasıyla uyarıyı içermektedir. Dolaylı yoldan yapılan uyarılarda kişi, zaman, gösterici değişikliği gibi durumlar meydana gelmektedir (Vardar, 2002, s. 81; Korkmaz, 2017, s. 116). Bu tip aktarımlar gerçekleşirken aktaran kişilerin duyguları yer almakla birlikte bazen taşıyıcı bazen aktarıcı görevi de üstlenirler (Kıran & Eziler Kıran 2018, s. 410; Günay, 2018, s. 264). Çalışmada tespit edilen örnek ise daha çok kuvvetlendirme amacıyla oluşturulmuştur. Örnek cümlede yer alan sözce “Sana bildiriyoruz, sen onları uyar.” anlamı taşımaktadır. Tespit edilen cümledeki gibi bir sözceyi aktarmak aynı zamanda o sözcenin taşıdığı edimsel yükü de taşımak anlamına gelmektedir. Bu örnekte, haberlerin kavme iletilmesi, kavmin başına gelen olaylardan ders çıkarması ve bunun sonucunda uyarılması amacıyla tembihte bulunulmuştur.

“Ermez erdiñ Tûr tağ sınar ançada ündedimiz, ançası bar yarlıkamaklık seniñ idindin, korkıtmak üçün boğunı ol kim kelmedi olarka korkutguçdın sende öñdin, bolğay kim pend alınsunlar tēp (İKT 28-46). [Yine biz (Mûsâ’ya) seslendiğimiz zaman Tûr’un yan tarafında da değildin. Fakat Rabb’inden bir rahmet olarak senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmeyen bir kavmi, düşünüp öğüt alsınlar diye uyarman için (o haberleri) sana bildiriyoruz.]”

Örnek göstererek yapılan uyarı söz edimi oluşturulurken *muñar meñzetü aydı* ve *muñar benzer emdi bu sözni eşit* şeklindeki ifade kalıplarıyla şairin beytinden, atasözünden ve duruma uygun sözlerden faydalanılmıştır. Kişinin acele etmemesi, sabırlı olması, söylenenleri aklında tutması ve bu doğrultuda hareket etmesi gerektiği hususunda tembihte bulunulmuştur.

“Muḡar meḡzetü aydı şa’ir bu beyt/ işiñ tüşse iwme şabır birle ayt (KB 586). [Şair buna benzer şu beyiti söylemiştir; birine işin düşerse acele etme, sabır ile söyle.]”

“Muḡar meḡzetü aydı türkçe meşel/ eşitgil munı sen uḡup özke al (KB 880). [Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; bunu dinle ve sırrına ererek, ona göre hareket et.]”

“Muḡar meḡzer emdi bu sözni eşit/ bu söz işke tutḡıl özünke iş it (KB 1306). [Şimdi buna uygun şu sözü dinle; onu daima aklında tut ve ona göre hareket et.]”

Kör- fiilinin *kör*, *kör bakın*, *kör oḡun* şeklindeki kullanımlarıyla örnek gösterme yapılmış tembihleme gerçekleştirilmiştir. Tespit edilen cümlelerde edim alıcısına “Benim hâlime bak, ne durumdayım, başıma neler geldi gör.” şeklindeki ifadeyle edim söyleyicisi örnek gösterilerek farkındalık yaratmak istenmiştir.

“Mini kör ata erdim emdi saḡa/ atım erdi ay toldı baḡ kör maḡa (KB 1168). [Dikkat et, ben senin baban idim, adım Ay Toldı idi, şimdi halime bak.]”

“Tirildim bir ança barır men saḡın/ negü ḡıldı dünya maḡa kör bakın (KB 1283). [Ben bu dünyada bir müddet yaşadım, şimdi gidiyorum; düşün, iyice bak, dünya bana ne yaptı, gör.]”

“Munu men barur men mini kör oḡun/ ḡatıḡlan özünke at eḡḡü ḡoḡun (KB 1446). [İşte ben gidiyorum, bana bak ve ibret al; burada kendin için iyi bir ad bırakmaya gayret et.]”

“Mini kör meniñdin kötür öt erig/ ökünme yarın sen bu kün sen tirig (KB 1466). [Benim halime bak, benden öğüt ve nasihat al; yarın pişman olma, sen bugün henüz dirisin.]”

“Munuḡı körür sen meniñ ḡalimi/ saḡa bolsu ‘ibret otı ḡıl emi (KB 6174). [Benim halimi işte görüyorsun, bu sana ibret olsun; buna göre bir çare ve tedbir al.]”

2.4.2. Örnek Gösterme ve Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Örnek gösterme ve korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimi daha önce vuku bulmuş bir olayın hatırlatılması şeklinde oluşturulmuştur. Elde edilen verilerin taşıdığı korkutma öğeleri; kişinin başının büyük derde gireceğine ilişkin korkutmalar, cehennem ve dinî ceza olgusu şeklindedir. Bu sebeple örnek göstererek yapılan korkutma yoluyla oluşturulan birinci derece uyarı söz edimi taranan eserlerde tespit edilemediği için çalışmada yer almamaktadır.

2.4.2.1. Örnek Gösterme ve İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Lüzumsuz söz yanan bir ateşe benzetilmiş ve dikkatsizce konuşulduğu takdirde konuşanın başını yakarak derde sokacağına dair edim alıcısı korkutularak uyarılmıştır.

Küyer ot teg ol bu kereksiz sözün/ ağızdın çıkarmağı küygey özün (KB 2687).

[Lüzumsuz söz yanan ateş gibidir; onu ağızdan çıkarmamalısın sonra kendin yanarsın.]”

Allah’ın ayetlerini ve peygamberlerin mucizelerini inkâr edenlerin akıbetlerinin iyi olmadığı onların cezalandırıldığı hususunda uyarılarda bulunulmuştur. Yalanlayanlardan intikam alındığını ve onların sonuna bakarak onlardan ders çıkarıp ne durumda olduklarını edim alıcısının görmesi istenmiştir.

“Çın-oķ keçti sizde öñdin yollar, yoruñlar yer içinde, bakınlar neteg boldı yalğançılarnıñ songı (İKT 3-137). [Sizden önce (ki milletlerin başından) nice olaylar gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün.]]”

“Çın-oķ indürdi siziñ üze bitig, kaçan kim eşitse siz tañrınnıñ âyetlerini tanlur aña, füsüs tutlur anı, olturmanñlar olar birle kirmeginçe söz içinde anda adın, sizler ol vaķtda olar meñizlig, ol tañrı têrigli iki yüzlüglerni hem kâfirlerni tamuğ içinde kamuğnı (İKT 4-140). [Oysa Allah size Kitapta (Kur’an’da) “Allah’ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi hâlde siz de onlar gibi olursunuz” diye hüküm indirmiştir. Şüphesiz Allah, münafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır.]]”

“Yana ıdtımız anda kiñin Mūsānı belgülerimiz birle Fir’āvn tapa, anıñ öğürı tapa, küiç kıldılar anıñ birle, baķğıl neteg boldı yawuz işlig ortaq kañıglarnıñ sonı (İKT 7-103). [Sonra onların ardından Mûsâ’yı, apaçık mucizelerimizle Firavun’a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber olarak gönderdik de onları (mucizeleri) inkâr ettiler. Bak, bozguncuların sonu nasıl oldu.]]”

“Bütünlükın anlar kim tuttılar buzağunı munu teger olarkā öwke idilerindin hem ħorluķ yaķın tiriglik içinde, mundağuk yanut bêrür-miz yalğan kōşğanlarkā (İKT

7-152). [Buzağıyı ilah edinenlere mutlaka (ahirette) Rablerinden bir gazap, dünya hayatında ise bir zillet erişecektir. İşte biz iftiracıları böyle cezalandırırız.]”

“*Tuttumuz anı hem sülerni, attımız olarnı te niz içiñe, **bağgıl neteg boldı zālimlerniñ soñı*** (İKT 28-40). [Biz de onu ve askerlerini yakaladık ve onları denize attık (Orada boğuldular). Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bak!]]”

“*Öç aldımız olardın, **bağgıl neçük bolur yalğan tutğanlar soñı*** (İKT 43-25)? [Biz de onlardan intikam aldık. Yalanlayanların sonu, bak nasıl oldu!]]”

“*Helāk kılur kamuğ neñni İdi buyrukı birle, erte kıptılar, körünmez meger ewleri, **mundağuk yanut bërür-miz yazuqluğ boğunğa*** (İKT 46-25). [“O, Rabbimin emriyle her şeyi yerle bir eder.” derken evlerinden başka hiçbir şeyleri görünmez hâle geldiler. İşte biz, suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız.]”

2.5. KORKUTMA YOLUYLA OLUŞTURULAN UYARI SÖZ EDİMLERİ

Korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri; edim alıcısının kendisine yapılan uyarıyı dikkate almadığı takdirde hoş olmayan durumlarla karşılaşacağına dair uyarıları içermektedir. Bu hoş olmayan durumlardan bahsedilirken korkutma öğelerinden faydalanılmıştır. Korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri derecesine göre birinci ve ikinci derece olarak sınıflandırılmıştır. Konuşan kişi, dinleyenden bir şey yapmasını isterken girişimin derecesi değişiklik gösterir (Üstünel Yaylagül, 2020, s. 133). Korkutmanın tonu, edim alıcısının edimi dikkate almadığı takdirde bu durumun sonuçlarına bakılarak değerlendirilmiştir. Zayıf yaptırımlar birinci derece, güçlü yaptırımlar ikinci derece olarak nitelendirilmiştir. Fena durumlarla karşılaşma, sorguya çekilme, neyin iyi neyin kötü olduğunu görme, günah yükü, kıyamet olgusu ve Allah’ın *basar* sıfatı üzerinden yapılan uyarılar birinci derece korkutma unsurları olarak nitelendirilmiştir. Edim alıcısının yapılan uyarıyı dikkate almadığı durumda vücut ve uzuv parçalanması gibi kan dökülen eylemlerin yanı sıra inleyerek ölme, elem dolu azap ve cehennem olgusu gibi daha sert uyarı tonları ise ikinci derece korkutma unsurları olarak değerlendirilmiştir.

2.5.1. Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Taranan eserlerde tespit edilen birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinde; kullanılması hoş olmayan yasaklı sözlerden, yapılan davranışların sorumluluklarından, Allah’ın

gerçekleştirilen tüm davranışlardan haberdar olduğundan ve bu davranışlarının karşılığının alınacağından bahsedilmiştir.

Birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminin sonu kötü, üzücü ve hoş gitmeyen durumlarla neticelenmiştir. Yasaklı sözlerden bahsedilmiş ve bu sözlerin hoş olmadığı, fena olduğu bilgisini vermiştir.

“*Biri sözlegü ol tokuzı tıdığ/ tıdığ söz tüpi aşlı barça yıdığ* (KB 999). [Biri söylenebilir, dokuzunun söylenmesi yasaktır; yasak sözler aslında esasında hep fenadır.]”

Allah’ın adaleti ve rahmetini temel alarak edim alıcısı uyarılmıştır. Edim alıcısına her eylemin bir sonucu olduğu ve hiç kimsenin yaptığı eylemlerin sorumluluğundan kaçamayacağı hatırlatılmıştır. Kişinin gerçekleştirdiği davranışlar sonucunda sorguya çekileceği ve yapılan davranışların karşılığının verileceği, neyin iyi, neyin kötü, kimin güçlü, kimin zayıf olduğunun öğrenileceğine dair uyarılarda bulunulmuştur.

“*Kılurlar anar kim bilmezler, bir ülüş andın kim rüzî kıldımız olarka, **tağrı tuta and sorlur sizler andın kim yalğan yaratur sizler*** (İKT 16-56). [Bir de kendilerine rızık olarak verdiklerimizden (mahiyetini) bilmedikleri şeylere (putlara) pay ayırıyorlar. Allah’a andolsun ki uydurmakta olduğunuz şeylerden mutlaka sorguya çekileceksiniz.]”

“*Neme eşitgen olar, neme körgen olar, ol kün kelürler bizke ançası bar, zâlimler bu kün belgülig yolsuzluk içinde* (İKT 19-38). [Bize gelecekleri gün (gerçekleri) ne iyi işitip ne iyi görecekler! Ama zalimler bugün apaçık bir sapıklık içindedirler.]”

“*Aygıl kim kim bolsa yolsuzluk içinde koğu bergey anı yarlıkağan tağrı, yolsuzluk, ançağa tegi kaçan körseler ol kim va’de kılurlar azu kın azu kıyâmet her-âyine bilürler anı **kim ol yawuzrak orunluğ za’ifrak sülüg*** (İKT 19-75). [(Ey Muhammed!) De ki: “Kim sapıklık içinde ise Rahmân onlara, istenildiği kadar süre versin! Nihayet kendilerine vaat olunan azabı, ya da kıyameti gördüklerinde kimin yeri daha kötüymüş, kimin taraftarları daha zayıfmış bilecekler.]”

Kendilerine verilen nimetlere karşı nankörlük yapanların, kutsal kitabı ve peygamberleri reddedenlerin bu davranışlarının sonucunu alacaklarına dair korkutma yoluyla uyarı söz edimi yapılmıştır.

“*Tansalar anı kim bērdimiz olarkā inçrūnūnler **munu bilgey ök sizler*** (İKT 16-55). [Kendilerine verdiğimiz nimetlere karşı nankörlük etmek için böyle yaparlar. Bir süre daha faydalanın bakalım! Yakında siz mutlaka bileceksiniz!.]”

“*Anlar kim yalğan tuttılar bitigni hem anı kim ıdtımız anıñ birle yalavaçlarımıznı, **kiğin bilgeler*** (İKT 40-70). [Onlar, kitabı (Kur’an’ı) ve elçilerimize gönderdiklerimizi yalanlayanlardır. Onlar bilecekler.]”

Allah’ın mutlak iradesi ve ilmi neticesinde insanların gerek sergiledikleri gerek gizli olan içsel düşünce ve niyetlerinden haberdar olduğu belirtilmiştir. Edim alıcılarına; Allah’ın her şeyden haberdar olduğu ve buna göre davranmaları konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Aygıl şükr ol tañrıka, munu körkitgey sizlerke belgülerini, bilgey sizler anı, **ermez seniñ iđiñ gūfil osal, andın kim kılurlar*** (İKT 27-93). [De ki: “Hamd Allah’a mahsustur. O âyetlerini size gösterecek ve siz de görüp tanıyacaksınız. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir.]”

2.5.2. İkinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

İkinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminde, birinci derece korkutma edimine kıyasla daha sert korkutma ifadelerinin yer aldığı tespit edilmiştir. İkinci derece uyarı söz edimi; vücut uzuvlarının ayrılması ve kan dökülmesi gibi vahşi sonla biten uyarı söz edimlerini içermektedir. Uyarılarının dikkate alınmamasının *inlemek* eylemiyle sonuçlanacağı belirtilmiştir. *İnlemek* ‘Acı, üzüntü belirten kesik sesler çıkarmak, inildemek.’ (C. I, 2023, s. 1716a) şeklinde *Türkçe Sözlük*’te tanımlanmış olup tespit edilen örneklerde korkutma ögesi olarak yer almaktadır. Dünya malına tamah edenler için *ul-* ‘inle-’ fiilinin *yazuk* ve *ökünç* ile kullanıldığı görülmüştür. Azap için *kın* (İKT 9-79) sözcüğü kullanılmıştır. Azabın büyüklüğünü ifade etmek ve anlamı kuvvetlendirmek için *kın* sözcüğünün *katıg kınlıg* (İKT 40-22) şeklinde önüne sıfat eklenerek kullanıldığı görülmüştür. Azabın çekileceği yer çoğunlukla cehennem olup dönemin eserlerinde *tamuğ* (İKT 19-68) olarak geçmektedir. Metinlerde cehennem olgusu *gayy atlıg tamuğka* (İKT 19-59) ‘Cehennemde bir vadi (KTS, 2012, s. 274a)’, *köyürgen ot* (İKT 33-64), *ot* (İKT 47-12), *neme yawuz yangu yer* (İKT 64-10) şeklinde yer almaktadır.

Uyarı söz ediminin dikkate alınmaması durumu çoğunlukla şiddetle sonuçlanmıştır. Bu sonuçlar, kimi zaman kan dökme içerirken kimi zaman da cehennem olgusuna dayalı azap çekme ve inleme şeklindedir. Böylelikle uyarı söz edimini dikkate almadığı takdirde edim alıcısının yaptığı eylemlerinin bedelini ağır bir şekilde ödeyeceği cümlelerde yer almıştır.

“...*Bu meniñ yti kılıcımın körünler. et’üz-üñ-üz-lerni bıçıp öñi öñi kemişleyin...* (ÇB 28-30). [Bu benim keskin kılıcımı görün! Vücutlarınızı doğrayıp, taraf taraf atasım gelir!...]”

“(Tulumlug) *tulumlug er silahla donatılmış kişi. Şiir: öñdün nelük yalwarmadıñ kaç kata birdiñ tawa.r/ tulumlug bolup katındıñ kãñıñ emdi yi.r suwa.r* Diyor ki: Önceden kaç defa vergi verirken niçin yalwarmadın? Şimdi ise silahla donatıldığın için sertleştin. Eskisi gibi vergi ödemeye dön; yoksa kanın yeri sular (DLT, 2018, s. 219).”

“*Sözünü küdeşgil başıñ barmasun/ tiliñni küdeşgil tişin sınmasun* (KB 167). [Sözüne dikkat et başın gitmesin; dilini tut dışın kırılmasın.]”

Kişinin beylerini kendi canı gibi sayması, dürüst ve memleketine bağlı olması, saray içerisinde uygunsuz ve yakışsız davranışlardan uzak durması şeklinde kişinin yapmasının hoş bulunmayacağı bu üç davranış KB 4120, 40121, 4122 beyitlerinde belirtilmiştir. Kişinin ne denli büyük gücü ve otoritesi olsa da düzeni bozacak davranışlar sergilemesi durumunda bu davranışlarının sonucunda kişinin canının alınması gibi ciddi yaptırımlarla karşılaşacağına dair korkutmalı uyarıda bulunulmuştur.

“*Bu üçte birisin kıtlıñ kişi/ neçe me beğük erse keslür başı* (KB 4123). [Bu üçünden birini yapan insanın, ne kadar büyük olursa olsun, başı kesilir.]”

Allah’ın adaletinin mutlak olduğu bilgisi verilmiştir. Allah’ın her şeye kadir olduğu, dilediği zaman dilediği şekilde cezalandırmaya gücünün yettiği vurgulanarak edim alıcısına yönelik korkutma unsuru içeren uyarıda bulunulmuştur.

“*Azu körkitey-miz saña ol kim va’de kıldımız olarka, biz olar üze küçlüğ uğan-miz* (İKT 43-42). [Yahut da onlara yaptığımız tehdidi sana gösteririz ki, bizim onlara gücümüz yeter.]”

Uyarı söz edimi alıcısına; dilin ve sözün kişi yaşamındaki önemi vurgulanmıştır. İnsan dili sayesinde değer kazanıp mutluluğa ulaşabilir ve aynı zamanda da insan dili yüzünden itibarını kaybederek hayatını tehlikeye sokabilir. Sözlerin gücünü bilmeyen ve dili bilinçli bir şekilde kullanmayan kişilerin bunun sonucunda başının gidebileceği konusunda *başı bar-* fiil grubu kullanılarak uyarıda bulunulmuştur.

“*Kişig til ağırlar bulur kut kişi/ **kişig til uçuzlar barır er başı*** (KB 163). [İnsanı dil kıymetlendirir ve insan onunla saadet bulur; insanı dil kıymetten düşürür ve insanın dili yüzünden başı gider.]”

Söz dinlemenin erdemi ve gerekliliği vurgulanmıştır. Kişinin çok konuşmasının insana sıkıntı yaratabileceğinden bu sebeple edim alıcısının az söz söyleyip dinlemeyi bilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Bu uyarının dikkate alınmadığı takdirde de edim alıcısının başının gideceğine dair korkutmada bulunulmuştur.

“*Eşitmek bile boldı bilge kişi/ bu söz sözlemektin barır er başı* (KB 1914). [İnsan dinlemekle alim olur: çok söz söylemekten insanın başı gider.]”

Dünyevi hırs sahibi ve dünya malına düşkün, başkasının malını alma, kan dökme gibi davranışlar sergileyen insanların hesap günü geldiğinde vicdan azabı ve pişmanlık içinde olacaklarına dair korkutmada bulunulmuştur.

“*Kişi neñi alma yime tökme kan/ **bu iki yazukça ulır çıkça can*** (KB 1395). [Başkasının malını alma ve kan dökme; ölüm döşeğinde insan bu iki günah yüzünden inler.]”

“*Ƙarağurma dünyaka sukluk kılıp/ **kalır bu barır sen ökünçün ulıp*** (KB 6092). [Dünyaya tamah ederek, ruhunu karartma dünya kalır fakat sen pişmanlık ile inleyerek gidersin.]”

Edim alıcısına, iyilikte bulunduğu kişilerin kendisine ihanet etmesi veya nankörlük göstermesi durumunda, sergilediği iyi davranışların karşılığında kötülük görmesi sonucunda üzüntüden inleyeceği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Kimi edgü tuttuñ añar ƙorku tur/ **sini isizin ol ulıǵay ünün*** (KB 6363). [Kime iyi muamele ettinse ondan kork; onun kötülüğü bir gün seni inletecektir.]”

Edim alıcısına; hesap günü geldiğinde alınları, böğürleri, sırtları dağlanıp cehennem ateşinde yakılacaklarına dair detaylı ve korkutucu şekilde uyarı yapılmıştır. Herkesin dünyada yaptığı ameller için tek tek hesap vereceği, her davranışının karşılığı olacağı bilgisi ve mutlak adaletin tecelli edeceği vurgulanarak korkutma edimi gerçekleştirilmiştir.

“*Ol kün kim ıstılır anıñ üze tamuǵ otı içre daǵ baslur anıñ birle alınları hem yanları hem arkalar ol kim kömdüñüz özleriñizke, **tatıñlar anıñ yanutın kim köndüñüz*** (İKT 9-35). [O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve

sırtları bunlarla dağlanacak ve “İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi tadın bakalım biriktirip sakladıklarınızı!” denilecek.]]”

Durumu olmayan, muhtaç durumdaki müminlere sadaka yardımında bulunan inananları alaya alan, onları küçümseyen ve onlara gülünç bir şekilde yaklaşan kötü niyetli kişiler için elem dolu bir azap olduğunu söyleyerek korkutma yoluyla uyarı söz edimi gerçekleştirilmiştir.

“*Anlar kim füsüsünurlar boyun suğanlarını mü'minlerdin şadağalar içinde anlar kim bulmazlar meger azrakları, füsüsünurlar olardin, cezā yandrur tağrı füsüzlarıña olardin, **olarğa kın açtığlı*** (İKT 9-79). [Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan müminlerle, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya; işte Allah asıl onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.]]”

Önceki neslin dinî sorumluluklarının bilincinde olduğu ve şimdi gelen neslin ise bu bilinçte olmadığı belirtilmiştir. Eski peygamberlerden sonra gelenler namazı ya hiç kılmamışlar veya onun edasında yerine getirilmesi gereken hususlara dikkat etmemişlerdir (Karaman vd., 2023, s. 2160). Manevi değerlerden uzaklaşan insanların dinî, ahlaki değerlerinden saptığı ve dünyevî tutkular peşinden gidenlerin azap içinde cezalandırılacağı belirtilmiştir.

“*Soğ qaldı anlarda kiğın eşiz, qoğtılar namāznı hem uğtılar ten tilekleriñe, kiğın tüşerler yā **körgeyler ğayy atlığ tamuğğa*** (İKT 19-59). [Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevi tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır.]]”

Günah işleyen edim alıcılarının sonsuza kadar ceza çekeceği belirtilmiştir. *Cāvidāne* ifadesiyle bu cezanın süresiz ve kalıcı olduğu vurgulanmıştır. Ancak şiddetli veya azap dolu gibi ifadelerle cezanın derecesi kuvvetlendirilmediği için çalışmada birinci derece uyarı olarak yer almıştır.

“*Cāvidānele anıñ içinde, yawuz olarkā **qopmaq küninde yük*** (İKT 20-101). [Onlar o günahın cezası içinde ebediyen kalacaklardır. Sûra üfürüleceği gün bu ağır yük onlar için ne kötü bir yükür!]]”

Yüce Allah'ın, kendilerine gönderilen peygamberlerin ve onların doğruluklarının belgeleri olan kutsal kitapları yahut mucizeleri reddedip inkâr eden; böylece inkâr ve kötülükte direnen toplumları daha dünyadayken cezalandırıp tarih sahnesinden sildiğini hatırlatan bu kısa değinme, Kur'an'ın ilk muhataplarıyla ilâhî hakikatler karşısında benzer tutumlar sergileyen diğer topluluklar için anlamlı bir uyarıdır (Karaman vd., 2023, s. 2966). Peygamber ve mucizelerini

inkâr edenlerin Allah katında şiddetli azaba uğrayacağı belirtilerek korkutma yoluyla uyarı sözü edimi yapılmıştır.

“*Ol olar, kelür erdiler olarkâ yalavaçları nişānları taķı tandılar taķı tuttu olarnı taŗrı, ol küçlüğ kaķığ kınlığ* (İKT 40-22). [Bunun sebebi şu idi: Peygamberleri onlara apaķık mucizeler getiriyorlardı da onlar inkâr ediyorlardı. Bu yüzden Allah da onları yakalayiverdi. şüphesiz O güçlüdür, cezası da çok şiddetlidir.]”

Allah’a ortak koŗanların ve direnenlerin şeytanlarla beraber cehenneme gönderileceēi ve orada şeytanlarla birlikte büyük bir azaba çarptırılacakları söylenmiştir. Yüce Allah, bunları ve bunların kandırarak yoldan çıkardıēı kimseleri mahşerde toplayıp cezalarını vereceēini buyurmuştur (Karaman vd., 2023, s. 2163). *Tamuğ yöresinge çöküp* ifadesiyle Allah karŗısında inanmayanların diz çökecekleri, Allah’ın adalet ve cezalandırma gücünün büyüklüēü vurgulanarak korkutma edimi yapılmıştır.

“*Seniŗ iđiŗ haķķı, tergey-miz olarnı yeklerni me yana hāzır kıur-miz olarnı tamuğ yöresinge çöküp* (İKT 19-68). [Rabbine andolsun, onları şeytanlarla beraber mutlaka haşredeceēiz. Sonra onları kesinlikle cehennemin çevresinde diz üstü hazır edeceēiz.]”

Allah kâfirleri lanetlemiş ve kâfirlere alevli bir ateş hazırlamıştır. *Köyürgen ot* ‘alevli ateş’ tabiriyle yakıcılık, büyüklük, azap vericilik gibi unsurları taşıyan cehennem kastedilmektedir. Allah’ın kâfirlere karŗı hazırladıēı cezanın büyüklüēü, azap şekli olarak *köyürgen ot* ifadesiyle kuvvetlendirerek korkutma seviyesi artırılmıştır.

“*Her-āyine taŗrı yıratı kâfirlerni anuttı olarkâ köyürgen ot* (İKT 33-64). [şüphesiz Allah kâfirlere lanet etmiş ve onlara alevli bir ateş hazırlamıştır.]”

Dinin emrettiēi hususlara uygun davranan, iyi amel biriktiren ve günah işlemekten kaçınan müminleri Allah’ın ahirette ödüllendireceēi açıkça belirtilmiştir. İnkâr eden kâfirler içinse ahir dünyada geçici dünya zevkleri tattıkları ahiret hayatlarında ise cehennemle cezalandırılacakları, huzur ve mutluluktan uzak bir ebedî yaşam süreceklerine dair korkutmada bulunulmuştur.

“*Ol Taŗrı kigrür anlarını kim taptılar, kıldılar edgülekler, büstānlar kim aķar anıŗ altınında arıķlar, anlar kim tandılar irinçlenürler yeyürler neçük kim yeyür yılķıla ve ot sığınū yer olarkâ* (İKT 47-12). [şüphesiz Allah, inanıp salih ameller işleyenleri, içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. İnkâr edenler ise (dünya zevklerinden) yararlanırlar ve hayvanların yediēi gibi yerler. Onların kalacakları yer ateştir.]”

Allah’a ortak koşan ve Allah’ın *vücûd* sıfatını yok sayan münafıklara; *yawuz sèzig olar üze yawuz tezginç* şeklinde kötü temennide bulunulmuştur. Ortak koşmaları hâlinde Allah’ın öfkesinin çok büyük ve şiddetli olduğuna dair *Taıırı öwkesi vâcib kıldı olar üze, ıarğadı olarnı, anuttı* ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadelerle Allah’ın onlara gazabının büyük olduğu, onları lanetlediğı ve onlar için cehennem hazırladığı belirtilmiştir. Müminleri doğru yola yöneltmek ve onların hata yapmaları engellenmek istendiğı için de *yawuz yangı yer turur ol* ile cehennemin kötü bir yer olduğu vurgulanmıştır.

“*Kınayur üçün iki yüzlüglerni iki yüzlüg uraıutlarnı, ortak kılııılı erenler ortak kılııılı uraıutlar, sèzigliler Taıırııa yawuz sèzig olar üze yawuz tezginç, Taıırı öwkesi vâcib kıldı olar üze, ıarğadı olarnı, anuttı olarkıa üçün tamuıııı, yawuz yangı yer turur ol* (İKT 48-6). [Bir de Allah’ın, hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah’a ortak koşan erkeklere ve Allah’a ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Kötülük girdabı onların başına olsun! Allah onlara gazap etmiş, onları lanetlemiş ve kendilerine cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir!]

Allah’ın gönderdiği ayetleri, kitapları, peygamberleri reddedip bunlara karşı çıkmanın sonucunda inkâr edenler için varılacak yerin cehennem olduğu belirtilmiştir. *Bu öııır tamuıı idileri cāvidāneler anıı içinde* şeklindeki ifadeyle inkâr edenlerin ahiret yaşamlarının ebedî olarak cehennem olduğu söylenmiştir. İnkâr edenlerin sürekli ceza çekecekleri cehennemden *neme yawuz yangı yer* olarak bahsedilmiş ve *neme* ile vurgulanarak ne denli kötü bir yer olduğundan bahsedilerek korkutma edimi oluşturulmuştur.

“*Anlar kim tandılar yalııan tuttılar biziıı nişānlarımıznı, bu öııır tamuıı idileri cāvidāneler anıı içinde, neme yawuz yangı yer* (İKT 64-10). [İnkâr eden ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar, içinde ebedî kalmak üzere cehennemliklerdir. Ne kötü varılacak yerdir orası!]

2.6. KÂHİNLİKLE YAPILAN UYARI SÖZ EDİMLERİ

Arapçada كاهن (kahin) ‘kâhin ol-, kehanette bulun-, kahinlik yap- (Güneş, 2018, s. 1038)’ anlamlarında kullanılmaktadır. Kehanet kelimesi esasen Grekçe μαθεῖν (mathein, öğrenmek) anlamına gelen ve bugün İngilizcede -mancy sonekinin arkaik kökenini teşkil eden bir fiilden türemiştir (Karatosun, 2016, s. 277). İnsan doğasında var olan belirsizliğe karşı tahammülsüzlük ve geleceğı tahmin etme isteğı, fal ve falcılığın insanlık tarihî kadar eski olduğunu, evrensel bir

nitelik taşıdığını, çeşitli biçim, metot ve amaçlarla kullanıldığını göstermektedir (Halıcı, 2018, s. 150). Bilinmeyene duyulan merak her dönemde insanoğlunu cezbetmiş ve insanlar da geleceklerini merak ettiklerinden çok çeşitli kehanet yöntemleri uygulamışlardır. Kimi toplumlarda hayvanlar, kimisinde parlak cisimler, ayna ve su gibi yansıtıcı şeyler kehanette önemli birer nesne olarak görülmüştür (Çakmak & Yıldırım, 2021, s. 261). Kullanılan çeşitli araçlar ve yöntemlerle fal çeşitleri günümüzde oldukça genişlemektedir.

Sürekli bir arayış içinde olan insan zihni, farklı yaklaşımlar ile geleceklerini öğrenmek adına falı ve falcıları hayatın vazgeçilmez bir parçası hâline getirmiştir (Dulger, 2011, s. 99). Türk toplumları da karşılaştıkları sorunları çözme ya da geleceğe ilişkin bir kestirimde bulunma amacıyla falcılardan yardım istemişlerdir (Halıcı, 2018, s. 151).

Doğaüstü güçleri kullanarak geleceği bilme ve etkileme olarak tanımlanan kâhinlik, büyücülükten farklı olarak başkalarına zarar verme amacı gütmeyiz (Emiroğlu & Aydın, 2003, s. 447). Uyarı da edim alıcısının faydasını gözetmekte olup bu yönüyle kâhinlikle benzerlik göstermektedir. *Sunî kehanet*, belirli bir ayetin/işaretin okunarak gelecek hakkında öngörülerde bulunma sanatıyken; *tabî kehanette* kişisel özellikler (şaman, kâhin, bakıcı veya cadı doktoru gibi bir din adamı sınıfına ait olmak) ön planda olup, bir esrime/cezbe hali söz konusudur (Karatosun, 2016, s. 277).

İslamiyet'in kabulüyle birlikte *gayb*⁹ kavramının önem kazanması, insanın yaratılış özellikleri gereği bazı bilgilere ulaşmasının zaman, mekân ve idrak açısından sınırlı olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Çelebi; gayb denilen alanla insanın her an karşı karşıya olup insanı merkez alan bir tasnife göre gaybın mutlak ve izâfî olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmiştir. *Mutlak gayb* hakkında hiçbir şekilde bilgi sahibi olunmayan ve vahiy yoluyla sadece peygamberlere bildirilen gayb olduğunu; *izâfî gayb*ın da fizikî âlemle ilgili ve fizik ötesi olmak üzere insanların kısmen de olsa bilgi sahibi olabildiği bir alan olduğunu ancak hiçbir zaman sadece Allah'a mahsus mutlak gayb sınırlarını zorlamayacağı belirtmiştir (Çelebi, 1996, s. 407). Bu doğrultuda Karahanlı dönemi eserlerinde kâhinlik ve falcılık içeren uyarı tespit edilememiştir.

Tespit edilen uyarı söz edimlerine baktığımızda uyarı eldeki işaretlerin yorumlanmasıyla gerçekleşecek herhangi bir işin neticesini önceden tahmin etmek şeklinde sunî kehanet okuması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sunî kehanet oluşturulurken *edgü* ve *yablak* sözcüklerine *ol* yardımcı fiilin eklenmesiyle falın iyi veya kötü durumu temsil ettiğine dair uyarıda bulunulmuştur.

⁹ *Gayb*, “akıl ve duyular yoluyla hakkında bilgi edinilemeyen varlık alanı” (Çelebi, 1996, s. 404) anlama gelmektedir.

“*An̄ça bilinler: Edgü ol* (IB 1). [Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.]”

“*An̄ça bilin: Edgü ol* (IB 2). [Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.]”

“*An̄ça bilin: Yablak ol* (IB 6). [Öylece bilin: (Bu fal) kötüdür.]”

“*An̄ça bilinler: Yablak ol* (IB 12). [Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.]”

“*An̄ça bilinler: asıgı bar; edgü ol* (IB 32). [Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.]”

“*An̄ça bilinler: yabız ol* (IB 45). [Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür.]”

Tespit edilen örnek cümlelerde *edgü* ve *yablak* sözcükleri *an̄g* zarfıyla derecelendirilerek edim alıcısının çok iyi veya çok kötü durumlarla karışılacağına dair kehanette bulunulmuştur.

“*An̄ça bilinler: An̄g edgü ol* (IB 18). [Öylece biliniz: (Bu fal) çok iyidir.]”

“*An̄ça bilinler: Muṣlug ol; an̄g yablak ol* (IB 22). [Öylece biliniz: (Bu fal) üzücüdür, çok kötüdür.]”

Edim alıcısına talihi hakkında bilgi verilmiş ve edim alıcısı iyi bir talihinin olmadığı konusunda bilgilendirilme yapılarak uyarılmıştır.

“...*uçruglug kutung yook tır* (IB 36). [...uçuşan bayraklarla kutlanacak iyi bir talihin yok, der.]”

Budizm inancında canlılar, bir bedenden başka bir bedene, bir yaşantıdan başka bir yaşama, sürekli bir şekilde yeniden doğum zinciri içerisinde dirler (Elmalı, 2012, s. 7). Bu doğum zinciri sebebiyle edim alıcısına Şâkyamuni dininde Samsâra¹⁰’dan kurtulunmazsa bu kurtuluşun Mayrı Burkan devrinde olacağı kehanetinde bulunulmuştur.

“*Kim kayu bu b(ur-) (M 8/43) -kan nomunta sansardın ozğalı (M 8/44) kutrulğalı ırgürmeser ol tınlıg ut- (M 8/45) -ğuratı mayrı burkan ödinte (M 8/46) kurtulur (M 8/47). [Şâkyamuni dininde, Samsâra’dan kurtulmayı başaramaz ise o kimse muhakkak Mayrı burkan devrinde kurtulur.]”*

¹⁰ *Samsâra*; “Hint düşüncesinde karma doktrinine tabi olan ruhun sürekli bir ruh göçü kısır döngüsünde olması durumudur (Gündüz, 2022, s. 331).”; “Geleneksel Hinduizm’deki Metensomatose (daha önce var olan bir ruhun yeni bir bedene enkarnasyonu) (Eliade & Couliano, 2018, s. 416).” anlamlarına gelmektedir.

2.7. ÖRTÜK YOLLA OLUŞTURULAN UYARI EDİMLERİ

Örtük yolla oluşturulan uyarı söz edimlerini daha iyi kavrayabilmek adına öncelikle *örtük* sözcüğünün karşıladığı anlam alanına bakmak gerekmektedir. Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'ünde *örtük* ifadesi için 'örtülü, kapalı' tanımı yapılmıştır (2023, C. II, s. 2613a). *Örtülü* anlam dilbilim sözlüğünde; bir sözcenin içerdiği açık anlam ile bu açık anlam üzerinden erişilebilecek öncü(ler) aracılığıyla sezdirilen anlam; örtülü anlam sezdirimler aracılığıyla iletilir ve çıkarımlar yoluyla sezilir şeklinde tanımlanmıştır (İmer vd., 2011, s. 206). Grice, sezdirimleri *uzlaşımsal* ve *uzlaşımsal olmayan* olarak değerlendirmiş ve ulaşımsal olmayan sezdirimleri *konuşma sezdirimleri* olarak adlandırmıştır. Karşılıklı konuşmaların normalde birbirinden kopuk sözlerin sıralanmasıyla meydana gelmediğini bir dereceye kadar iş birliğine dayalı çabalar olduğunu dile getirmiştir (1975, s. 45). Günay, *sezdirimi* vericinin metinde açık olarak belirtmediği, ama dolaylı olarak çıkarılmasını istediği bilgiler olarak açıklamıştır (2003, s. 71). Sezdiriler, iletişim ediminin konusunu oluşturan sözcenin açıkça belirtilmeyen kısmıyla ilgilidir (Günay, 2018, s. 33). Akboğa, sezdirimleri konuşurun yüzey yapıda ifade ettiği tümcenin anlamının ötesine geçen, dinleyici tarafından ulaşılması/çıkarılması/yorumlanması beklenen, niyet katmanı ve anlamsal kasıt içeren hesaplanabilir çıktılar olarak tanımlanmıştır (2022a, s. 10). Sezdirim, farklı alanlarda farklı şekillerde tanımlanmış olsa da her birinde söylenenin ötesine geçme durumu söz konusudur (Akboğa, 2022b, s. 796). GSP'de *implicature* (çıkartım) için ifadelerin anlamlarının, niyet edilmiş olsa da tam olarak söylenmiş olanın bir parçası olmayan ve söylenenden mantıksal olarak çıkmayan kısımları olarak tanımlanmıştır (2006, s. 85). İmalarla bir konuşmacı söylemek istediklerini dile getirirse de aktarmak istediği şeyi doğrudan değil de örtülü bir materyal yardımıyla dile getirir (Börjesson, 2014, s. 125).

Araştırmacılar; örtük ifadelerle ilgili açık bir şekilde anlamın belirtilmediği, çıkartım olarak sezdirme aracılığıyla edimin aktarıldığını, dinleyicinin/okuyucunun edimi yorumlama ve idrak etmesi gerektiği için edim söyleyicisiyle edim alıcısı arasında bir iş birliğinin olduğu ve söylenenlerin ardındaki anlamı işaret etmeyi hedeflediği konusunda ortak görüş içindedirler. Örtük ifadeler için dil kullanıcısı kullandığı sözcelerle kastetmek istediğini sezdirim aracılığıyla verebileceği ve bu sezdirimleri oluşturmada kişinin dil becerisiyle birlikte edim alıcısının sözceyi yorumlayıp anlama becerisinin iş birliği içinde olduğu söylenebilmektedir.

Paylaşılmış bilgilerin kavranması ve çıkarsama anlamında edimbilim önemli bir alandır. Söyleşisel sağısözün iki ögesi tarafından belirtilen bağlam ve önvarsayıltıya dayanarak konuşan özne bazı çıkarımlarda bulunabilir (Günay, 2018, s. 146). Sezdirimler yazar tarafından yapılan bir dil kullanma becerisidir ve okuyucunun yetenekleri doğrultusunda metnin bütününden çıkarılır (Akboğa, 2022b, s. 797).

Aslan; sözcelerimizin hem bağlam oluşturduğunu hem de oluşturduğu bu bağlam içinde anlam kazandığını ancak bağlamı yalnız konuşucunun dilsel üretimiyle sınırlamanın doğru olmadığını dinleyicinin konuşucuya dair ön bilgisi, iletişim ortamı vb. dil dışı unsurların da bağlamı oluşturduğunu belirtmiştir (2005, s. 117). Bir sözce, gönderici, alıcı, ileti, yer ve zaman bileşenleri göz önünde bulundurulduğunda gerçek değerini bulur (Kılıç, 2002, s. 89). Kıran & Eziler Kıran; söylem, sözcelem ediminin gözlemlenebilir sonucu olarak belli bir kişinin belli bir zamanda ve yerde ürettiği somut bir dilsel üründür (2018, s. 300). Belirli bir zaman ve mekân dâhilinde üretilen söylem, üretildiği koşullarla birlikte anlam kazanmaktadır. Üretilen konuşullarla bağlam kastedilmekte ve bağlamın sözcenin yaratım sürecinde etkili olmaktadır. Çünkü sözcelemelerde önemli bir unsur olan bağlam, özellikle örtük ifadelerin anlaşılmasında ayrı bir öneme sahiptir.

Örtük ifadelerde yapılacak çıkarımlar, bağlam temelinde anlam kazanmaktadır. Edim alıcısının hazır bulunuşluğuyla birlikte, örtük şekilde iletilmek istenen anlamı bağlam dâhilinde algılaması ve yorumlaması beklenmektedir. Çıkarım cümleleri, bildirim cümlelerinden farklı olarak özneldir; bağlayıcı nitelik taşımaz ancak yönlendirici bir işlev üstlenir. Üstünova, çıkarım cümlelerinin bilgi birikimi, gözlem yeteneği ve dikkat istediğini, kişinin her türlü ayrıntıyı önemsemesini ve ayrıntıyı nedensellik çerçevesine oturtmasını gerektirdiğini ifade etmiştir (2018, s. 7).

Mecaz, bağdaştırma/metafor, duygu değeri/çağrışımlar, aktarmalar, eksilteli anlatımlar, deyimler, atasözleri, derin yapı yüzey yapı ayrımını gösteren cümleler, önvarsayım ve sezdirimler örtülü anlam oluşturan unsurlardandır (Onan & Tiryaki, 2012, s. 224). Lakoff & Johnson, bir kültürdeki en temel değerlerin o kültürdeki en temel kavramların metaforik yapısıyla tutarlık içinde olduğunu belirtmiştir (2015, s. 50). Çalışmada tespit edilen örneklerle bakıldığında örtük anlatımın çoğunlukla renk metaforuyla (bk. 2.1.3. *Şart Anlamı Taşıyan Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri*) gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında, renklerin kültürün derinliklerine kök salmış değerler olduğu ve bu sebeple örtük yapıları oluşturmada kullanılan metaforlar arasında yer aldığı söylenebilir. Hiyerarşik kaygılar doğrultusunda, vezirin kağana yönelik yapacağı uyarıda alt ve üst konum arasındaki güç ilişkisi sebebiyle örtük anlamın tercih edildiği görülmüştür.

Dolaysız biçimde söylenmesi uygun görülmeyen bir olgu örtülerek dolaylı yoldan anlatılır (Kıran & Eziler Kıran, 2018, s. 356). Örtük ve imalı konuşma, dil kullanıcısının düşüncelerini doğrudan ifade etmekten çekinmesinden kaynaklanabilir. Bu çekinceler, toplumun ahlaki, siyasî ve dinî tutumlarından kaynaklanabileceği gibi, hiyerarşik yapıdan da doğabilir. Ayrıca, iletişim kurulan kişiyi incitmemek veya ona karşı daha nazik bir üslup benimsemek amacıyla da örtük ifadeler tercih edilebilir. Akboğa, konuşura sorumluluktan kaçma, dilde tasarrufu sağlama, nezaket

kaygısı, konuşurun etkinliğini arttırma, konuşurun tabu, günah, yasak vb. olduğunu düşündüğü ifadelerden kaçınmak istemesi, hedef gizleme gibi sebeplerle sezdirimin kullanıldığını belirtmiştir (2023, s. 657). Günay, “Örtüklüğün genel özelliği, bir şeyi söylemenin sorumluluğunu kabul etmeden onun nasıl söylendiğini bilmektir. Yani hem sözün etkinliğini bilmek hem de sessizliğin suçsuzluğunu bilmek demektir (2018, s. 340).” şeklinde nitelendirmiştir.

Edim söyleyicisi düşüncesinin ötesinde bulunan niyetleri, duyguları belirtmek istemeyebilir. Bu durumda toplumsal yaşantımızda bazı durumu doğrudan söylemeyi tercih etmeyiz. Bunun yerine duygu ve düşüncelerimizi yumuşatarak dile getiririz. Bu toplumsal kural kaygısının yanı sıra kibarlık kaygısı da olabilmektedir. İroni alay eder, genellikle iğneleyicidir, inceliğiyle şaşırtır, hayran bıraktırır, tebessüm ettirir, güldürür. Konuşan özne, oluşturduğu sözcüğü ile kendisini, öznelliğini ortaya koyar (Günay, 2002, s. 14). Konuşan özneler veya yazarlar ürettikleri sözlü veya yazılı söylemleri açıkça dile getirmek istemedikleri ancak sahip oldukları düşüncenin alıcı tarafından dolaylı da olsa anlaşılmasını istedikleri durumlarda imalı anlatım biçimine başvururlar (Ateş & Özsöz, 2019, s. 97). Günay; bir şeyi, onun sorumluluğunu kabul etmeden söyleyebilmeyi bilmeyi örtüklüğün genel özelliği olarak nitelendirmiştir (2018, s. 340).

Günay, sözceleme edimi aşamasında özenin, kendisi ile sözcüğü arasındaki ilişkisini (ürettiği sözceğin içinde olma/olmama, ürettiği bildirinin sorumluluğunu alma/almama, bildirinin doğruluğundan sorumlu olma/olmama), alıcı ile olan ilişkisini (alıcısını tanıma/tanımama, ona doğrudan seslenme/seslenmeme, onunla aynı zaman ve uzam içinde yer alma/almama, onunla olan ilişki düzeyini ortaya koyma/koymama) de söyleminde belirtebilir (2002, s. 14-15). Kıran da örtüklüğün iki özelliğinden bahsederken bunlardan ilkinin konuşurun bir şeyi söylediğinden sorumlu tutulmadan açıklaması olarak ifade etmiştir (2018, s. 308).

Tüm bu ifadelerden hareketle söz edimi alıcısının örtük anlamı tespit edilebilmesi için bağlam yanında sözcelemeyi dikkate alarak anlaması ve sonrasında çıkarım yapması gerekmektedir. Neden-sonuç ilişkisi, çıkarımda bulunmak için temel bir unsurdur. Alıcının bunları çözebilme yeteneği, çıkarımlar yoluyla bilgideki boşlukların doldurulmasına olanak sağlayacaktır (Üstünoğlu, 2018, s. 8).

Bu çalışmada da bakıldığı zaman *bu söz işke tutsa saña bolğa yig, ne körklüg keçer ol yorısa köni, umınçsız bolmanlar tañrının rahmetindin meger tanığlı boğunlar, [İlk kırkız]a sü[les]er [yeğ er]miş tedim* şeklindeki ifadelerin yanı sıra *kızğu, boz, sarığ, örün, kara* gibi renklerin yüklendiği art anlamlardan faydalanılarak örtük şekilde uyarı yapılmıştır.

Bilge Tunyukuk'un vezir olması ve kağandan daha alt konumda olması sebebiyle kağana mevcut durum hakkında bilgi verip kağanı yönlendirmek isterken *yëg ermiş* birleşik fiili kullanarak örtük şekilde uyarıda bulunmuştur.

[İlk kırkızk]a sü[les]er [yëğ er]miş tedim ‘Köğmen yolu bir ermiş, tımış teyin’ eşidip ‘Bu yolun yorisar yramaçı’ tedim. o yolun yorisar yaramaçı tédim... (T1 D6). [Önce Kırğızlara sefer etsek daha iyi olur’ dedim. ‘Köğmen yolu bir imiş, (o da) kapanmış diye işitip ‘Bu yoldan yürüseki iyi olmayacak’ dedim.]”

Tespit edilen örnek cümlede *sarığ* ve *kızgu*¹¹ sözcükleriyle örtük ifadenin oluşturulduğu görülmüştür. Türk tarihinde renkler önemli yer tutmaktadır. Türkler renkleri ifade eden söz ve kavramları yalnız lugaî-aslî manada değil, belki aynı zamanda mücerret mefhumlar gibi mecazî manada da kullanmışlardır ve bunlara ilahî, dinî, millî, coğrafi ve duygusal manalar yüklemişlerdir (Hey’et, 1996, s. 55). Çoruhlu, *sarı* rengin çeşitli ülkelerin mitolojilerinde ve simgeciliğinde genel olarak güneşe ait bir simge olduğunu ve buna bağlı olarak da akıl, zihin, idrak, iman gibi çeşitli kavramları karşıladığını ifade etmiştir. Ancak ışık ve altın sarısı dışındaki koyu sarı söz konusuysa o zaman olumsuz anlamları karşıladığını ve Türklerde sarı rengin daha çok olumsuz anlamlarıyla ön plana çıktığını söylemiştir (2000, s. 193-194). Hey’et, sarı rengin aynı zamanda hastalık sembolü olduğunu belirtmiştir (1996, s. 60). *Kızgu* sözcüğünün ‘al, kırmızı, kızıl’ anlamlarını karşılaması sebebiyle çalışmada bu kavram alanına yer verilmiştir. Bayraktar, renk adı kapsamında *al* renk adı ‘kan rengi’ ve ‘kızıla çalan açık doru at donu’ olmak üzere, yalnız biçimde renk adı olarak kullanıldığını belirtmiştir (2005, s. 146). Söz konusu rengin ya da renklerin olumlu ve olumsuz anlamlar içermekle birlikte iki çeşit anlamda kuvvet, güç, iktidar, şiddet, yoğunluk ifade eder (Çoruhlu, 2000, s. 186). *Kutadgu Bilig*’de *sarığ bolğa kızgu eñiñ* ifadesiyle “Sağlıklı olan bedenin pişmanlıkla birlikte sararır ve hasta olur.” şeklinde *sarığ* ve *kızgu* şeklinde ifade edilen renklerin yüklendiği art anlamlar aracılığıyla örtük şekilde uyarı yapılmıştır.

“Ülüşlerde turma ya tutma neñiñ/ ökünçün sarığ bolğa kızgu eñiñ (KB 4544). [Hisseli işlere girişme ve böyle işe mal yatırma al yanağın pişmanlıktan sararır.]”

¹¹ *kız-* ‘kızgın ol-, kırmızı ol-’ (EDPT, 1972, s. 681a), ‘sinirlenmek, hiddetlenmek, öfkelenmek’ (Tietze, 2021, s. 273). *+gu* ekinin eklenmesiyle ‘al, kırmızı, kızıl’ anlamlarında kullanılmıştır.

2.8. TEMBİHLEME YOLUYLA OLUŞTURULAN UYARI SÖZ EDİMLERİ

Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'ünde *tembihleme* 'Tembihlemek işi (C. II, 2023, s. 3243b)', *tembihlemek* 'Uyarmak, hatırlatmak, tembih etmek (C. II, 2023, s. 3243b)' şeklinde tanımlanmıştır. Tembihleme, bir kişi veya topluluğa hatırlatma yaparak ya da uyararak gerçekleşen bir olaydır. Tembihlemeyle bilgilerin daha kalıcı hâle gelmesini sağlama, hatırlamayı kolaylaştırma ve belirli davranışlara dikkat çekerek davranışlarda değişiklik gerçekleştirme oluşturma sağlanmaktadır. Tembihleme yoluyla uyarı, edim alıcısına hatırlatma yapılması veya edimin gerçekleşmesinin öneminin vurgulanması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan tembihlemenin dikkate alınmaması sonucunda edim alıcısının başına geleceklere dair bilgilendirme yapılmamıştır. Bu uyarı söz ediminde edim söyleyicisi, edim alıcısına yapılmaması gereken davranışın bilgisini vermiş ve sonrasında da o davranışı gerçekleştirmemesi için onu tembihlemiştir. Tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinin çoğunlukla tek bir beyitte tamamlanmadığı tespit edilmiştir. Tembihlemenin gerçekleştiği beyitin önceki beyitlerinde edim alıcısının gerçekleştirmesi veya gerçekleştirmemesi gereken davranışlara dair uyarılardan bahsedilmiştir. Daha sonrasında ise bu sayılan davranışlar üzerinden tembihleme gerçekleştirilmiştir.

Uygur kağanı Böğü Kağan'ın Bilge Tunyukuk hakkında "*Bilge toņukuk aņıg ol üz ol*" şeklinde bilgi verip Bilge Tunyukuk'un ordu sevk etme talebi ihtimaline karşın bunun gerçekleştirilmemesi gerektiğine dair uyarıda bulunulmuştur.

"...oloruņ tēmiş tēmiş yelme karagu edgüti urgıl basıtma tēmiş yelme karagu edgüti urgıl basıtma tēmiş böğü kagan baņaru anca ayıdmiş apa tarkangaru içre saw ıdmiş ***bilge toņukuk aņıg ol üz ol*** (T1 K10) ***sü yorılıp tēdeçi unamaņ*** (T1 K11). ['Oturun' diye, demiş. 'Atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyi yerleştir. Baskına uğratma!'], demiş. Böğü Kağan, bana böyle (haber) göndermiş. Apa Tarkan'a (ise) gizli mesaj göndermiş: 'Bilge Tunyukuk, aksi mizaçlıdır, öfkelidir. Orduyu sevk edelim, diyecektir. Kabul etmeyin!']"

Edim söyleyicisinin, edim alıcısına hatırlatma ve ön bilgilendirme yapması yoluyla uyarıda ve tembihlemede bulunduğu görülmüştür. Akboğa, hatırlatma sezdirimlerinin muhatap üzerinde olumlu bilişsel etki yaratmanın yeni bilgi vasıtasıyla daha kolay olması ve muhatapın zaten sahip olduğu bilgiyi sezdirerek farklı etkiler yaratma eğiliminde kullanabildiğini belirtmiştir (2023, s.154). Bu hatırlatmalar; kanunların vasıfları, beyle avam tabakası arasındaki farklılık, dünyanın gelip geçici olduğu ve dünyaya güvenilmemesi gerektiği, gönül gözüyle bakmanın önemi, akılsız

insanlara inanılmaması gerektiği, işlerin düzgün yapılmasının gerekliliği, faydasızlığın olumsuz bir durum olduğu, kâfir ve münafıklara itaat edilmemesi gerektiği, Allah'ın varlığı konusunda şüphe duyulmaması ve O'nun adaletine güvenilmesi gibi konular çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinde edim alıcısına 'dikkat et, bu bilmelisin, bunu bil ve sakın' şeklinde *bağa tur körü*, *muni bilgü öz*, *kör*, *bil sakın*, *biliñler* ifadeleriyle tembihlemelerde bulunulmuştur. Edim alıcısına, dikkat etmesi gereken hususlar hakkında bilgi verilmiş ve bu hususları göz önünde bulundurması gerektiği tembihlenmiştir.

“*Munu men me körgil könilik törü/ törü kılkları bu **bağa tur körü*** (KB 800). [İşte bak, ben de doğruluk ve kanunum; kanunun vasıfları bunlardır, dikkat et.]”

“*Şamuğ neñke örtüg bolur bağa köz/ köñülke yoğ örtüg **muni bilgü öz*** (KB 1897). [Göz için, bakarken, her şey örtülü olabilir; fakat gönül için örtü yoktur, bunu bilmelisin.]”

“*Asıgıñ kıl erse oğulda yakın/ **asığsız oğulnı yağı bil sakın*** (KB 3003). [Faydalı olan kimse, kul bile olsa, oğuldan daha yakındır; faydasız oğlu düşman bil ve ondan sakın.]”

“*Şara ‘am tüşiñe yörügi adın/ adın boldı begler tüşi **kör** adın* (KB 6024). [Avam rüyasının tabiri başka, beylerinki ise, başkadır; dikkat et.]”

“***Biliñler kim** bütünliğin mällarınız hem ‘ayällarınız sınağ ol, ol tañrı anıñ üskinde yanut uluğ* (İKT 8-28). [Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz birer deneme aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükafat vardır.]”

Dünyanın geçici ve vefasız olması nedeniyle onun güvenilmez olduğuna dair edim alıcısına çeşitli uyarılarda bulunulmuştur. Dünya; insanın ruhsal özellikleri olan, vefasızlık, zalimlik ve güvenilmezliğiyle tasvir edilmiş ve ondan uzak durulması tembihlenmiştir (Yıldızlı, 2016, s. 69). Bu bağlamda, edim alıcısının güvenilmez ve geçici dünya yaşantısından uzaklaşarak ahiret hayatına hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır.

“*Usanma ölür sen meniñde basa/ **inanma bu dünyaka bütme usa*** (KB 1093). [Gafil olma, benden sonra sen de öleceksin, bu dünyaya inanma, elinden gelirse, ona güvenme.]”

“*Inançsız ajun kılkı irsel yayığ/ ukuşluğ özindin yırağ tur yıra* (KB 6629). [Bu dünya itimada şayan değıldir; vefasız ve döneğ huyludur, ey akıllı insan, ondan uzak dur, uzaklaş.]”

Akıl insanlar için çok kıymetli bir unsur olduğı ve bireyin akıl süzgecinden geçirerek durumları değerlendirmesi hususunda edim alıcısı uyarılmıştır. Edim alıcısına, her söze ve söylenene inanmaması gerektiğı konusunda tembihleme yapılmıştır.

“*Ukuşsuz kişini kişi timegü/ neçe sözleşe söz yime bütmegül* (KB 1831). [“Akılsız insana insan dememeli; ne kadar söylerse söylesin, ona inanmamalı.”]”

Kâfirlerin ve münafıkların isteklerini yerine getirmek yerine Allah’ın emrini yerine getirmeleri, Allah tarafından gelen sıkıntılara katlanmaları gerektiğı konularında edim alıcısına tembihlemede bulunulmuş olup Allah’ın her şeyin üstünde bir güç olduğı belirtilmiştir.

“*Boyun sumağıl kâfirlerka hem iki yüzlüglerge, koğul āzārlarını, köñül urğıl tañrı üze, tap tañrı, erklig* (İKT 33-48). [Kâfirlere ve münafıklara itaat etme! Onların eziyetlerine aldırma ve Allah’a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.]”

Kıyametin kopacağına dair bilgi edim alıcıları bilgilendirilmiştir. Onlara kıyametin kopacağı konusunda şüphelerinin olmamasını gerektiğini bildirilmiştir. *Uduñlar maña* ifadesiyle doğru yola ulaşabilmek için kendisine uymaları gerektiğı konusunda tembihlenmede bulunulmuştur.

“*Ol bilmek kıyāmetka, şek bolmañlar anıñ birle uduñlar maña, [bu turur köni yol]* (İKT 43-61). [Şüphesiz o, Kıyametin (kopacağının) bir bilgisidir. Artık onun hakkında asla şüphe etmeyin, bana uyun, bu doğru bir yoldur.]”

Edim alıcısı, üstün durumda iken zaafalarına yenilmemeleri ve karşı taraftan önce barış talebinde bulunmamaları konusunda tembihlenmiştir.

“*Süstelmeyler, okımañlar elleşmek tapa, siz yüksekler siz, Tañrı sizin birle hiç eksütmez ‘amelleriñizni* (İKT 48-35). [Sakın zaaf göstermeyin. Üstün olduğunuz hâlde barışa çağırmayın. Allah sizinle beraberdir. Sizin amellerinizi asla eksiltmeyecektir.]”

Sözüne karşı gelinemeyen, otorite sahibi güçlü insanlara karşı bir tutum sergilemenin olumsuz sonuçlara yol açabileceğı konusunda uyarıda bulunulmuştur. Bu sebeple dönemin önemli otorite figürlerinden biri olan beylere, onların kızgın olduğı zamanlarda edim alıcısının yaklaşmaması gerektiğı konusunda tembihleme yapılmıştır.

“*Ƙaraƙa bilig birdi bilgi aƙuƙ/ buƙar oğte beglerke barma yağuk* (KB 778). [Bilgisi herkesçe müsellemlen olan alim halka şunu bildirmiştir: kızdıkları zaman beylere yaklaşma.]”

Edim alıcısı; zamanını boşa harcamaması, zamanının değerini bilmesi, işlerini ertelememesi, özenli ve ciddi davranması konusunda uyarılmıştır. Ayrıca, hata ve eksiklikten kaçınması gerektiği hususunda tembihlenmiştir.

“*Yumuşka irig bolsa yügrü turu/ kulaƙ köz yiti tutsa aşru körü* (KB 4040). [Her işi süratle ve vaktinde yapmalı; işine iyice dikkat ederek, gözü ve kulağı tetikte bulunmalıdır.]”

“*Yime aymazda aşnu: eger Tañrı köndürse meni bolğatım saƙnuƙlardın. Aymazda aşnu ol vaƙtta kim körse sen ƙınnı: eger bolsa maña evrülmeƙ bolğatım eđgü işliglerdin* (İKT 39-57/58). [Yahut “Allah beni doğru yola iletseydi elbette O’na karşı gelmekten sakınanlardan olurum” demesin. Yahut azabı gördüğünde, “Keşke benim için dünyaya bir dönüş daha olsa da iyilik yapanlardan olsam.” demesin.]”

Edim alıcısına tembihleme yapılırken birinci tekil kişi temelli uyarı söz edimlerinin oluşturulduğu tespit edilmiştir. Tembihleme edimi gerçekleştirilirken *inanma maña* diyerek yapısı itibarıyla kararsız olduğunu bunun sonucunda da ona inanılmaması gerektiğini belirtilmiştir. *Saňa sözledim* ifadesiyle edim söyleyicisi, söylediği sözün edim alıcısı tarafından unutulmaması gerektiğine dair uyarıda bulunmuştur.

“*Özüm körkitür öz ƙılınƙın saňa/ ayur ƙılƙım irsel inanma maña* (KB 666). [Bununla sana kendi tabiatımı göstermek ve tabiatım kararsızdır, “bana inanma” demek istedim.]”

“*Saňa sözledim söz ƙumarı atı/ unıtma bu sözler köñülke biti* (KB 1341). [Sana söylediğim sözün adı vasiyettir; bu sözleri unutma, gönlüne yaz.]”

Birinci tekil kişi temelli uyarı söz edimlerinin yanı sıra üçüncü tekil kişiyle kurularak dolaylı yolla yapılmış uyarı söz edimleri tespit edilmiştir. Üçüncü tekil kişi anlamını vermek için *ilig*, *Ay Toldı* ve *sözüg* kullanılmıştır. *Ay Toldı*’nın hükümdara yönelttiği soru ifadelerin yer aldığı KB 836-845 arasındaki beyitlerde; *Ay Toldı*, hükümdara iyi dileklerde bulunmuştur. *Ay Toldı*; hizmetin beyin arzusuna göre olmadığı sürece ne kadar zahmet çekilirse çekilsin makbule geçmeyeceğini, hükümdarı memnun edecek yoldan gitmenin kendisine ikbal yolunu açacağını eğer aksi olursa baş köşeden eşiğe düşeceğini dile getirmiştir. Hükümdarı memnun edebilmek için kendisinin ne yapması gerektiğini sormuştur. Hükümdar, KB 847 numaralı beyitte, *Ay Toldı*’ya

gerçekleşmesini hoş karşılamadığı durumları söyleyeceğini belirtmiş ve onun da hükümdarın saydığı bu durumlardan uzak durması gerektiğini tembihlemiştir.

Ay Toldı, kendisine yöneltilen soru söylemlerini anladığını ifade etmiştir. Edim alıcısına, hükümdarı memnun etmek ve onun isteklerini yerine getirmek konusunda dikkatli davranması gerektiğini tembihlemiştir.

“*İlig aydı uktum men emdi sözün/ sewinçim tile keğ küdeşgil özün* (KB 846).

[Hükümdar dedi: “Söylediklerini anladım; beni memnun etmeğe çalış ve çok dikkatli hareket et.”]”

“*Saşa men ayayın yarağsızlarığ/ yarağsızğa yakma yoriğil arığ* (KB 847). [Ben

hoşlanmadığım şeyleri sana söyleyeyim; sen onlara yaklaşma, temiz olmağa çalış.]”

Edim alıcısı, dikkatli ve temkinli olması konusunda uyarılmıştır. Duyduklarına hemen inanmak yerine daha temkinli davranarak işittikleri üzerinde düşünmesi ve aklı aracılığıyla sorgulaması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, gönül sırrıyla ilgili olarak bireyin şahsi meselelerini her zaman ikinci bir kişiyle paylaşmasının doğru bir davranış olmadığı, bu sırların kişide saklı kalmasının daha doğru olacağı konusunda tembihlemede bulunulmuştur.

“*Sözüg barça tıñla yime bütme terk/ köñül sırrı açma çatıg kızle berk* (KB 1301).

[Sözü dinle, fakat hemen inanma; gönül sırrını açma, onu sımsıkı sakla.]”

Ay Toldı, oğlunu; gönlünü ve dilini doğru tutması, Tanrı’ya inanması, Tanrı’nın emirlerine itaat etmesi, alçak gönüllü ve tevazu sahibi olması, kimsenin malını almaması, zulüm etmemesi, mallarına sahip çıkması, aşırı harcamadan kaçınması, dedikodu yapmaması, hayasız adamlardan uzak durması, kötü arkadaşlıktan kaçınması, tecrübeli ve güvenilir insanlarla birlikte olması, kıskançlık yapmaması, içkiden uzak durması, zina yapmaması, kadınlara temkinli yaklaşması, öfkelenmemesi, sabırlı olması, kötü söz söylememesi ve hayatı boşa yaşamaması konusunda uyarmıştır. Ay Toldı, saymış olduğu bu davranışlara karşı oğlunu *unutma saşa söz kereki bu ol* ifadesiyle unutmaması hususunda tembihlemiştir. KB 1278-1339 beyitleri arasında yer alan ve gerçekleşmesi doğru olmayan davranışlar tembihleme ifadesi içermediği için çalışmada ayrıca yer verilmemiştir.

“*Sözin kesti ay toldı aydı oğul/ unutma saşa söz kereki bu ol* (KB 1339). [Ay Toldı

şöyle diyerek, sözünü kesti: “Oğlum, unutma, sana lazım olan sözler bunlardır.”]”

Hız. İsa'nın, Allah'tan getirdiği apaçık mucizelerle birlikte hikmet ve bilgi temelli açıklamaları insanlara sunduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda, Hız. İsa'nın, inananları Allah'a isyan etmekten sakınmaya ve ona itaat etmeye davet ettiği vurgulanmıştır.

*“Kaçan kim keldi erse ‘İsā belgölüg ħüccet birle aydı: rāstlık üze keldim sizke köni söz birle belgörtmekim üçün sizke, **bir ança anıñdın kim tartısur sizler anıñ içinde, korkuñlar** [Tañrıdın] boyun suñ maña (İKT 43-63). [İsa, apaçık mucizeleri getirdiği zaman şöyle demişti: “Ben size hikmeti getirdim ve hakkında ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için geldim. Öyle ise, Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin.”]”*

2.8.1. Tembihleme Yoluyla ve Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri

Tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinden farklı olarak tembihleme ve birinci derece korkutma unsurlarıyla oluşturulan uyarı söz edimleri, dikkate alınmamaları durumunda kişinin karşılaştacağı sonuçları içermektedir.

Tembihleme yoluyla edim alıcısına iki yüzöl, münasebetsiz, içki düşkün ve dedikodu yapan kötü kişilerle konuşmanın ve onlara yakın durmanın hoş olmayan durumlara yol açabileceği konusunda uyarıda bulunulmuştur. Edim alıcısının kötü arkadaşlardan ve zararlı kişilerden uzak durması teşvik edilmiştir.

Uyarılar sonucunda sırların yayılması, kalp kırıklığı, üzüntü, pişmanlık ve boşa vakit kaybı gibi edim alıcısının hoşuna gitmeyecek durumlarla karşılaşabileceği belirtilmiştir. Ayrıca, hayatın geçiciliği ve dünyevî mutlulukların kişileri yanıltabileceği konusunda uyarılar yapılmıştır. Edim alıcısına, fâni dünyaya fazla umut bağlamamaları, hayatın kısa olduğunu ve saadetin geçici olduğunu unutmamaları tembihlenmiştir.

Edim alıcısı, düşman edindiği takdirde huzursuzluk ve sıkıntıyla karşılaşacağı konusunda uyarılmıştır. Düşman edinmemek için uygulanması gereken davranışlar hakkında tembihleme yapılmıştır. Ayrıca, ilk görüş ve intibaya aldanarak hareket etmenin hatalı bir davranış olduğu konusunda da uyarıda bulunulmuştur.

Dilin kontrolsüz kullanımının kişiye zarar verebileceği belirtilmiş, sözlerini tartarak ve ölçerek söylemesi gerektiği tembihlenmiştir. Dışarıdan gelecek olumsuz davranışlarla karşılaşmanın hayatın bir parçası olduğu vurgulanmış ve bu tür durumlarla karşılaşmamak için temkinli davranılması gerektiği ifade edilmiştir.

Dinen yasaklanan davranışlardan kaçınılması gerektiği, aksi takdirde birtakım sıkıntılı süreçlerle karşılaşılacağı konusunda uyarılar yapılmıştır. Ayrıca, Allah'ı devamlı hatırlamak, Allah ve Resul'üne itaat etmek, toplumsal birlik ve beraberlik içinde olmak gibi konular edim alıcılarına tembihlenmiştir.

Edim alıcısına, güvenilmez ve iki yüzlü insanlarla sır paylaşmamaları gerektiği konusunda tembihleme yapılmıştır. Bu niteliklere sahip kişilerin, kendilerine söylenen sırları başkalarıyla paylaşabileceği ve edim alıcısının sırlarının yayılması sonucunda zor bir duruma düşebileceği ihtimali göz önünde bulundurularak korkutma unsuru içeren bir uyarıda bulunulmuştur.

“İki yüzlüg erke sözün sözleme/ yağılğay sözün sır açılğay yime (KB 1298). [İki yüzlü adama sır verme; sözün yayılır, sırrın ortaya çıkar.]”

Edim alıcısına, yakışsız davranışlarda bulunan ve saygı gözetmeyen kişilerle ilişki kurmamaları gerektiği konusunda tembihleme yapılmıştır. Ayrıca, sınır bilmez ve saygısız kişilerle yakınlık kurmanın edim alıcısını olumsuz yönde etkileyeceğine dair uyarıda bulunulmuştur.

“Yarağsız kişike yorıma yağa/ yarağsız sana kelge tutğa yağa (KB 4243). [Münasebetsiz kimselere yakın gitme; yoksa onlar da sana gelir ve yakanı bırakmazlar.]”

Edim alıcısına, içki düşkün olan kişilerle arkadaşlık ilişkisi kurmaması gerektiği konusunda tembihleme yapılmıştır. *Vefa kıлмаğay* ifadesiyle bu kişilerin dostluk bağlarının zayıf olduğu belirtilmiştir. Edim alıcısının bu tür insanlarla yakınlık kurmasının sakıncalı olabileceği *köñül kıłğa baş* ifadesiyle verilerek bu yaratılıştaki kişilerin gönül kırabileceği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“Yime tutma borçı kişig sen adaş/ vefa kıлмаğay ol köñül kıłğa baş (KB 4273). [Bir de içkiye düşkün kimseyi kendine arkadaş edinme; o sana vefa göstermez, ancak kalbini kırar.]”

Edim alıcısına, kötü niyetli, zararlı ya da tehlikeli kişilerden uzak durmaları gerektiği konusunda tembihleme yapılmıştır. Bu tür kişilerin arkadaşlığının bir yılan gibi zararlı olabileceği ve onlardan gelebilecek tehlikelere karşı dikkatli olunması gerektiği yönünde korkutma unsuru içeren uyarıda bulunulmuştur. Kötülük kavramı zararlı olma ve menfi etkiye sahip olma gibi öne çıkan olumsuz özellikleri zehirli olma, sokma ve öldürücü olma gibi olumsuz özellikleri nedeniyle olumsuz bakış açısını yansıtan yılan kavramı aracılığıyla vurgulanmıştır (Sarı Koca, 2012, s. 175). Arkadaşın kötüsünün tespit edilmesinin daha zor olması sebebiyle kötü arkadaşın tehlikeli ve sinsî bir şekilde temsil edilmesi bakımından yılan metaforunun kullanıldığı

söylenbilir. Bir kişinin niyetinin iyi veya kötü olduğunu anlayabilmek için gözlem ve dikkat gerekmektedir. Bu sebeple edim alıcısı her zaman uyanık ve dikkatli olması hususunda tembihlenmiştir.

“İsiz işke yakma sana kılğa kor/ isizlik yılan ol sini tikge kör (KB 1297). [Kötü arkadaşla yaklaşma, sana zarar getirir; kötülük yılandır, dikkat et, seni sokar.]”

Dedikodu yapan kişilerin güvenilir olmadığı ve edim alıcısının özel hayatına dair bilgileri başkalarıyla paylaşabilecekleri gerekçesiyle bu tür kişilerle yakın çevrede bulunmaktan kaçınılması gerektiği konusunda tembihleme yapılmıştır. Dedikodu yapan kişilerin duyduklarını doğru ya da yanlış şekilde başkalarına aktarması nedeniyle edim alıcısının itibarına zarar verebileceği ve insanlar arasındaki sosyal ilişkileri bozabileceği ihtimaline karşı uyarıda bulunulmuştur.

“Ewınke yağutma uşakçı kişig/ bütün ilke yağgay körüp bilmişig (KB 1299). [Dedikodu yapanları evine yaklaştırmama, görüp öğrendiklerini bütün halka yayarlar.]”

Edim alıcısına, etrafında bulunacak diğer kişileri seçerken dikkatli davranması konusunda tembihleme yapılmıştır. İyi insanlarla destekleyici ve olumlu ikili ilişkiler kurulabilirken kötü insanlarla iletişim kurmak, ruhsal ve fiziksel olumsuzluklara yol açabileceği gibi, kişinin itibarının zedelenmesine de sebep olabilir. Edim alıcısına kötü insanlarla yakınlık kurması hâlinde olumsuz durumlarla karşılaşabileceği yönünde korkutma unsuru içeren bir uyarı yapılmıştır. Bu sebeple edim alıcısı, iletişim kurduğu kişileri dikkatle seçmeli ve ilişkilerinde bilinçli hareket etmelidir.

“Yakın tut özünke kişi edğüsi/ isizdin yırak tur tokığay yası (KB 1378). [İyi insanları kendine yakın tut; kötülerden uzak dur, zararları dokunur.]”

Edim alıcısına, kötü ve zalim kişilere güç kazandırılmaması gerektiği konusunda tembihleme yapılmıştır. Bu karaktere sahip kişilerin güçlenmesinin, etraflarındaki insanlara zarar verebileceği ve toplumda çeşitli olumsuzluklara yol açabileceği vurgulanmıştır. Edim alıcısının bu yaratılıştaki kişileri desteklemesi veya onların nüfuz kazanmalarına yardımcı olması durumunda, sonunda kendisinin üzüntü sahibi olacağına dair korkutmada bulunulmuştur.

“İsiz erse küçkey kötürme anı/ elig birme ilke ulutğay sini (KB 5521). [Kötü ve zalim olan kimseyi yükseltme ona memlekette nüfuz verme, seni çok üzer.]”

Kişinin doğru ve erdemli bir yolda ilerlemesi gerektiğini vurgulanmıştır. *İsizke katılma* ifadesiyle edim alıcısı tembihlemiştir. Kötü niyetli kişilerle birlikte bulunmanın, zamanla iyi olanın da zarar görmesine yol açacağı belirtilmiştir. Kötünün yanında durmanın olumsuz bir intiba bırakacağı ve edim alıcısının itibarsızlaşmasına neden olabileceği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“İsizke katılma küyürgey isiz/ atıñ edgü bolsa qalır edgü iz (KB 5256). [Kötüye katılma, kötü seni yakar; adın iyi olursa senden iyi iz kalır.]”

Güvenilir olmayan kişilere güvenmenin zaman kaybına yol açacağı belirtilmiş ve bu sebeple sözünde durmayan beylere ümit bağlanmaması gerektiği edim alıcısına tembihlenmiştir. Verilen sözlerin tutulmaması, hayal kırıklığına neden olabileceği gibi, zamanın boşa harcanmasına da sebep olabilir. Bu sebeple böyle bir mizaca sahip beylere bel bağlamanın sonucunun pişmanlık olacağı konusunda edim alıcısı uyarılmıştır.

“Sözün kıyğuçı begke tutma umunç/ tiriglik yawa bolğa kılğay ökünç (KB 2013). [Sözünde durmayan beye ümit bağlama, ömrün boşuna geçer ve pişman olursun.]”

Edim alıcısına, kadınlar konusunda evden dışarı çıkmalarına müsaade edilmemesi gerektiği yönünde tembihleme yapılmıştır. Kadının kontrol altında tutulmadığı takdirde, uygunsuz ve olumsuz davranışların ortaya çıkabileceği belirtilmiş ve bu durumun önlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

“Tişig boşlağ ıdma yapa tut қаpuғ/ tişidin tegir erke teşsiz қamuғ (KB 1303). [Kadını başıboş bırakma, kapıyı kapalı tut; insana her türlü uygunsuzluk kadından gelir.]”

Tespit edilen örnek cümlelerde, hayatın hızlı geçtiği ve akışına kapılarak zamanın boşa harcanmasının hatalı olduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda, edim alıcılarına zamanı verimli kullanmaları ve bu tür hatalı davranışlardan kaçınmaları gerektiği yönünde tembihlemelerde bulunulmuştur. Bu tembihlemeler oluşturulurken acelecilik, elden kayıp gitme, elinde tutamama ve terk etme anlamlarını vermek için *yil*, *tüş teg*, *kuş teg*, *terk bar-* ifadelerini kullanılmıştır.

Yıldızlı, Hacıp’in dünyanın geçiciliği, fâniliği bakış açısıyla mekân bağlamında dünyayı bir kervansaray olarak algıladığını belirtmiş ve kervansarayın kalıcılığıyla kervanların oradan geçiciliği metaforik olarak ifade edilmiştir (2016, s. 59). *Dünyadın öz terk köçer* ifadesiyle dünya yaşamının geçici olduğu ve kişinin asıl varış yerinin fânî dünya olmadığı vurgulanmıştır. *Inanma tiriglikke yil teg keçer* ifadesiyle hayatın hızla gelip geçtiği, rüzgâr gibi akıp gittiği ve çoğu zaman

fark edilmeden sona erdiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, edim alıcısına zamanın değerini bilmesi, bir amaç uğruna doğru ve anlamlı bir yaşam sürmesi gerektiği konusunda tembihleme yapılmıştır.

“Inanma tiriglikke yıl teg keçer/ usanma bu dünyadın öz terk köçer (KB 1274).

[Hayata inanma, yıl gibi geçer; gafil olma, bu dünyadan çabuk göçersin.]”

Tayanma tiriglikke ifadesiyle hayatta güvenilecek şeylerin geçici olduğundan bahsedilmiştir. *Tüş teg keçer* ifadesi, hayatın ne kadar hızlı ve belirsiz bir şekilde geçtiğini vurgulamaktadır. İnsanların, zamanın farkında olmadan rüya gibi bir hayat sürebileceği ve hayata fazla güvenmenin yanıltıcı olabileceği belirtilmiştir. Çünkü insanlar, tıpkı bir rüya gibi zamanın farkına varmadan hayatlarını geçirebilirler. Bu sebeple hayata aşırı güvenmenin veya ondan kalıcı bir şey beklemenin yanıltıcı olabileceğine dair uyarıda bulunulmuştur. *Kuş teg uçar* cümlesiyle saadetin geçici olduğu ve kısa sürede kaybolabileceği ifade edilmiştir.

“Tayanma tiriglikke tüş teg keçer/ küwenme kıwı kutka kuş teg uçar (KB 1332).

[Hayata bel bağlama, rüya gibi geçer; boş saadete güvenme, kuş gibi uçar.]”

Edim alıcısına hayatındaki geçici mutlulukları ve arzuları sorgulatılmak istenmiştir. *Bu kün keldi devlet tilekçe yorır* cümlesinde yer alan *bu kün* sıfat grubu, kişinin o an için mutlu olduğu bir durum ifade etmektedir. Bu ifadeyle kişinin sahip olduğu mutluluk hâlinin yanıltıcı ve geçici olabileceği belirtilmek istenmiştir. Saadet olgusunun, kişinin isteklerine ulaşmasıyla ya da beklediği bir şeyin gerçekleşmesiyle elde edilebileceği belirtilmiştir. *Inanma* fiiliyle edim alıcısı tembihlenmiştir ve ona gelen bu saadete güvenmemesi gerektiği, çünkü bu mutluluk hâlinin geçici olacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“Bu kün keldi devlet tilekçe yorır/ inanma añar sen yana terk barır (KB 4825).

[Bugün sana saadet geldi, senin arzuna göre hareket eder fakat sen ona inanma o yine çabuk gider.]”

Yumuşak huylu ve anlayışlı kişilerle yaşanacak olumsuz durumlarda, edim alıcısının tahammül seviyesinin daha yüksek olması nedeniyle bu tür kişilerle tartışmanın büyük sıkıntılara yol açmayabileceği belirtilmiştir. Ancak, kötü niyetli biriyle yaşanacak anlaşmazlık ve zıtlaşmanın, o kişinin daha fazla hiddetlenmesine ve tehlikeli sonuçlara yol açabileceği vurgulanmıştır. Bu sebeple kötü niyetli kişilerle kurulan insan ilişkilerinde dikkatli ve ölçülü olmanın önemi üzerinde durulmuştur. İyi niyetli insanlardan zarar gelmezken kötü niyetli insanlarla zıtlaşmanın beklenmedik ve olumsuz sonuçlar doğurabileceğine dair korkutma unsuru içeren bir uyarıda bulunulmuştur.

“(Üster-) ol maña üsterdi o, benimle bir konuda zıtlı. Ol kılmuş ı.şın üsterdi yaptığı işi inkâr etti. İnkâr edilen her iş için üsterür, üsterme.k. Atasözü: **Tü.zün birle uruş, ütu.n birle üsterme.** Anlamı: Yumuşak huylu kimseyle vuruş, çünkü o sana tahammül eder; alçak kimseyle zıtlılaşma, çünkü o kabarıp kötülük eder (DLT, 2018, s. 106).”

Beylerin, bilgili, erdem sahibi, iyi ahlaklı, doğrucu ve adaletli olmaları gibi bazı niteliklere¹² sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler arasında, akıllı olmak ve aklın kıymetini bilmek de önemli bir yere sahiptir. Bey, bilginin ve aklın öneminin farkında olduğu için çevresindekilerden farklılaşabilir ve bu durum, kıskançlık ve düşmanlıkla karşılaşmasına yol açabilir. Bu sebeple beye aklın ve bilginin kıymetini bilmesi ve bu nitelikleri doğru ve dengeli bir şekilde kullanması gerektiği hususunda tembihleme yapılmıştır.

“**Keđ öglüg kerek hem biliglig ukuš/ biliglig kişiniñ yağısı öküş** (KB 1954). [Bey çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir; bilgili insanın düşmanı çok olur.]”

Bilmeden birini kırmak veya bir kişiye istemeden zarar vermek, düşman edinmeye sebep olabilir. Düşmanlar, insanın yaşamını zora sokan ve huzurunu kaçırان kişilerdir. Bu sebeple düşman edinmek kişiyi mutsuzluğa sürükleyeceği için edim alıcısına uyarıda bulunulmuştur. Edim alıcılarına insan ilişkilerinde dikkatli ve ölçülü davranmaları gerektiği hususunda tembihleme yapılmıştır.

“**Yağı kılma özke kişig bilmedi/ yağlıg kişiler sevinç bulmadı** (KB 4187). [İnsanları bilmeyerek kendine düşman etme; düşmanı olan insanlar sevinç yüzü görmezler.]”

Sözün, düşünülerek söylenmesi gerektiği ve bu sebeple aceleyle dile getirilmemesi hususunda edim alıcısına tembihleme yapılmıştır. Kişinin sabırlı olması gerektiği vurgulanmıştır, çünkü düşünmeden ve aceleyle söylenen sözlerin ilerleyen zamanlarda kişiye pişmanlık getirebileceği konusunda korkutma unsuru içeren bir uyarıda bulunulmuştur.

“**Sözüg saķnu sözle sen iwme serin/ iwe sözlemiş söz ökünçi yarın** (KB 3881). [Sözü düşünerek söyle, acele etme, sabırlı ol; acele söylenen sözden yarın pişmanlık gelir.]”

Edim alıcısına, sorun çıkarabilecek veya zarar verebilecek kişilere karşı dikkatli olması gerektiği konusunda uyarıda bulunulmuştur. Bu tür kişilerin olumsuz etkilerinden korunabilmek için

¹² Ayrıntılı bilgi için bk. (Sarıkaya, 2014, s. 551-568; Kaya, 2017, s. 313-336, Bulut & Aslan, 2018, s. 15-25; Macun, Koçak & Kurtlu, 2018, s. 60-96).

temkinli ve bilinçli davranılması gerektiği tembihlenmiştir. Örnek cümledeki *iki türlüğ erke* ‘iki türlü kimse’ ifadesi bir sonraki beyit olan KB 4272’de *ozunçı yonag kılguçı/ biri iki yüzlüğ kişi umduçı* şeklinde açıklanarak iftira eden, müfteri, gammazlık yapan ve iki yüzlü kişiler olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, edim alıcısına bu tür insanlardan uzak durması gerektiği konusunda tembihleme yapılmıştır. Bu tür kişilerle ilişki kurmanın, edim alıcısını huzursuzluk ve çatışmanın içine sürükleyebileceği konusunda uyarıda bulunulmuştur. Bu sebeple edim alıcısına bu kişilerden uzak durması ve temkinli olması gerektiği hususunda tembihleme yapılmıştır.

“İki türlüğ erke katılma yıra/ katılduymu bulgak kopurğay köre (KB 4271). [Şu iki türlü kimse ile münasebette bulunma, onlardan uzak dur; eğer onlara karışarsan, bakarsın, karışıklık çıkarırlar.]”

Müminlere azapla karşılaşmadan önce tövbe etmeleri ve Allah’a yönelmeleri gerektiği hatırlatılmıştır. Kişinin hatalarını düzeltmek için geç kalmasının olumsuz sonuçlar doğurabileceği vurgulanmış ve bu sebeple son pişmanlığı yaşamadan önce Allah’a yönelerek teslimiyet göstermesi hususunda edim alıcılarına uyarıda bulunulmuştur.

“Yanırlar İdiñizke, boyun suñlar añar kelmezde aşnu sizke kıñ, yana yârî bérilmez sizler (İKT 39-54). [Azap size gelmeden önce Rabbinize dönün ve O’na teslim olun. Sonra size yardım edilmez.]”

Çıkarıcı insanların, konu çıkar çatışmasına veya kendi menfaatlerinin zarar görmesine geldiğinde, karşılarındaki kişiye düşman olabilecekleri konusunda uyarıda bulunulmuştur. Bu tür kişilerin, başkalarına değer vermek yerine kendi çıkarlarını ön plana aldıkları ve karşılarındaki bireylerden fayda sağlamaya çalıştıkları vurgulanmıştır. Bu sebeple edim alıcısına kendisini koruyabilmesi adına çıkarıcı insanlardan uzak durması gerektiği hususunda tembihleme yapılmıştır. Ayrıca, bu karakterdeki insanlara karşı dikkatli olunması gerektiği özellikle vurgulanmıştır.

“Yana umduçı birle bolma yağuk/ siziksiz saña bu yağı bolğay ok (KB 4214). [Bir de menfaatperest insana yakın durma; o sana, şüphesiz, düşman olacaktır.]”

Başkalarına hizmette bulunurken kusursuz olma ve ilişkilerde dikkatli olma konusunda edim alıcısına tembihleme yapılmıştır. İnsanlara hizmette kusur etmemek, onlara karşı saygılı ve titiz davranmak, kişinin düşman edinmesini önleyici davranışlar arasında görülmüştür. Eğer bir kişiye kötü davranılır veya hizmette eksiklik gösterilirse o kişi tarafından düşman olarak algılanabileceği vurgulanmıştır. Bunun sonucunda da ikili ilişkilerde zorluklar ve sıkıntılar yaşanabileceğine dair uyarıda bulunulmuştur. Bu sebeple edim alıcısına başkalarına hizmet etmekte ve ilişkilerde özverili, saygılı ve dikkatli olması gerektiği tembihlenmiştir.

“Tapuğ öz kılın kılma özke yağı/ yağılığ kişike kopar miñ çoğı (KB 4232). [Sen hizmette kusur etme, kendine düşman edinme; düşmanı olan kimsenin başı bin türlü derde girer.]”

Kişinin yaşam alanının büyük ve gürültülü yerleşim alanlarına veya işlek yollara yakın olmasının kişiye olumlu etki sağlamayacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur. Edim alıcısının bunun üzerine düşünmesi tembihlenmiştir. Tespit edilen örneklerden hareketle genellikle tembihlemenin önce tembihleme ardından uyarı unsuru şeklinde kurulduğu görülmüştür. Ancak bu örnek cümlede önce uyarı verilmiş, ardından *muni keğ saşın* ifadesiyle edim alıcısının, bu durumun kendisine zarar verebileceği hususunda düşünmesi istenmiştir.

“Uluğ yolka tutma sen ew barq yakın/ tokığay yoğuğ sen muni keğ saşın (KB 4545). [Evin barkın büyük ve işlek yollara yakın olmasın sana zararı dokunur; bunu iyice düşün.]”

İşlerin sabırla ve emin adımlarla yapılması gerektiği konusunda edim alıcısına tembihleme yapılmıştır. Aceleyle yapılan işlerin kişiye pişmanlık getirebileceği vurgulanarak bu tür dikkatsiz ve aceleci davranışlardan kaçınılması gerektiğine dair uyarıda bulunulmuştur.

“İwe kirme işke şabır kıl serin/ iwe kılmuş işler ökünçi yarın (KB 587). [İşe acele ile girme, sabır ve temenni ile hareket et; acele yapılmış olan işler yarın pişmanlık getirir.]”

Başka bir kişiyi kıskanan ve aşırı tüketim yapmanın kötü davranışlar olduğu konusunda tembihlemeye bulunulmuştur. Bu davranışları sergileyenlerin başlarının dertten kurtulmayacağına dair korkutma yoluyla uyarı yapılmıştır.

“Kişig tepsemegil yime içme soñ/ bu iki kılınçlığ bulur tutçı muñ (KB 1302). [Başkasını kıskanma; çok fazla yiyip içme, bu iki işi yapan insanın başı dertten kurtulmaz.]”

Dinen yasaklanan davranışlardan uzak durup kendilerini korumalarına yönelik tembihleme yapılmıştır. Bu davranışları gerçekleştirdikleri takdirde edim alıcılarının geçim sıkıntısına düşeceklerine dair korkutmada bulunulmuştur.

“Bor içme zinağa katılma hazer/ bu iki çığaylık tonını keçer (KB 1337). [Şarap içme, zina etme, kendini koru; ikisi de insana yoksulluk elbisesini giydirir.]”

Yaşamın geçici olduğu, ölümün kişiye çok yakın olabileceği ve ne zaman geleceğinin belirsiz olması nedeniyle edim alıcısına hayatını uyanık ve bilinçli bir şekilde geçirmesi gerektiği hususunda tembihlemede bulunulmuştur. Ölüm anı geldiğinde ise kişinin elinden hiçbir şeyin gelmeyeceği ve geriye dönük bir şey yapmanın mümkün olmayacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“Ölüm tutmaz erken oduğ bol saşın/ ölüm tutsa asğı bulamaz başın (KB 5718).

[Ölüm henüz yakalamadan uyanık ol dikkat et; ölüm yakalayınca bak, bundan bir fayda gelmez.]”

Kişinin yorumlama biçimine ve hayata bakış açısına göre rüya yorumlamasının değişkenlik gösterebileceği konusunda öncelikle bilgi verilmiştir. Edim alıcısına, rüyayı kötüye yormaması ve iyiye yorması gerektiği hususunda tembihleme yapılmıştır. Ayrıca, kötüye yorulan rüyanın kişiye psikolojik olarak zarar verebileceği ve olumsuz etkiler yaratabileceği konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“Neteg yörse tüşni anı teg bolur/ yawuz yörme tüşni saña kılğa kor (KB 6004).

[Rüyayı nasıl yorarsan, neticesi ona göre olur; rüyayı kötüye yorma, sana zararı dokunur.]”

Başka kişilerin eleştirileri veya olumsuz yorumlarıyla karşılaşmamak için edim alıcılarına dikkatli davranmaları gerektiğine dair tembihlemede bulunulmuştur. *Yıga.ç uçıña yıl tegi.r* ifadesiyle kişinin eleştiri, dedikodu gibi durumlarla hayatın akışında mutlaka karşılaşabileceği bir durum olduğunu belirtilmiştir. Kişi, her ne kadar sorunlardan kaçınmaya çalışırsa çalışsın dışarıdan gelecek zorluklarla karşılaşabileceği konusunda uyarılmış ve ağzından çıkan sözlere dikkat etmesi gerektiği konusunda tembihlenmiştir.

“(köp) köp nēñ güür, sık ve dolaşık olan şey. Örnek: Köp saç güür ve dolaşık saç. Atasözü: Köp söğütke kuş kona.r körklü.g kişike sö.z keli.r. Kuş, güür ve dolaşık dallı söğüt ağacına konar; güzel ve aydınlık yüzlü kadına söz gelir. Başka bir şekilde de rivayet edilir: (161) Yıga.ç uçıña yıl tegi.r körklüg kişi.ke söz keli.r. Ağacın dalı mutlaka rüzgâr görür, güzele de mutlaka söz gelir. Bunun için o kendini korumalıdır* (DLT, 2018, s. 140).”

Edim alıcısına, bir kişinin ya da canlının dış görünüşüne bakarak gücünü küçümsememe ve fazla güvenin mağlubiyet getirebileceği konusunda tembihleme yapılmıştır. Gücün hep dış görünüşle doğru orantılı olmayacağı ve kişinin dişine göre rakip edinmesi konusunda tembihlemede

bulunulmuştur. İlk bakışta zayıf ve yenilgiye uğratabilecek gibi görünen figürlerin aslında güçlü ve etkili olabileceğine dair uyarıda bulunulmuştur.

*“kışra.k genç kışrak. Oğuzlarda her türlü kışrak. Atasözü: **Kız birle birle küreşme, kışra.k birle yarışma.** Anlamı: **Bakire kızla güreşme; çünkü o güçlü olur ve seni yener. Yarışlarda da genç kışrakla yarışma; çünkü o attan daha güçlü ve ataktır; seni geçer.** Sultan Mes’ud’u gerdek gecesinde eşinin tekmelemesi ve yere yıkması üzerine Karahanlıların (Hâkaniye’nin) kullandığı bir atasözüdür (DLT, 2018, s. 207).”*

Dış görünüşe bakarak ilk intibayla birinin veya bir şeyin tehlikesiz olduğunu düşünmenin yanıltıcı olabileceği hakkında uyarıda bulunulmuştur. Yılanın dışarıdan yumuşak görünmesine rağmen bu yönde davranış sergilememesi gibi iyi niyetli görünen kişilerin ya da durumların da aslında görüldüğü gibi olmayabileceği kişiyi zarar ve sıkıntıya uğratabileceğinden bahsedilmiştir. Bu sebeple edim alıcılarına görünenin ötesine bakmaları, dış görünüşe aldanmamaları, temkinli olmaları ve durum değerlendirmesini dikkatli bir şekilde yapmaları hususunda tembihleme yapılmıştır. Olayları ve kişileri yalnızca yüzeysel değerlendirmemeleri, derinlemesine düşünerek hareket etmeleri gerektiği vurgulanmıştır.

“Yılan yumşak erken yawuz fi’l iter yırak turğu yumşak tip azılmağı (AH 215-216). [Yılan yumşak olduğu hâlde kötülük yapar. (Ondan) uzak durmalı ve yumşak diye yanılıp tutmamalı.]”

Dil, kontrolsüz bir şekilde kullanıldığında kişinin başına bela açabileceği konusunda uyarıda bulunulmuştur. Kişinin ağzından çıkan sözler geri alınamaz ve bu sebeple dilin kontrolsüz kullanımı hem kendisine hem de çevresine sıkıntı yaratabilir. Bu doğrultuda, edim alıcısına dikkatli ve ölçülü konuşması hususunda tembihleme yapılmıştır.

“Sözün boşlağ ıdına yığa tut tiliñ yeter başka bir kün bu til boşlağı (AH 135-136). [Sözünü başı boş bırakma; dilini sıkı tut. Dilin başı boşluğu bir gün başa bela olur.]”

Kişinin, kendi toplumunu, çevresini ve insanlarını ihmal ederek zamanını boşa harcamasının hatalı bir davranış olduğu vurgulanmıştır. Özellikle hükümdarın, topluma karşı sorumlulukları bulunduğu için, zamanını topluma katkı sağlayacak şekilde daha verimli harcaması gerektiği hususunda tembihleme yapılmıştır. Aksi takdirde, bu tür ihmalkâr davranışların neticesinin halka olumsuz şekilde yansıtacağı konusunda uyarıda bulunulmuştur.

“*Yirer sen zamanıñı halkın koğup zamanıñı yirme kişisini yir* (AH 407-408).
[Halkını bırakıp, zamanını yeresin; zamanını yerme, insanlarını yer.]”

Allah’ın emirlerine ve Resul’ünün öğretilerine uymaları gerektiği konusunda edim alıcılarına tembihleme yapılmıştır. Toplum içindeki insanlar arasında bölünmelere, çekişmelere veya gereksiz tartışmalara girmenin sakıncalı olduğu vurgulanmıştır. Bu tür çatışmaların toplumun gücünü zayıflatacağı ve birliğin bozulmasına yol açabileceği konusunda korkutma unsuru içeren bir uyarıda bulunulmuştur. Ayrıca, zorluklar karşısında sabırlı olmanın hem bireysel hem de toplumsal düzeyde fayda sağlayacağı ve Allah tarafından mükâfatlandırılacağı belirtilmiştir.

“*Boyun suñlar tañrıka hem yalavaçıña, tartışmañ yüreksiz bolur sizler kitse yeliñiz, seriñler, ol tañrı sergenler birle turur* (İKT 8-46). [Allah’a ve Resûl’üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.]”

Kişinin değer verdiği unsurlar arasında eş, dost, yakınları, maddi kazançları ve kesata uğramasından korktuğu ticarethanesi gibi dünyevî değerler yer almaktadır. Ancak, bu dünyevî değerlerin manevi olarak Allah’a, peygambere ve Allah yolunda yapılan cihada olan sevgiden daha üstün olmaması gerektiği hususunda uyarıda bulunulmuştur. Kişinin, dünya hayatına aşırı bağlanarak manevi sorumluluklarını ihmal etmemesi gerektiği tembihlenmiş ve Allah’a olan bağlılığın her şeyden üstün tutulması gerektiği vurgulanmıştır.

“*Aygıl: eger bolsa atalarınız oğlanlarınız, kadaşlarınız, cüftleriniz, uğuşlarınız, mallar kim kazğandınız anı, satıgçılık kim qorqar sizler anıñ kâsidlikiñe, turğu ewler tiletür sizler anı, sewügre[k] sizke tañrıdın hem yalavaçıñdın tokuş kılmaq anıñ yolu içinde, köz tutuñlar ançaqa tegi keldürginçe tañrı öz buyruqını, tañrı köndürmes fasık ögür/ kavmlerni* (İKT 9-24). [De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez.”]

Edim alıcılarına, yalnızca Allah’a ibadet etmeleri ve O’na eş koşarak başka bir ilah kabul etmemeleri gerektiği hususunda tembihleme yapılmıştır. Ayrıca, Allah’a karşı gelmekten sakınmaları ve yalnızca O’ndan korkmaları gerektiği konusunda uyarılmışlardır. Kişinin, inancında samimi olması ve şirkten uzak durması gerektiği vurgulanmıştır.

“...*bütünlüğün kim yok idi meger men tağrı, qorquñ mendin* (İKT 16-2). [Allah, “Benden başka ilah yoktur. Öyle ise bana karşı gelmekten sakının.”]”

“*Aydı tağrı: tutmağlar iki tağrı, bütünlüğün kim ol bir tağrı, maña qorquñlar* (İKT 16-51). [Allah şöyle dedi: “İki ilah edinmeyin. O, ancak tek ilahdır. O hâlde yalnız benden korkun.”]

Allah’a herhangi bir benzetme yapmamaları gerektiği hususunda edim alıcılarına tembihleme yapılmıştır. Allah’ın bilinmeyi bilmesi ve tasvir ötesi olması sebebiyle, O’nu herhangi bir şeye benzetmenin yanlış olacağı vurgulanmıştır. Bu sebeple böyle bir davranışın sakıncalı olduğu konusunda edim alıcılarına uyarıda bulunulmuştur.

“*Toqımağlar tağrıqa meñzekler ya’nı meşeller bütünlüğün tağrı bilür sizler bilmes sizler* (İKT 16-74). [Artık Allah’a (şanına uymayan) benzetmeler yapmaya kalkmayın. Çünkü Allah sizin bilmediklerinizi bilir.]”

Şeytanın insanlara düşmanlık beslediği ve onları doğru yoldan saptırmak istediği konusunda uyarıda bulunulmuştur. Şeytanın aldatıcı ve yanıltıcı girişimlerine karşı edim alıcılarının yollarından dönmeleri ve imanlarını korumaları gerektiği hususunda tembihleme yapılmıştır. Kişinin, şeytanın vesveselerine karşı bilinçli ve dirençli olması gerektiği vurgulanmıştır.

“*Yığmasun sizni yek, ol sizke düşman turur belgölüg* (İKT 43-62). [Şeytan sizi yoldan çevirmesin. Çünkü o size apaçık bir düşmandır.]”

Dış görünüşleriyle dikkat çektikleri, söylediklerinin etkileyici olabileceğini, güçlü görüntülerinin altının boş olduğu ve güçlü görünen kişileri kendilerine tehdit olarak algıladıklarına dair edim alıcılarına münafıkların nasıl özelliklerinin olduğu konusunda bilgi verilmiştir. Bu özelliklere sahip kişileri düşman olduğu konusunda uyarılmışlar ve onlardan kaçınmaları gerektiği konusunda tembihlenmişlerdir.

“*Kaçan köre sen olarnı hoş kelür saña olarnıñ tenleri, eger aysalar eştür sen olarnıñ sözini, ançaqlı olar yığaclar tölenmiş tamka, sezñürler kamuğ ünni olar üze, olar yağı tururlar sañnı olardın, yoqatsun anlarnı Tağrı, yandrurlar anlarnı* (İKT 63-4). [Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar!]

2.9. TERSİNLEME YOLUYLA OLUŞTURULAN UYARI SÖZ EDİMİ

Tersinleme madde başı olarak Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlüğü*'nde bulunmamakla birlikte anlam temelinde bakıldığında *ironi, gülmece, mizah, istihza, alay, kinaye, dokundurma, iğneleme, taşlama* ve *tariz* gibi anlamlarla örtüştüğü görülmüştür. Düşünce betisi olan tersinleme hem çok sesli sözcelemeyi hem örtük anlatımı ortaya koyan bir sözbilim betisidir (Öztin, 2022, s. 226). Kerbrat-Orecchioni; ironik olmayı, çoğunlukla diskalifiye edilmesi gereken bir hedefe saldırmak şeklinde tanımlamıştır (1998, s. 102). Doğan; tersinlemeyi dile getirilen düşüncenin “tam tersi” söylenmek istenildiğinde başvuru bir dil kullanımı olarak açıklamıştır (1997, s. 253).

Tersinleme yapılırken konuşan kişinin edim alıcısına yapmış olduğu sözcenin tersini belirtmek istemektedir. Ancak edim alıcısı bunun bilincinde değilse o zaman yapılan uyarı işlevsel açıdan etkili olmayacaktır. Bu sebeple edim alıcısının eğretili, ironili, tersinlemeli sözceyi anlayabilmesi için belirli bir bilgi birikimine sahip olması, sözleri akıl süzgecinden geçirerek idrak etmesi gerekmektedir. Bu tür uyarı söz edimlerinde, anlamın doğru kavranabilmesi için edim alıcısına daha fazla sorumluluk düşmektedir. Çünkü kişi, sözün yalnızca yüzeysel anlamıyla yetinmeyip, alt metni ve asıl mesajı çözümleyerek hareket etmelidir. Searle tersinlemenin bu yönüyle ilgili; mecazî bir ifade olduklarını, kelimelerin ve cümlelerin anlamından farklı bir şey ifade ettiğini ancak bu farklılığın sebebinin sözcüklerin sözlük anlamlarının değişmesinden kaynaklanmadığını belirtmiştir. Bunun sebebinin konuşmacının kullandığı bu sözcüklerle farklı bir şey ifade etmesi ve konuşmacının kastettiği anlamın cümle ya da kelime anlamıyla örtüşmemesinden kaynaklı olduğunu ifade etmiştir (Searle, 2005, s. 87). Bu sebeple edim alıcısının konuşan kişinin söylediğinin arkasındaki asıl kastettiği anlamı doğru bir şekilde kavraması gerekmektedir. Söylemin yüzeysel anlamıyla yetinmeyip, konuşanın niyetini ve alt metni çözümleyerek değerlendirme yapması beklenmektedir. Ancak bu şekilde, tersinlemeli, ironili veya eğretili sözceğin taşıdığı mesajı doğru anlayarak gerekli çıkarımları yapabilir.

Tersinleme her şeyden önce, konuşan öznenin kendi sözcesini değerlendirme biçimidir. Böyle bir sözcelemede, konuşucu hem bir söz üretir hem de sözcesiyle arasına eleştirel bir mesafe koyar (Kıran & Eziler Kıran, 2018, s. 404). Konuşucunun bu mesafeyi koymasının sebebi; sözceye kendi duygu ve düşüncelerini birebir yansıtmak istememesidir. Sözce, alıcının doğru anlayıp yorumlamasıyla birlikte bulanıklığını kaybedecektir. Benzer kültürel algıya sahip olmanın yanı sıra edim alıcısının kendi işine geldiği gibi anlamak isteme arzusu tersinlemede anlam netliğini zorlaştırmaktadır. Tersinlemeli anlatım, edim alıcısına iletmek istenen mesajın daha yumuşak ve sakin bir şekilde iletilmesini sağlar. Tersinlemeli söylemin oluşturulmasında *karşıtlama, abartma, arıksayış, örtmece, sözaçmazlık, yakınlık* önemli rol oynayan sözbilimsel betilerdir (Öztin, 2022, s. 229).

Tersinlemenin birinci koşulları için alay, iğneleme, ders verme isteği, dokundurma, hedefteki kişiyi küçük düşürme; ikincil koşulları için güldürmek için mizah yapmayı söyleyebiliriz (Öztin, 2022, s. 235).

Wilson & Sperber'e göre tersinleme; ortaya çıktığı durumlarda konuşmacı bir yandan kişiye attığı bir düşünceyi tırnak içinde kullanırken aynı anda da söz konusu düşünceye yönelik tavrını yansıtmaktadır. Bu tavır bıyık altından gülümsemekten acımasız bir alaya dek uzanabilir (1989, s. 102). Görüldüğü gibi 'alay etme' ve 'iğneleme' sözbilim sanatlarının en önemli özelliği olan 'değersizleştirme' ya da 'olumsuzlama' tersinlemeli söylem ve biçim türünün dayandığı en önemli olgulardır, çünkü tersinleme normal olandan sapma olarak tanımlanır (Öztin, 2022, s. 236).

Taranan eserlerden tespit edilen örneklerde, sözbilimsel düzeyde bakıldığında karşıtlamayla tersinlemenin yapıldığı görülmüştür. *İlk Kur'an Tercümesi*'nde yer alan örnek cümledeki *müjde bərgil olarka açıtğan kın birle* 'elem dolu bir azapla müjdele' ifadesi tersinleme örneğidir. Çünkü Türk dilinde *müjde ver-*, *müjdele-* karşıdaki kişiye iyi bir haber verme, bir bekleyişin olumlu bir sonuca ulaşma haberi, iyi bir sonuç duyurmak gibi olumlu anlamlar taşımaktadır. Tespit edilen örnek cümlede ise 'elem dolu azapla müjdelemek'ten bahsedilmektedir. Bu sözcüğün kavram alanında yer alan bir anlam olmadığı için *müjde bər-* birleşik fiiliyle iğneleme yapılarak beyite anlamsal olarak alay ifadesi yüklenmiştir.

“Eşitür Tañrının nişānlarını okınur anıñ üze yana ađaq tiker boynağı ançaqlı eşitmez teg anı, müjde bərgil añar açıtğan kın birle (İKT 45-8). [Kendisine Allah'ın ayetlerinin okunduğunu işitir de sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele!]”

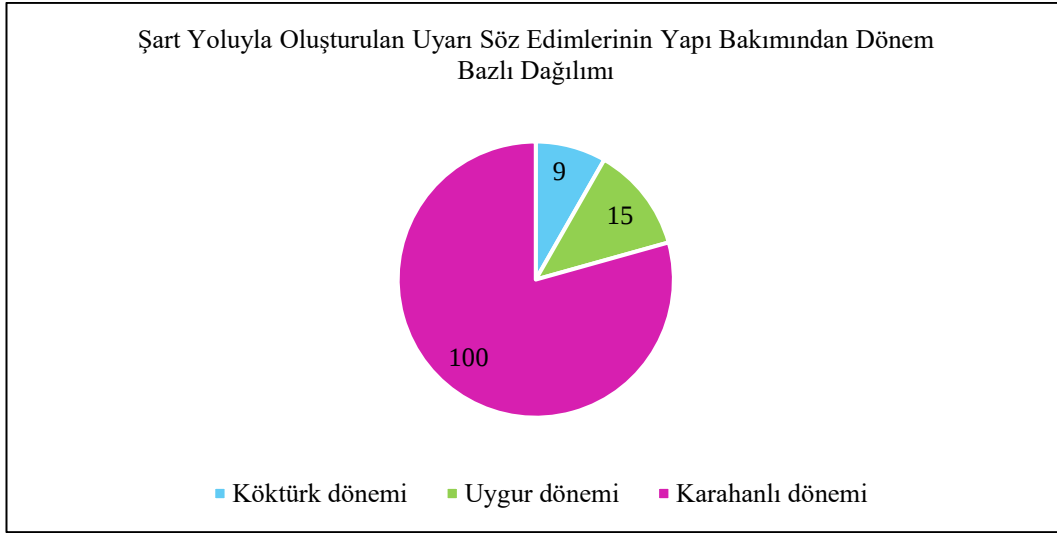
SONUÇ

Edimbilim, dil kullanıcısıyla dinleyici/okuyucu arasında gerçekleşen iletişimi bağlam temelinde değerlendiren bir dilbilim alanıdır. Edimbilim; felsefe, mantık, dilbilimi, sosyoloji, psikoloji, kültür bilim ve iletişim gibi alanlarla iç içe olması sebebiyle disiplinler arası çalışmaya oldukça elverişlidir. Felsefe alanının temel sorularından biri, bireyin dünyaya bakışı ve dünyayı anlamlandırma biçimine cevap bulmaktır. Edimbilim ise insanın dile dünyaya bakışını bağlam içinde anlamlandıran bir alandır. Her iki alanın da anlam arayışı içinde olması, onları ortak bir paydada buluşturmış ve birlikte çalışabilmelerine zemin hazırlamıştır. Bu ortak payda, dilin yalnızca bir iletişim aracı olmanın ötesinde, bireyin düşünce yapısını ve dünyayı kavrayış biçimini şekillendiren temel unsurlardan biri olduğunu gösterir. Dil, hem bireyin kendi düşüncelerini ifade etmesini sağlar hem de başkalarının bakış açılarını anlamasına olanak tanır. Dil kişinin kendini ifade etmesini sağlayan doğal araçlardan biri olduğu gibi aynı zamanda karşıdaki bireyin de anlaşılmasına yardımcı olan ve zihinsel süreci başlatan önemli bir iletişim aracıdır. Bunun sonucunda, insanların duygu ve düşüncelerini anlamlandıran ve insanı anlama çabasında olan psikolojiyle de yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Bir dilin doğru yorumlanabilmesi için kültür ve zihin arasındaki ilişkinin yansımalarının görülebilmesi ve sosyal yapının bilinmesi oldukça önemlidir. Bu sebeple sosyoloji ve antropoloji alanları için de edimbilim önemli bir çalışma alanı sunmaktadır. Çünkü edimbilim, sözcüklerin yüzey anlamının yanı sıra taşıdığı derin anlamı belirlemede, kişinin bireysel farklılıkları, kültürel birikimini, toplumsal bakış açısını, sosyal ilişkilerini ve toplumdaki statüsünü de göz önünde bulundurarak değerlendirme yapmaktadır. Bunun yanı sıra, bu çalışmada da olduğu gibi, yazınsal metinler üzerinden yapılan analizler ve bu metinlerdeki dil kullanım şekillerinin tespit edilmesine yardımcı olan çalışmalar sebebiyle edimbilim edebiyatla da yakından ilişkilidir.

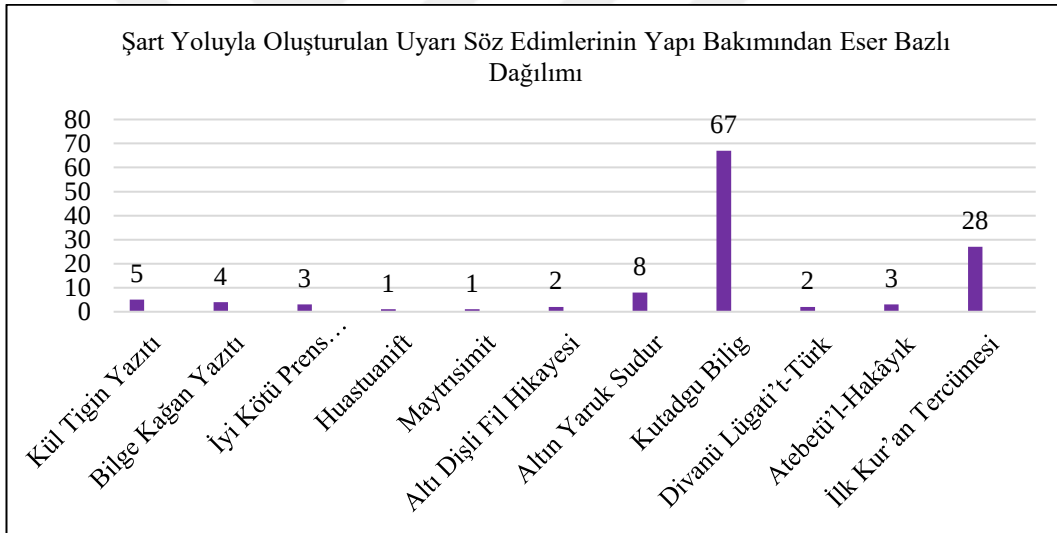
Birçok alanla kesişim noktası bulunan edimbilimle ilgili çalışmaların temelini İngiliz dil felsefecisi Austin 1930'larda atmış ve öğrencisi Searle'ün ilavelerde bulunduğu söz edim kuralları ekseninde ilerlemiştir. Bu çalışmada da Austin'in söz edim kuramından faydalanılmıştır. Yapılan alanyazın taramasıyla hazırlanan çoğu çalışmanın seçili bir eser etrafında ilerlediği ve o eserde yer alan söz edimlerinin incelenmesiyle gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada ise Türkçenin tarihî dönemlerinden Eski Türkçe döneminde yer alan eserler taranarak Austin'in *hüküm-belirtici*, *erk-belirtici*, *sorumluluk-yükleyiciler*, *davranış-belirticiler* ve *serimleyiciler* olmak üzere sınıfladığı edimsöz edimlerinden *erk-belirtici* başlığı altına dâhil olan *uyarı söz edimi* incelenmiştir.

Çalışmada, tarihî dönemlerde yaşayan Türklerin nasıl uyarıda bulunduğu ve uyarıları nasıl oluşturduğu incelenmiştir. Tarihî dönemde uyarı söz edimi tespit edilirken parçalarüstü ses birimlerinden faydalanılamaması sebebiyle tarihî metinlerde edimbilimsel sözcenin çözümlenmesinin temel basamağı sözcenin taşıdığı art anlamların değerlendirilmesi olmuştur. Bu tez çalışmasında, Eski Türkçede yer alan uyarı bildiren edimbilimsel yapılar çözümlenmiş ve Eski Türklerin uyarı oluşturmak için kullandıkları yöntemler incelenmiştir. Veri tabanını oluşturan eserlerden tespit edilen örnek cümleler, başlıklar altında sınıflandırılmış ve uyarı söz ediminin pek çok farklı yöntemle gerçekleştirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Tezin temasını oluşturan *uyarı* kavramının; dikkat çekme, hatırlatma, ihtar verme, ikaz etme, korkutma, tembihleme, vurgulama gibi kavram alanlarında birleştiği saptanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümü olan *Eski Türkçede Uyarı Söz Edimlerinde Yapı* başlığında, veri tabanını oluşturan Eski Türkçe metinlerdeki cümlelerde uyarı söz edimleri oluşum yolları bakımından incelenmiştir. Bu bölüm 3 alt başlık altında incelenmiştir. Birinci başlıkta şart yoluyla oluşan 124 uyarı söz edimleri tespit edilmiştir. Bu örnek cümlelerin *Kül Tigin Yazıtı* 5, *Bilge Kağan Yazıtı* 4, *İyi Kötü Prens Öyküsü* 3, *Altun Yaruk Sudur* 8, *Maytrisimit* 1, *Altı Dışlı Fil Hikâyesi* 2, *Huastuanıft* 1, *Kutadgu Bilig* 67, *Divanü Lügati 't-Türk* 2, *Atebetü'l-Hakâyık* 3, *İlk Kur'an Tercümesi* 28 olmak üzere 11 eserde yer aldığı tespit edilmiştir. Şart anlamı taşıyan uyarı söz edimlerinin; -sAr ve -sA olumlu şart ekleriyle, -mAsAr ve -mAsA olumsuz şart ekleriyle; *birök*, *eger*, *kaçan*, *kalı* görevli sözcüklerinin -sA şart ekiyle birlikte; *kaçan* ve *eger* görevli sözcüklerinin -mAsA olumsuz şart ekiyle birlikte; *körü barsa* kalıbının ise -gay gelecek zaman ekiyle birlikte kullanılmasıyla oluşturulduğu görülmüştür. Eski Türkçe döneminde tespit edilen şart ekiyle oluşturulan uyarı söz edimlerinin, 42 örnekte yer aldığı ve diğer oluşum yollarına kıyasla uyarı söz edimi oluşturma açısından en yaygın yöntem olduğu tespit edilmiştir. Bu yolla oluşturulan uyarı söz edimlerine çoğunlukla Karahanlı dönemi eseri *Kutadgu Bilig*'de rastlanmıştır. Aşağıda yer alan grafiklerde şart yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinin dönem (bk. *Grafik 1*) ve eser (bk. *Grafik 2*) bazlı dağılımı görülmektedir.

Grafik 1: Şart Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Yapı Bakımından Dönem Bazlı Dağılımı

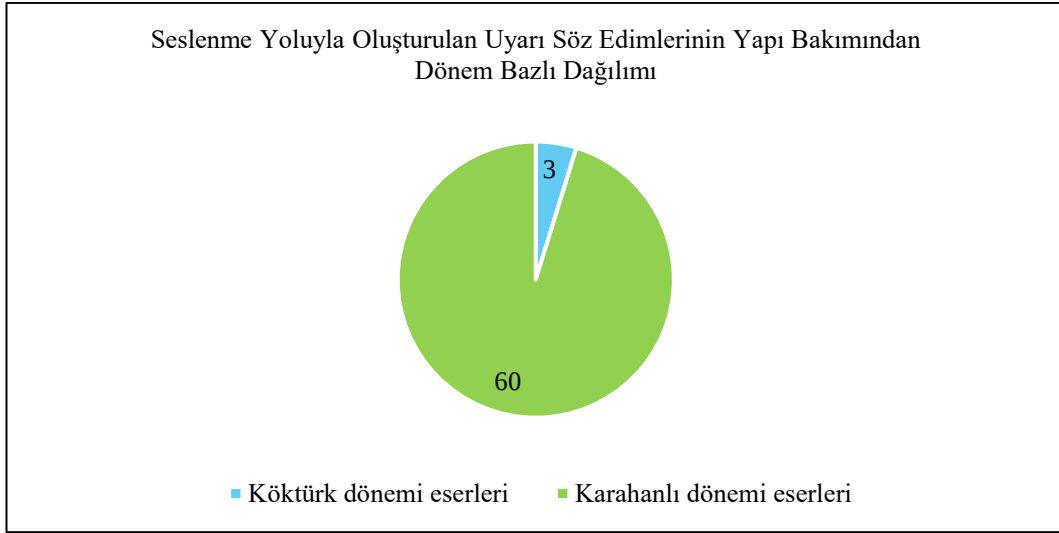

Grafik 2: Şart Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Yapı Bakımından Eser Bazlı Dağılımı

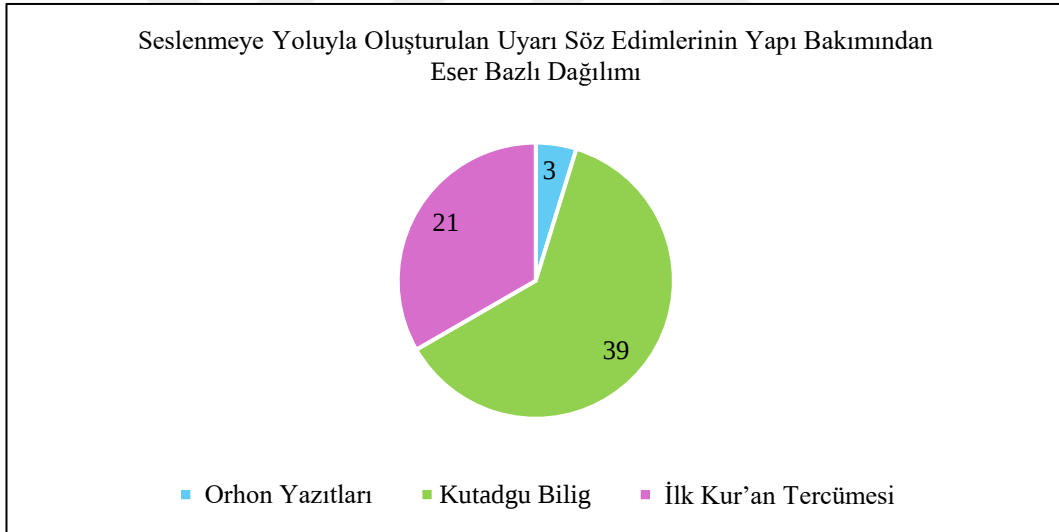
Doğru bir iletişimin gerçekleşebilmesi için mesaj alıcısının algı kanallarının açık olması gerekmektedir. Seslenme ifadeleri de mesaj alıcısının dikkatini çekerek sağlıklı bir iletişim kurmanın temelini atmaktadır. Dinleyici/okuyucunun dikkatini çekmek için kullanılan bu ifadelerin uyarı söz edimlerinde çoğunlukla ünlem ve fiillerden faydalanılarak oluşturulduğu görülmüştür. Seslenme yoluyla oluşturulan 63 uyarı söz ediminin 38'inin *ay~ey~aya* ile oluşturulması sonucunda uyarı söz ediminin kuruluşunda en fazla ünlemlerden faydalandığını söylenebilir. Ünlem ve fiillerin seslenme ifadesi olarak kullanılmasının, onların harekete geçirici gücünden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ünlemler, tarihî dönemlerden itibaren görünüş itibarıyla

değişiklik gösterse de benzer işlevlerle kullanıldıklarını söylenebilir. Çalışmada tespit edilen örneklerde yer alan seslenme ifadelerinin çoğunlukla *ay~ey~aya* ünlemleriyle oluşturulduğu bunun yanı sıra *ey Âdem* gibi özel bir adın, *ay ilig* ünvanının ve *ey yalavaç* dinî inançla ilişkili ifadenin de seslenme amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. *Ay~ey~aya* ünlemlerinin, *ay oğul*, *aya bilgüçi*, *ay kadaş*, *ey boğnum*, *ey yalavaç* gibi müstakil kullanımlarının dışında *ay elgi uzun*, *ay kılkı amul*, *ay kılkı örün*, *ay köñli tirig*, *ay öğrüm talu*, *ay tapğı telim*, *aya borçı boğzı kılı*, *aya ewlig*, *ey anlar kim bittiler*, *ey anlar kim taptılar*, *ey oğlanlarım*, *ey ol kimerseler kim kirtgündiler*, *ey peygamber ewi boğnu* vb. gibi sözcük grubu şeklinde seslenme ifadelerinin kullanıldığı saptanmıştır. Ünlemlerin yanı sıra *negü tir eşit-*, *türük begler bodun bun eşidiñ~türük oguz begleri bodun eşid*, *eşit emdi* gibi *eşit-* fiilinin ‘dinle!’ şeklinde edim alıcısının dikkati çekilerek fiilin seslenme ifadesi olarak kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir. *Eşit-* eyleminin yanı sıra *ay-* fiilinin de seslenme ifadesini belirlemede kullanıldığı görülmüştür. Örneğin; *Ay toldı aydı oğul* ifadesinde yer alan *ay-* fiili *Ay Toldı*’nın *oğul* ‘oğul!’ şeklinde seslenmede bulunduğunu belirtmiştir.

Seslenme ünlemleri haricinde, seslenmeye bağlı uyarı söz ediminin *negü tir eşit-* kalıbıyla 17; *negü tir eşit-* ve *ay* seslenme ünleminin birlikte kullanılmasıyla 1; *oğul* sözcüğün özne göreviyle seslenme ifadesi olarak kullanımıyla 1; *emdi* zarfının dikkat çekmek için seslenme ifadesi olarak kullanımıyla 1 ve *türük begler bodun~türük oguz begleri bodun* şeklinde bir millete mensup halka yönelik çağrı şeklinde kullanılmasıyla 3 olmak üzere örnek cümleler tespit edilmiştir. Bu örneklerde kullanılan seslenme ifadelerinin oluşumunda genellikle ilk beyitte seslenme ifadelerin yer aldığı ve sonraki beyitte ise uyarı söz ediminin bulunduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen örneklerle eser ve dönem bazlı bakıldığında Köktürk döneminde *Orhon Yazıtları* 3, Karahanlı döneminde *Kutadgu Bilig* 39 ve *İlk Kur'an Tercümesi* 21 olmak üzere büyük çoğunlukla Karahanlı döneminde seslenmeye bağlı uyarı söz ediminin kullanıldığı söylenebilir. Seslenme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinin dönem ve eser dağılımları aşağıda yer alan *Grafik 4* ve *Grafik 5*'te toplu şekilde sunulmaktadır.

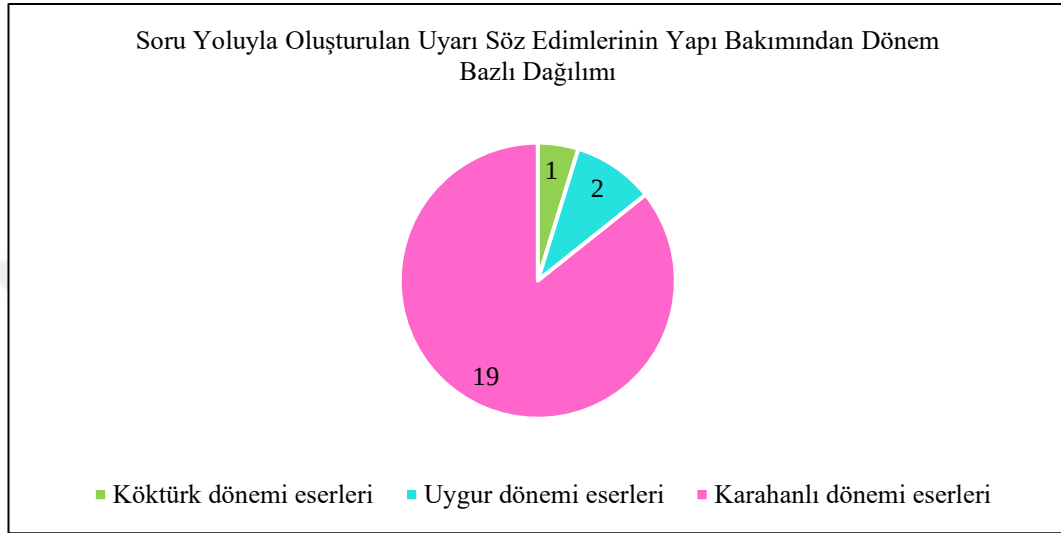
Grafik 3: Seslenme Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Yapı Bakımından Dönem Bazlı Dağılımı

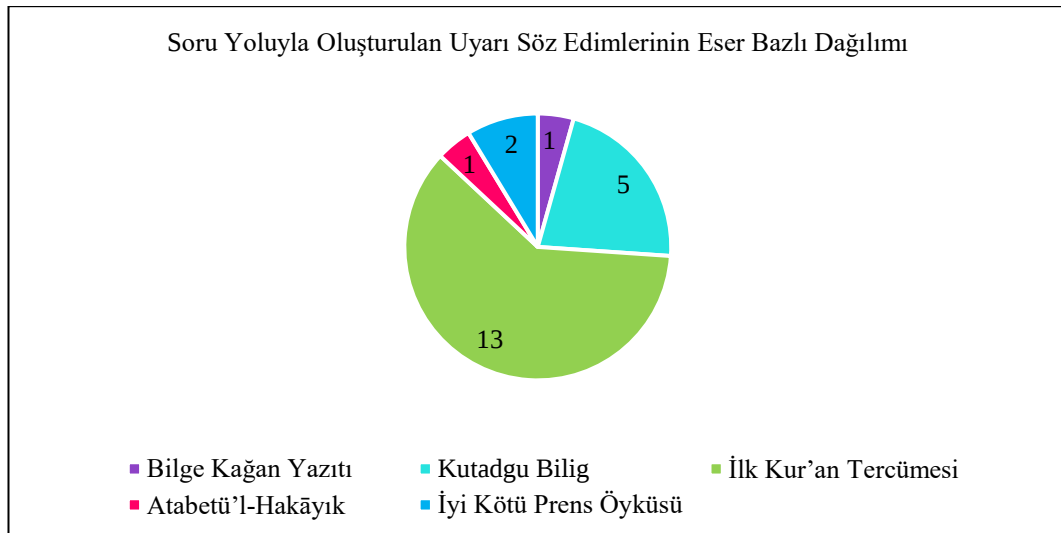
Grafik 4: Seslenmeye Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Yapı Bakımından Eser Bazlı Dağılımı

Soru yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinin soru enklitiği ve soru sözcükleriyle oluştuğu saptanmıştır. Köktürk ve Uygur dönemi eserlerinde *gU* ve *mU* şeklinde kullanılan soru enklitiği Karahanlı dönemine *mı* soru enklitiğinin eklenmesiyle çeşitlenmiştir. Tarihî dönemlerdeki bu ses değişimin yanı sıra önceleri isimlerle kullanılan soru enklitiği fiillerle birlikte kullanılmaya başlamasıyla işlekliliğinin arttığı söylenebilir. Çalışmada soru yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri *Bilge Kağan Yazıtı 1*, *İyi Kötü Prens Öyküsü 2*, *Kutadgu Bilig 5*, *İlk Kur'an Tercümesi*

13, *Atebetü'l-Hakâyık 1* olmak üzere 22 yerde geçtiği tespit edilmiştir. Soru yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinin *mu*, *mü* ve *mı* soru enklitiğinin yanı sıra *kim*, *ne*, *neçük*, *negü*, *negüke* soru sözcükleriyle de oluşturulduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen örneklerin dönem ve eser dağılımına *Grafik 5* ve *Grafik 6*'da yer verilmiştir.

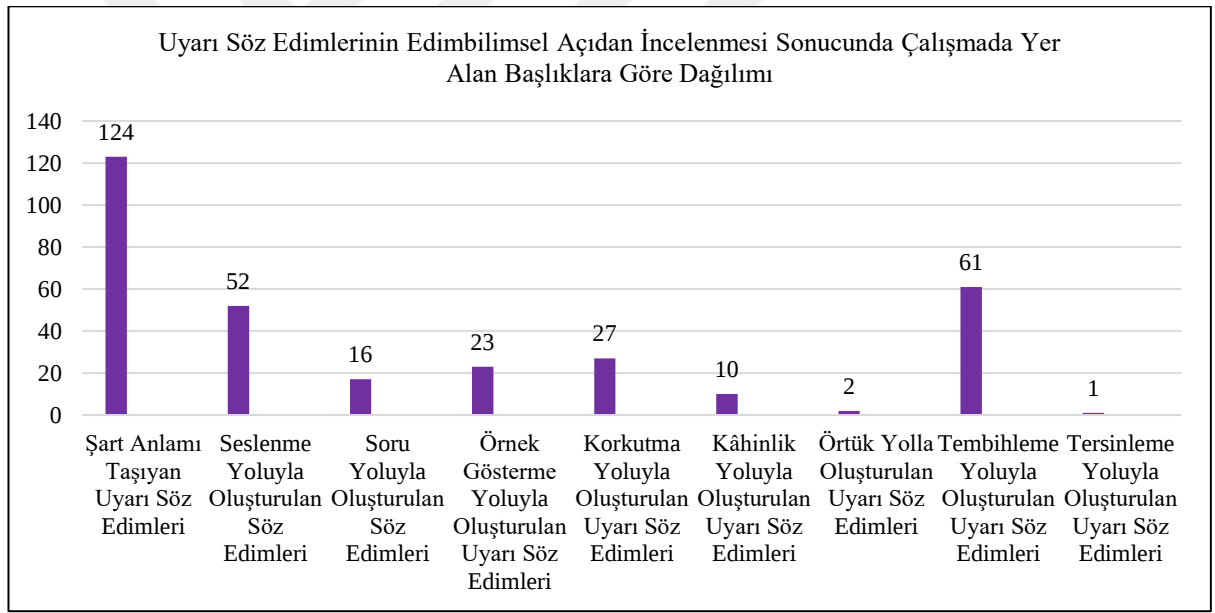
Grafik 5: Soru Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Yapı Bakımından Dönem Bazlı Dağılımı

Grafik 6: Soru Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Yapı Bakımından Eser Bazlı Dağılımı

Edimsözler, konuşan ya da yazan kişinin, edim alıcısına bir eylem yaptırmaya yönelik amaç taşıyan ifade biçimleridir. Edim alıcısında beklenen davranış değişikliğinin gerçekleşmesi sırasında bu süreci desteklemek için edim alıcılarına bilgi ve açıklamaların paylaşıldığı görülmüştür. Uyarı sürecinde ise yalnızca açıklamalarla yetinilmemiş şart koşturmak, soru sormak, seslenmek ve örnek vermek gibi stratejilerden de yararlanılmıştır. Eski Türkçe döneminde de bu amaç doğrultusunda farklı yollar kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü olan *Eski Türkçede Uyarı Söz Edimleri* başlığında, veri tabanını oluşturan Eski Türkçe metinlerdeki uyarı söz edimleri; şart anlamı taşıyan, seslenmeye bağlı, soru yoluyla, örnek göstermeyle, korkutma yoluyla, kâhinlik yoluyla, örtük yolla, tembihlemeyle ve tersinlemeyle olmak üzere 316 örnek cümle dokuz başlık altında incelenmiştir. Tespit edilen örnek cümlelerin ana başlıklarına göre dağılımı aşağıdaki grafikte (bk. *Grafik 7*) yer almaktadır.

Grafik 7: Uyarı Söz Edimlerinin Edimbilimsel Açıdan İncelenmesi Sonucunda Çalışmada Yer Alan Başlıklara Göre Dağılımı

İkinci bölümün ilk başlığını oluşturan *Şart Anlamı Taşıyan Uyarı Söz Edimi* başlığında 124 uyarı söz edimi tespit edilmiştir. Şart anlamı taşıyan uyarı söz edimi yapılırken edim alıcılarına bulundukları konumu ve hazinelerini koruma, doğru yoldan ayrılmama, yasaları koruma, tembellikten uzak durma, kötü iş yapmama, hizmet etme, görev bilincinde olma, yönetimde doğru kararlar alma, heves ve arzulara kapılmama, öfkeli kişilerden uzak durma, söz dinleme, düşmanı

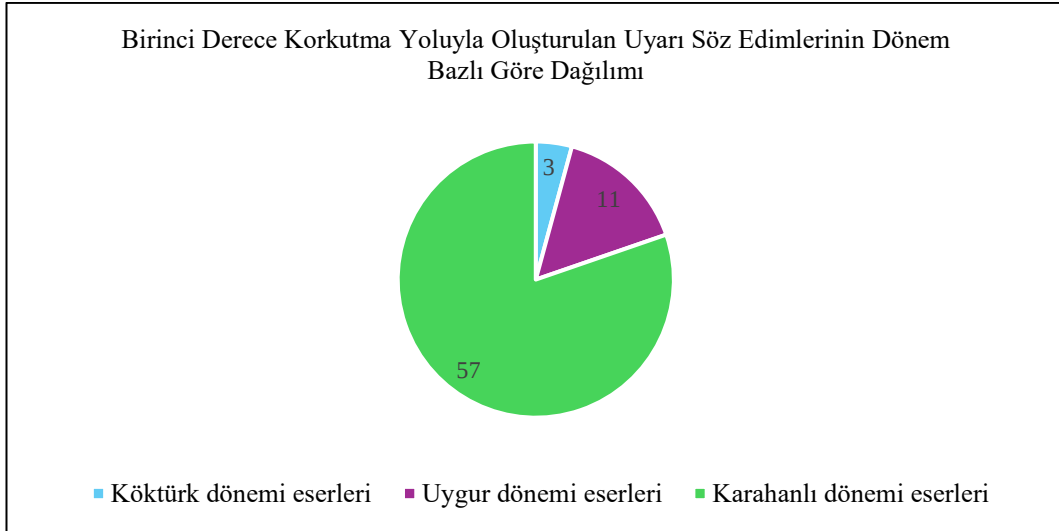
ciddiye alma, kötü kişilere uymama, saygılı ve hoşgörülü olma, söz söylerken ihtiyatlı olma, Allah'a inanma ve itaat etme, Allah'a ortak koşmama gibi konularda uyarılarda bulunulmuştur. Edim alıcılarının yapılan uyarıları dikkate almadıkları takdirde kötü yasaların çoğalacağı, tanrıların üzüleceği, başköşeden incekleri, sevinç yüzü göremeyecekleri, işlerinin düzgün gitmeyeceği, pişmanlık ve ıstırap içinde olacakları, hastalanacakları, vebal altında kalacakları, gözden düşecekleri, zahmet çekecekleri, saadet ve ikbal kaybı yaşayacakları, yönetimdeki güçlerinin sonlanması gibi kötü sonuçlarla karşılaşacakları belirtilmiştir.

Soru yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinin; korkutma, tembihleme ve örnek gösterme yoluyla oluşturulduğu görülmüştür. Soru enklitiğiyle oluşturulan soru ifadelerinin yanı sıra *kim, ne, neçük, negü, negüke* soru sözcükleriyle de oluşturulduğu görülmüştür. Soru ifadelerinin cümlede gerçek soru değil retorik soru oluşturduğu saptanmıştır. Oluşturulan 16 soru cümlesinin tamamının retorik olması sebebiyle bu cümlelerin merak giderme veya bilgi edinme gibi amaçlar taşımadığı; aksine edim alıcısında farkındalık oluşturarak öz bilinç ve bireysel farkındalık kaygısı taşıdığı söylenebilir.

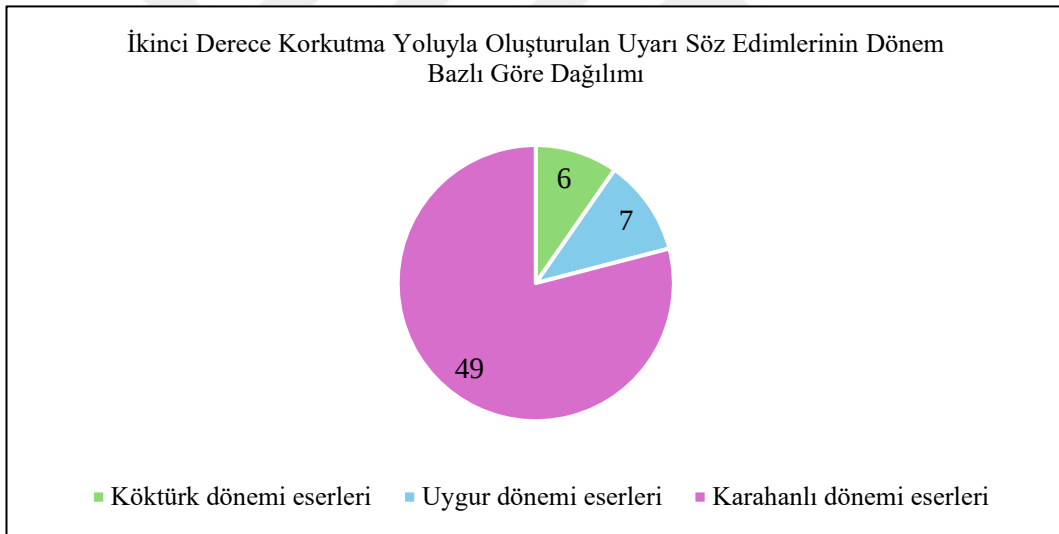
Örnek gösterme yoluyla oluşturulan 23 uyarı; *Kutadgu Bilig* 12 ve *İlk Kur'an Tercümesi* 11 örnek cümle şeklinde yer almaktadır. Bu söz edimlerinde sıkıntı çekmiş, tecrübe sahibi, kanaat önderi, akıllı, iyi huy sahibi kişilerin söyledikleri sözler örnek gösterilerek uyarıda bulunulmuştur. İyi yaratılışlı bu kişilerin örnek gösterilmesinin yanı sıra şiir veya atasözü gibi anlamı kuvvetlendirecek ifadelerden de faydalanılmıştır. Zalimlerin, Allah'a ortak koşanların, bozguncuların, inkâr edenlerin başlarına gelen felaketlerin edim alıcılarının başlarına gelmemesi için uyarıda bulunulduğu görülmüştür. Örnek göstermeyle yapılan uyarılarda daha önce gerçekleşmiş bir duruma/olaya atıfta bulunarak hatırlatmada bulunulmuştur. Hatırlatılan olayın/durumun edim alıcısının da başına gelmemesi için uyarı yapılmıştır. Bunun yanı sıra edim söyleyicisi edim alıcısına çoğunlukla başka kişilerden yola çıkarak uyarıda bulunmuşsa da bazen de *mini kör, maña kör* gibi ifadelerle kendisinden de örnek vererek uyarıda bulunulmuştur. *Örnek gösterme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerinde* edim alıcılarına kendilerinden önce gelen kavmin başına gelenlerden ders çıkarmaları için uyarıda bulunurken elçiden yararlanılarak uyarı söz ediminin gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimi başlığında 27 örnek cümle yer almaktadır. Ancak korkutma öğelerinin çalışmanın diğer başlıklarında sıkça eklenti olarak yer alması sebebiyle çalışmanın genelinde nasıl kullanıldığına da bakılmıştır. Uyarı söz ediminde, edim alıcısının faydasının gözetildiği bir kavram alanı olması sebebiyle yapılan uyarıların dikkate alınmadığı durumlarda yaptırımların da değiştiği görülmüştür. Bu sebeple uyarının tonuna bakılarak

çalışmada birinci ve ikinci derece olmak üzere uyarılar sınıflandırılmıştır. Birinci ve ikinci derece uyarı söz edimleri eserde çoğunlukla tek başına değil farklı eklentilerle birlikte birçok başlık altında yer almıştır. Çalışmanın genelinde 133 örnek cümlede korkutma ögesinin bulunduğu görülmüştür. Birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri çalışmada daha fazla yer tutmaktadır. Birinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarıların eser bazlı dağılımına bakıldığında *Kül Tigin Yazıtı*'nda 2, *Bilge Kağan Yazıtı*'nda 1, *İyi Kötü Prens Öyküsü*'nde 3, *Altun Yaruk Sudur*'da 8, *Kutadgu Bilig*'de 34, *Divanü Lügati't-Türk* 2, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta 3, *İlk Kur'an Tercümesi*'nde 18 olmak üzere 71 örnek cümle tespit edilmiştir. İkinci derece korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerine bakıldığında *Kül Tigin Yazıtı*'nda 2, *Bilge Kağan Yazıtı*'nda 3, *İyi Kötü Prens Öyküsü*'nde 3, *Altun Yaruk Sudur*'da 8, *Altı Dişli Fil Hikâyesi*'nde 2, *Maytrisimit*'de 1, *Huastuanift*'de 1, *Kutadgu Bilig*'de 22, *Divanü Lügati't-Türk* 1, *İlk Kur'an Tercümesi*'nde 3 örnek olmak üzere toplamda 62 cümlede kullanıldığı tespit edilmiştir. Birinci derece ve ikinci derece korkutmalı uyarı söz edimlerinin çoğunlukla Karahanlı dönemi eserlerinde kullanıldığı (bk. *Grafik 8* ve *Grafik 9*) görülmüştür. Karahanlı döneminin eserlerinin hacimce büyük olması bunun sebeplerinden biridir. *Kutadgu Bilig*'in öğretici olması ve bu öğretilerin uygulanmadığı takdirde edim alıcısının başına gelecek hoş olmayan durumları vermesi *Kutadgu Bilig*'de korkutma öğelerinin fazla oluşunu açıklamaktadır. *İlk Kur'an Tercümesi*'nde, edim alıcılarını dinin gerektirdiklerine, iyiye ve doğruya yöneltmek amacıyla uyarıları dikkate almadıkları takdirde karşılaşacakları durumlar hakkında bilgi veren ve korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerine sıkça yer verilmiştir. Korkutma yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminde; edim alıcısının kendisine yöneltilen uyarıya kulak vermediği takdirde içinde bulunmaktan hoşlanmadığı durumlarla karşılaşacağına dair uyarıda bulunulmuştur. Edim alıcısının dert sahibi olması, zahmet çekmesi, hastalanması, hata yapması, hilekârlığın artması, iki yüzlülüğün çoğalması, ıstıraba sürüklenmesi, işlerinin düzgün ilerlememesi, kaygı çekmesi, kederlenmesi, kötü yollara düşmesi, pişmanlık ve üzüntü duyması, sıkıntı yaşaması, vebal altında kalması, zarara uğraması gibi sonuçlarla karşılaştığı uyarılar çalışmada birinci derece korkutmalı uyarılar olarak nitelendirilmiştir. Edim alıcısının başının gitmesi~yenmesi, başının götürülmesi~kesilmesi, canından ayrılması, hayatına mal olması ve uzuvlarını kaybetmesi gibi durumlar ikinci derece korkutmalı uyarılar olarak değerlendirilmiştir. Dinî ve ilahî sebeplerle edim alıcılarının cehennemde yanması, elem dolu azapla karşılaşmaları gibi durumların yanı sıra, Allah'ın kudret sahibi olması ve her şeyden haberdar olduğu gerçeği, ikinci derece korkutucu uyarılar arasında yer almaktadır. Devletlerinin egemenliğini yitirdikleri takdirde ölecekleri yönündeki uyarılar da ikinci derece korkutucu uyarı söz edimine dâhil edilmiştir.

Grafik 8: Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Dönem Bazlı Göre Dağılımı

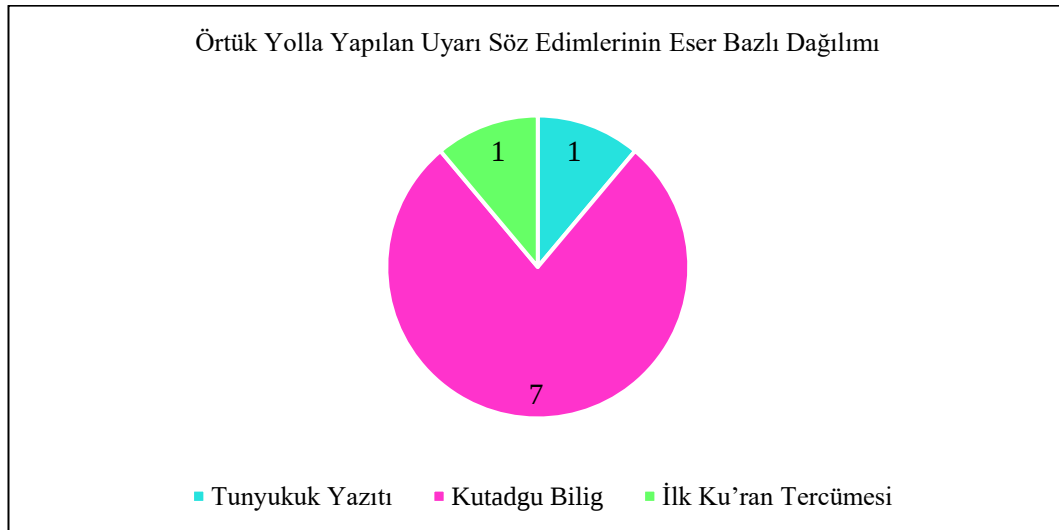
Grafik 9: İkinci Birinci Derece Korkutma Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Dönem Bazlı Göre Dağılımı

Kâhinlik Yoluyla Oluşturulan Uyarı Söz Edimleri başlığında 10 örnek cümle yer almaktadır. Çalışmanın tamamına bakıldığında Köktürk dönemine ait 2 ve Uygur dönemine ait 9 olmak üzere toplamda 11 cümlede kâhinlikle yapılan söz edimleri tespit edilmiştir. Bu yolla yapılan uyarı söz edimlerinde mevcut durumda yer alan işaretlerin yorumlanmasıyla öngöründe ve kehanette bulunulmuştur. Edim alıcılarının başına iyi veya kötü durumlar geleceğine dair uyarı gerçekleştirilmiştir. Kehanete bağlı uyarı söz edimine, İslamiyet’le birlikte gelen ‘gaybı yalnız

Allah'ın bileceği' düşüncesiyle birlikte Karahanlı döneminde kehanete bağlı uyarının tespit edilememiş olması oldukça olağan bir sonuçtur. Bunun sonucunda dinî inançların uyarı söz edimi üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.

Budizm'e inanan Uygarlar, uyarıları dikkate almadıklarında Buddha'yı üzecekleri, tanrılar topluluğunu kederlendirecekleri, kalp öğretilerinden uzaklaşacakları ve manevi açıdan güçsüz düşecekleri vb. konularında uyarılmıştır. Fani hayatta gerçekleştirilen eylemlerin, yaşamın sonlanmasıyla birlikte iyi veya kötü sonuçlar doğuracağı inancı, İslamiyet sonrası Türk inançlarında olduğu gibi, İslamiyet öncesi inançlarda da yer almaktadır. Manastıra ait malların kullanılması veya anne-babanın gönlünün kırılması sonucunda cehenneme gidileceği *tamu~tamuğ* sözcüğünün kullanımıyla belirtilmiştir. İslamiyet inancını benimseyen Karahanlılarda ise uyarı söz ediminin dikkate alınmadığında edim alıcılarının cehennem, günah, azap, ıstırap, inleme gibi kavramlarla karşılaşacakları hususunda uyarılarda bulunulmuştur.

Örtük yolla yapılan uyarı söz edimi, çalışmanın tamamında 9 cümlede geçmektedir. Edim alıcılarına sağlıklarının kaybolacağı *sarı*, *boz*, *kızgı* renklerinden faydalanılarak bu durum örtülü şekilde ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra hiyerarşiden kaynaklanan örtük yolla oluşturulan uyarılar da bulunmaktadır. Bu uyarılar, kağana/hükümdara yöneltilen uyarı edimlerinde tespit edilmiştir. Çoğunlukla hiyerarşik temelli olan bu örnekler kimi zaman kullanılan bir fiille kimi zaman da mecazlar, örtük ifadelerle oluşturulduğu tespit edilmiştir.

Grafik 10: Örtük Yolla Oluşturulan Uyarı Söz Edimlerinin Eser Bazlı Dağılımı

Tembihleme, edim alıcısına hatırlatma yaparak uyarmak şeklinde gerçekleşmiştir. Çalışmanın tamamına baktığımızda *Kutadgu Bilig*'de 51, *Divanü Lügati't-Türk*'de 2, *Atebetü'l-Hakâyik*'ta 4, *İlk Kur'an Tercümesi*'nde 32 kez olmak üzere 89 cümlede tembihlemenin uyarı söz ediminde kullanıldığı görülmüştür. Türkçenin tarihî dönem metinlerde tembihleme, bireyleri doğru yola yönlendirme, olumsuzlukları önleme ve düzeni sağlama amacıyla sıkça kullanılmıştır. Yazılış amaçları göz önünde bulundurulduğunda tembihleme örneklerinin *Kutadgu Bilig* ve *İlk Kur'an Tercümesi*'nde çoğunlukta olması beklenen bir sonuçtur. Özellikle dinî ve ahlaki öğütlerin yer aldığı bu nitelikteki eserlerde yer alan tembihleyici ifadeler, kişileri dikkatli olmaya teşvik etmektedir. Bu uyarı türünün oluşturulmasında ön bilgilendirme ve hatırlatmalardan sıklıkla faydalanılmıştır. Çalışmada yer alan tembihleme yoluyla oluşturulan uyarıları başlıklarının diğer uyarı başlıklardan farklı bir yönü bulunmaktadır. Diğer başlıklarda yer alan uyarılar, edim alıcısının dikkate almadığı takdirde başına gelebilecek kötü durumları belirtirken tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz ediminde böyle bir durum söz konusu değildir. İnsanların davranışları, dünyanın değişkenliği, düşman edinmenin zararları, aceleci ve sabırsız olmanın sakıncaları, dinen hoş karşılanmayan davranışlar, dış görünüşe aldanma, dili kontrolsüz kullanma, zamanı boşa harcama ve Allah'ın emirlerine itaat etme konularında edim alıcılarına tembihlemelerde bulunulmuştur. Birinci derece korkutma ve tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri, tembihleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimlerine kıyasla tembihlemenin dikkate alınmaması sonucunda kişinin karşılaşacağı sonuçlar itibarıyla farklılıklar içermektedir. Edim alıcısına yapılan tembihlemeleri dikkate almadığı takdirde; sırlarının ortaya çıkacağı, üzüntü ve pişmanlık duyacağı gibi kendisi için hoş olmayan durumlarla karşılaşacağına dair korkutmalarda bulunulduğu görülmüştür.

Tersinleme yoluyla oluşturulan uyarı söz edimleri, çalışmanın tamamına bakıldığında yalnızca *Kutadgu Bilig*'deki 4 cümlede tespit edilmiştir. Edim söyleyicisi tersinlemeyle söylediğinin tam tersini kastetmek istemektedir. Bu yolla yapılan uyarı söz edimlerinde duygusunu birebir yansıtamadığından kişinin daha temkinli, yumuşak ve sakin şekilde ifade ettiği tespit edilmiştir. Bu uyarının oluşturulmasında karşıt durumlardan faydalanılmış; *müjdele-*, *müjde ver-* gibi, alıcılarda iyi bir haber beklentisi ve olumlu duygular çağrıştıran ifadelerin kullanımıyla edim alıcısıyla alay edildiği görülmüştür.

Elde edilen veriler ışığında, uyarı söz ediminin çoğunlukla edim alıcısının yararının gözetilerek yapıldığı, ancak bazı durumlarda edim söyleyicisinin kendi menfaatini ön plana aldığı örnekler de bulunmaktadır. Bu örnekler sayıca az olmakla birlikte yapılan uyarı söz ediminin dikkate alınmadığı takdirde edim söyleyicisinin zarar görebileceğini bildirmektedir. Örneğin, hükümdarların ülkeyi doğru yasalarla değil de bozuk yasalarla yönetmesi durumunda tüm

tanrıların üzüleceği, edim alıcılarının sudaki tehlikelere kapıldıklarında ölebilecekleri sonucunda edim söyleyicisinin üzeceğini belirten ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadeler de çalışmanın genelinde mevcut olan edim alıcısının iyiliğini gözetme olgusunun yön değiştirerek edim söyleyicisinin kendi mutsuzluğu için endişe duyduğunu göstermektedir. Bunun sonucunda da uyarı söz edimlerinin kimi zaman edim söyleyicisinin çıkarları doğrultusunda olduğu söylenebilir.

Çalışmanın veri tabanını oluşturan Eski Türkçe eserlerde, uyarı söz edimine sıklıkla rastlanmıştır. Bu durum, söz konusu eserlerin edim alıcılarının iyiliğini gözetten ve onları iyiye, güzele yönlendirmeyi amaçlayan metinler olmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla, uyarı söz edimi bu dönem metinleri açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada, uyarı söz edimi Eski Türkçe dönemi eserlerinde incelenmiş; dönemin dil kullanıcılarının uyarı biçimleri dilsel ve edimbilimsel açıdan ortaya konularak pragmatikoloji alanına katkı sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akboğa, V. (2022a). *Türkçede sezdirim* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akboğa, V. (2022b). Türkçede iki tür sezdirim: edimsel ve anlatsal sezdirim. H. Aydın ve İ. Karahancı (ed.), *Prof. Dr. Kerime Üstünoğlu Armağanı* (793-810) içinde. İstanbul: Efe Akademik Yayıncılık.
- Akboğa, V. (2023). *Sezdirim ve Türkçede sezdirim bildiren edimbilimsel yapılar*. Ankara: Gazi Yayınları.
- Aksan, D. (2017). *Anlambilim anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akşehirli, S. (2011). Söz edimleri kuramı açısından kurgusal anlatı metinlerinde söz aktarımı. *Turkish Studies*, 6(2), 143-162.
- Allot, N. (2010). *Key terms in pragmatics*. London: Continuum.
- Alova, E. (2013). *Latince Türkçe sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Arat, R. R. (1998). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aslan, S. (2005). Türkiye Türkçesinde sezdirmeye dayalı rica stratejileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 114-126.
- Aşkın Balcı, H. (2017). Edimbilim ve gramer ilişkisi, *IJLET*, 5(4), 556-566.
- Aşkın Balcı, H. (2018). Mi soru ekinin edimbilim açısından görünüşleri. H. A. Başal, Y. Ulutürk & M. N. Kerimak Öner (ed.), *Modern Dönemde Edebiyat, Eğitim, İktisat ve Mühendislik* (115-132) içinde. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesi: Türkçe ilk Kur'an tercümesi (Ryland nüshası, giriş-metin-notlar-dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ateş, Ş. & Özsoz, B. (2019). Örtük bir anlatım biçimi olarak iman sözcelem kuramı açısından değerlendirilmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(29), 95-98.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press.
- Austin, J. L. (2009). *Söylemek ve yapmak* (çev. R. L. Aysever). İstanbul: Metis Yayınları.

- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. kitap karşılaştırmalı metin yayını*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın Çakmak, T. & Yıldırım, A. (2021). Geçmişten günümüze kehanet. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (Özel Sayı), 254-270.
- Aydın, A. & Tapar, D. (2023). Eski Türkçede soru eki. *Folklor Akademi Dergisi*, 6(1), 220-231.
- Balcı, H. A., Karatay A. & Karatay, S. (2005). İşlevleri bakımından Kısasü'l-Enbiya ve Nehcü'l-Feradis'te soru cümleleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 77-101.
- Balcı, H. A. (2017). Edimbilim ve gramer ilişkisi, *IJLET*, 5(4), 556-566.
- Bang, W. (1923). Das negative verbum der Türksprachen. *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, (17), Berlin, s. 114-131.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başbuğ, E. N. (2021). *Eski Anadolu Türkçesinde iyi dilek (dua, alkış) ve kötü dilek (beddua, kargış) edimsözleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Baştürk, M. (2001). Sözcelem dilbilimi ve soru. *Kur'an ve Dil Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu 17-18 Mayıs 2001* (399-412) içinde. Erzurum: Bakanlar Matbaası.
- Bayraktar, N. (2005). Kavram ve anlam boyutunda al, kırmızı ve kızıl. *International Journal of Central Asian Studies (Mustafa Canpolat Armağanı)*, 10(1), 145-165.
- Bayraktar, N. (2006). Kavram ve anlam boyutunda sarı ve tonları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı*, 1(20), 209-218.
- Bayraktar, N. (2009). Boz ve kır renk adlarının kavram, anlam ve biçim boyutu üzerine. *The International Association of Central Asian Studies Korea University of International Studies, Festschrift To Commemorate the 80 th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth*, 13, 101-121.
- Berta, Á. (2010). *Sözlerimi iyi dinleyin.. Türk ve Uygur runik yazıtlarının karşılaştırmalı yayını* (çev. E. Yılmaz). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Beyitoğlu, Y. K. (2024). *Kutadgu Bilig'de söylem türleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Birner, B. J. (2013). *Introduction to pragmatics*. Oxford UK: Wiley-Blackwell.

- Börekçi, M. (2005). Türkçede vurgu-tonlama-ölçü-anlam ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 187-207.
- Börekçi, M. & Taşgın Gerez, F. (2021). Orhun Yazıtları'nda söz edimleri. Ü. Hunutlu vd. (ed.), *Yunus Emre-Mehmet Akif Armağanı Türk Dili Araştırmaları-II* (281-315) içinde. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Börjesson, K. (2014). *The semantics-pragmatics controversy*. Berlin: De Gruyter.
- Brinton, L. J. (2023). *Pragmatics in the history of English*. Cambridge University Press.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische grammatik der islamischen litteratur-sprachen mittelasiens*. Leiden: E. J. Brill.
- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: some universals in language usage*. No. 4. Cambridge University Press.
- Bulak, Ş. (2019). Türkçede -mI/-mU soru unsuru. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 66, 309-330.
- Bulut, Y. & Aslan, M. M. (2018). Kutadgu Bilig'de iyi yönetimin esasları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 60-96.
- Caferoğlu, A. (2021). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford Press.
- Cruse, A. (2006). *A glossary of semantics and pragmatics*. Edinburgh University Press.
- Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics*. Blackwell Publishing.
- Çakır, C. (2004). Anlamların bağlam açısından incelenmesi: kökanlambilim ve artanlambilim. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 245-255.
- Çelebi, İ. (1996). Gayb, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII., 404-409.
- Çelebi, V. (2014). Gündelik dil felsefesi ve Austin'in söz edimleri kuramı. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 4(1), 73-89.
- Çetin, E. (2008). *On üçüncü yüzyıl öncesi Türkçesinde soru* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VIII. kitap Berlin Bilimler Akademisindeki metin parçaları (karşılaştırmalı metin, çeviri, açıklamaları, dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Çolak, G. (2019). *Toplumdilbilimi toplumsal cinsiyet ve dil*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Demirci, K. (2017). *Türkoloji için dilbilim konular kavramlar teoriler*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Demirel, D. (2017). Eski Türklerde devlet sisteminin mutlak monarşik modelden ayrılan yönleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 425-450.
- Demirel, F. (2023). Hakikat ve etik bağlamında pragmatizm ve eğitim. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 12(35), 593-608.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi* (çev. A. Benzer). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Doğan, G. (1994). Ama bağlacına edimbilimsel bir bakış. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 5, 195-205.
- Doğan, G. (1997). Buyurmayan buyrum tümceleri. K. İmer & N. E. Uzun (haz.). *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri 7-9 Ağustos 1996 (249-256)* içinde. Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Dulger, E. (2011). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde fal. *Turkish Studies*, 6(4), 97-105.
- Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki. (1992). *Atebetü'l-Hakayık* (çev. R. R. Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eker, Ö. (2021). *Kutadgu Bilig metaforları* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekmen, B. C. (2023). Söz edimi kuramı çerçevesinde Eski Uygurca Sena-Upasena Hikâyesi. *Söylem Filoloji Dergisi*. 8(3), 1106-1126.
- Ekmen, B. C. (2024). *Eski Türkçede kalıplaşmış dil birimleri (edimbilimsel bir inceleme)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eliade, M. & Culiano, I. P. (2018). *Dinler tarihi sözlüğü* (çev. A. Erbaş). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Elmalı, M. (2012). Eski Uygur Türkçesi metinlerinde metamorfoz, *Acta Turcia*, 2(1), 1-34.
- Elmalı, M. (2019). *Eski Uygurca altı dişli fil hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Emiroğlu, K. & Aydın, S. (2003). *Antropoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2008). La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi, *Dil Araştırmaları*, 2(2), 35-56.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.

- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic*. Brill.
- Ergin, M. (2012). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri* (çev. M. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: a comprehensive grammar*. New York: Routledge.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. P. Cole ve J. L. Morgan (ed.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts* (41-58) içinde. New York: Academic Press.
- Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk Sudur X. kitap (metin-Türkiye Türkçesine aktarımı-Çince metinle karşılaştırmalı açıklamalar-sözlük-ikilemeler dizini)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, D. (2002). *Göstergebilim yazıları*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Günay, D. (2018). *Söylem çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Günay, D. (2023). *Metin bilgisi*. İstanbul: Papatya Bilim Akademik Yayınevi.
- Günay, N. (2020). Türk dilinde retorik soru. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*. (4).
- Gündüz, Ş. (2022). *Din ve inanç sözlüğü*. İstanbul: Vadi yayınları.
- Güneş, K. (2018). *Arapça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Halıcı, G. (2018). Popüler kültürün ekonomik bir olgusu: fal. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 15(58), 146-159.
- Hamilton, J. R. (2011). *Dunhuang Mağarası'nda bulunmuş Buddhacılığa ilişkin Uygurca el yazması iyi ve kötü prens öyküsü* (çev. V. Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Helvacı, S. (2013). *Eski Anadolu Türkçesinde soru cümlelerinin edimbilimsel işlevleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe temel dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi.

- Hey'et, C. (1996). Türklerin tarihinde renklerin yeri. S. Tural, E. Kılıç (ed.), *Nevruz ve Renkler* (55-61) içinde. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Hirik, E. (2018). Söz edimleri kuramı bağlamında atasözleri-deyimlerde toplum/topluluk adları ve duygu değerleri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11(24), 158-177.
- Hirik, E. (2019). Tekrarlı yüklemeler ile parçalarüstü ses birimlerin anlama etkisi. *İdil Dergisi*, 8(53), 1-16.
- Hirik, S. (2019). Dede Korkut hikâyeleri'nde söz edim yapıları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 751-768.
- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2019). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İnce, İ. (2022). *Türkiye Türkçesinde morfosentaktik araçlar: klitikler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,
- Jacobs, A. & Jucker, A. H (1995). The historical perspective in pragmatics. *Historical Pragmatics Pragmatic Developments in History of English*. A.H. Jucker (ed.), (1-33) içinde, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge University Press.
- Jucker A. H. & Landert, D. (2017). Variation and change: historical pragmatics. *The Routledge Handbook of Pragmatics*. A. Barron, Y. Gu & G.Steen (ed.), (79-90) içinde. Routledge.
- Jucker, A. H. (2018). Handbuch pragmatik. *Handbuch Pragmatik*. F. Liedtke & A.Tuchen (ed.), (132-139) içinde. JB Metzler.
- Kafesoğlu İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve kültür tarihimizdeki yeri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kansu Yetkiner, N. (2009). Çeviribilim edimbilim ilişkisi üzerine. İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karadoğan, A. (2004). Türk ad biliminde renk kültü, *Milli Folklor*, 8(62), 89-99.
- Karaman, H. vd. (2020). *Kur'an yolu: Türkçe meal ve tefsir I-V*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karataş, M. (2020). Fuzûlî'nin Türkçesinde ezgili soru cümlesi yapıları. *Türkiyat Mecmuası*, 30(2), 563-606.

- Karatosun, M. O. (2016). Kehanet türleri ve kadim kültürlerdeki uygulamaları. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 277-308.
- Kasar, H. (2023). *Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Türkiye Türkçesi atasözlerinde klitikler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, F. (2017). *Kutadgu Bilig'e göre liderde bulunması gereken temel vasıflar*. *Electronic Turkish Studies*, 12(33).
- Kerbrat-Orecchioni, C. (1998). *L'implicite*. Paris: Armand Colin.
- Kerimoğlu, C. (2022). *Kuram ve uygulamalarla dilbilim göstergebilim ve Türkoloji genel dilbilime giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Kılıç, V. (2002). *Dilin işlevleri ve iletişim*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Kıran, Z. & Kıran Eziler, A. (2018). *Dilbilime giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kıran, Z. (2001). Dilde örtük anlam ve dolaylı anlam. *Kur'an ve Dil Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu 17-18 Mayıs 2001* (415-421) içinde. Erzurum: Bakanlar Matbaası.
- Klimkeit, H. J. (1990). Buddhism in Turkish Central Asia. *Numen*, 37(1), 53-69.
- Koca, S. (2018). Klitik kavramı ve Türkçede klitikler-I. *Dil Araştırmaları*, 12(23), 299-315.
- Koçak Macun, B. & Kurtlu, Y. (2018). *Kutadgu Bilig'e göre yönetici ve nitelikleri*. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 60-96.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil bilgisi terimler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. New York: Routledge.
- Lakoff, G. & Mark, J. (2015). *Metaforlar hayat, anlam ve dil* (çev. G. Y. Demir). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Leech, G. N. (1983). *Principles of pragmatic*. London and New York: Longman.
- Levinson, S. C. (1987). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
- Lewis, G. (2000). *Turkish grammar*. Oxford University Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics I*. Cambridge University Press.
- Mangır, M. (2019). *Kutadgu Bilig'deki ünlem gruplarına edimbilimsel bir bakış*. M.F. Kirişcioğlu (ed.), *Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası*

- Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (389-390). Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Mazlum, Ö. (2011). Rengin kültürel çağrışımları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 125-138.
- Müller, F. W. K. (1945). *Çaştani Bey hikâyesi* (çev. S. Himran). İstanbul: Burhaneddin Erenler Basımevi.
- Nadelyayev, V. M., vd. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar*. Leningrad.
- Onan, B. & Tiryaki, E. N. (2012). Türkçede örtülü anlam oluşturan unsurlar ve ana dili öğretimindeki işlevleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 223-240.
- Onursal Ayırır, İ. (2023). Edimbilim ve dil öğretimi. E. Korkut ve İ. Onursal Ayırır. (ed.), *Dil Bilimleri ve Dil Öğretimi* (143-164) içinde. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Oxford Latin Dictionary*. (1968). England: Oxford University Press.
- Oytun Altun, H. (2009). *Türkçede soru* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş VI*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. kitap (=5. bölüm): Suvarṇaprabhâsasûtra*. Ankara, Beytepe.
- Özbay, B. (2019). *Huastuanift Manihaist Uygurların tövbe duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztin, D. (2022). *Söz ve eylem söylem çözümlemesi kavram-kuram-uygulama*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Pamir, A. (2009). Orta-Asya Türk hukukunda “töre kavramı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(2), 359-376.
- Ramstedt, G. J. (1946). Zum Türkischen konditional. Y. H. Toionen, P. Ravila & U. Harva (ed.), *Finnisch-Ugrischen Forschugen XXIX* (120-126) içinde. Helsinki.
- Räsänen, M. (1957). Materialien zur morphologie der Turkischen sprachen. *Studia Orientalia*, XXI, Helsinki.
- Richard, J. C. & Schmidt, R. (2010). *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics*. Longman.

- Rifat, M., Rifat, S. Cengiz, A., Akın Tekgül, D. (2021). *Göstergebilim, dilbilim ve çeviribilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Rüzgar, N. & Akdemir, A. (2017). Retorik söylemin içerik kalitesi ve etkileme amacına yönelik algının akademisyenler düzeyinde araştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 258-282.
- Sarı Koca, S. (2012). *Kutadgu Bilig’de metafor* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıkaya, M. Z. (2014). *Kutadgu Bilig’e göre Bey’in özellikleri*. *International Journal of Social Science*. (30), 551-568.
- Searle, J. R. (1969). *Speech acts: an essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (2000). *Söz edimleri bir dil felsefesi denemesi* (çev. R. L. Aysever). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Searle, J. R. (2005). *Expression and meaning studies in the theory of speech acts*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (2011). *Söylemek ve anlatmaya çalışmak* (çev. R. L. Aysever). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Searle, J. R., & Vanderveken, D. (1985). *Foundations of illocutionary logic*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R., Kiefer, F. & Bierwisch, M. (ed.) (1980). *Speech act theory and pragmatics*. Dordrecht: D. Reidel.
- Seçkin, P. (2023). *Söz uçu tu yazı kaldı-Şecere-i Terakime’de edim bilimsel bir inceleme*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Serindağ, E. (2013). Kalıplaşmış retorik soruların anlamı üzerine, *ASOS*, 1(1), 270-275.
- Şehitoğlu, M. (2023). Eski Uyurca İyi ve Kötü Prens Öyküsünde edim sözel güç taşıyan fiiller üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. (75), 181-206.
- Taavitsainen, I. & Fitzmaurice, S. M. (2007). Historical pragmatics: what it is and how to do it. S. M. Fitzmaurice & I. Taavitsainen (ed.), *Topics in English linguistics: methods in historical pragmatics* (11-36) içinde. Berlin: Walter de Gruyter.
- Tarcan, A. (2010). *Bazı yaygın dillerde soru cümleleri üzerine sosyo-kültürel bir yaklaşım*. Ankara: Araştırma Yayınları.

- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca metinler II Maytrisimit Burkancuların mehdisi Maitreya ile buluşma Uygurca iptidaî bir dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2017). *İrk Bitig Eski Uygurca fal kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2018). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Tekin, T. (2020). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2022). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati 4. cilt*. Ankara: TÜBA.
- Timurtaş, F. (1981). *Eski Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (karşılaştırmalı metin yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2023). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, F. & Sağlam, S. (2020). *Kutadgu Bilig ve Yunus Emre’de söz algısı*. İ.İ. Altun & E. Beyaz (haz.). *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı 26-28 Eylül 2019 Bildiriler (1348-1361) içinde*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ, S. (2010). Takva, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIX, 484-486.
- Uzun, N. E. (1998). *Dünya dillerinden örnekleriyle dilbilgisinin temel kavramları Türkçe üzerine tartışmalar*. Ankara: Kebikeç Yayıncılık.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üstünel Yaylagül, Ö. (2020). *Edim bilimi bakış açısıyla Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstünova, K. (2018). Yüzey yapıdaki çıkarım cümlelerinin iletişime katkısı. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat, Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 1-10.
- Üstünova, K. (2019). Çıkarım edimi üzerine-Kutadgu Bilig örneğiyle. M. F. Kirişçioğlu (ed.). *Yazılışının 950. Yılı Anısına Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu (3-5 Ekim 2019) (374-388) içinde*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Vardar, B. (2002). *Dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Universitätsverlag Göttingen.
- Wilson, D. & Sperber, D. (1989). *On verbal irony*. *UCL Working Papers in Linguistics*, 87(1), 96-119.

- Yaylagül, Ö. (2011). *Kutadgu Bilig*'deki Odgurmış-Ögdülmiş söylemlerinin pragmatik gücü. M. Duman (haz.). *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009) (633-639)* içinde. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldızlı, M. E. (2016). *Kutadgu Bilig*'de dünya metaforu. *Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(5), 55-76.
- Yılmaz, E. (2019). *Kutadgu Bilig*'e edim bilimsel bakış: *Kutadgu Bilig*'de kullanılan nezaket stratejileri. İ. I. Altun & E. Beyaz (haz.). *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı 26-28 Eylül 2019 Bildiriler (1547-1561)* içinde. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, E. (2022). *Edim bilimine giriş kavram-kuram-uygulama*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.
- Yusuf Has Hâcib (2007). *Kutadgu Bilig I metin* (çev. R. R. Arat). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zengin, A. & Yaman, Ü. (2018). Eski Uygur Türkçesi metinleri üzerinden Budizm ve Maniheizm'in savaşa bakışı, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58(1), 175-216.

EK 1 TERİMLER

<i>abuse</i>	suistimal ¹³
<i>aorist</i>	geniş zaman ¹⁴
<i>assertives illocutionary forces</i>	kesinleyiciler
<i>behabitives</i>	davranış-belirticiler ¹⁵
<i>commissives illocutionary forces</i>	yükleyiciler
<i>commissives</i>	sorumluluk-yükleyiciler ¹⁶
<i>constatives</i>	saptayıcılar
<i>context</i>	bağlam
<i>conventional</i>	uylaşım ¹⁷
<i>cooperative principle</i>	iş birliği kuramı
<i>declarations</i>	bildirgeler
<i>declarations illocutionary forces</i>	bildirgeler
<i>desiderativ</i>	dilek-şart kipi ¹⁸
<i>diachronic pragmatics</i>	artzamanlı edimbilim
<i>direct</i>	doğrudan
<i>directives</i>	yönlendiriciler
<i>directives illocutionary forces</i>	yönlendiriciler
<i>exercitives</i>	erk-belirticiler ¹⁹

¹³ R. L. Aysever'in çevirisi yaptığı *Söylemek ve Yapmak* kitabının *sözlük* bölümünden terim karşılığı alınmıştır (2009, s. 179).

¹⁴ (Korkmaz, 2017, s. 141).

¹⁵ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 180).

¹⁶ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 180).

¹⁷ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 51).

¹⁸ *Göstergebilim, Dilbilim ve Çeviribilim Terimleri Sözlüğü* (Rifat vd., 2021, s. 63).

¹⁹ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 182).

<i>explicit</i>	belirtik ²⁰
<i>expositives</i>	serimleyiciler ²¹
<i>expressives</i>	dışavurumcular ²²
<i>expressives illocutionary forces</i>	dışavurucular
<i>illocutionary act</i>	edimsöz edimi ²³
<i>implicature</i>	çıkartım
<i>indirect</i>	dolaylı yoldan
<i>infelicities</i>	isabetsizlik ²⁴
<i>interjection</i>	ünlem
<i>locutionary act</i>	düzsöz edimi ²⁵
<i>misfire</i>	karavana
<i>performatives</i>	edimseller ²⁶
<i>perlocutionary act</i>	etkisöz edimi ²⁷
<i>phonetic act</i>	seslendirme edimi
<i>phatic act</i>	dillendirme edimi ²⁸
<i>politeness theory</i>	nezaket teorisi
<i>pragmaphilology</i>	pragmafiloloji
<i>pragmatic</i>	edimbilim
<i>primary</i>	birincil
<i>relevance theory</i>	bağıntı kuramı

²⁰ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 182).

²¹ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 182).

²² a.g.e. (Aysever, 2009, s. 182).

²³ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 182).

²⁴ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 183).

²⁵ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 183).

²⁶ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 184).

²⁷ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 184).

²⁸ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 184).

representatives

temsilciler

rhetic act

anlamlandırma edimi²⁹

speech act

söz edim kuramı

the phatic act

dillendirme edimi

verdictives

hüküm-belirticiler

²⁹ a.g.e. (Aysever, 2009, s. 184).

EK 2 ORJİNALLİK FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA Tarih: 28/04/2025 Eski Türkçede Uyarı: Edimbilimsel Bir Yaklaşım Yukarıda başlığı verilen tezinin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 165 sayfalık kısmına ilişkin, 28/04/2025 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezinin benzerlik oranı % 10 'dur. Uygulanan filtrelemeler**: ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç ☒ Kaynakça hariç ☒ Alıntılar hariç ☐ Alıntılar dâhil ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezinin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim. Gizem KORKUT
--

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Gizem KORKUT	
	Öğrenci No	N19144471	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Türk Dili	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN

*Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-21
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.01.2023
	FRM-DR-21 Doktora Tezi Orijinallik Raporu <i>PhD Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE Date: 28/04/2025 <i>Warning in Old Turkish: A Pragmatical Approach</i> According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 28/04/2025 for the total of 165 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 10 %. Filtering options applied**: ☒ Approval and Declaration sections excluded ☒ References cited excluded ☒ Quotes excluded ☐ Quotes included ☒ Match size up to 5 words excluded I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge. I respectfully submit this for approval. Gizem KORKUT
--

Student	Name-Surname	Gizem KORKUT	
	Student Number	N19144471	
	Department	Turkish Language and Literature	
	Programme	Turkish Language	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN

**As mentioned in the second part [article (4)/3] of the Thesis Dissertation Originality Report's Codes of Practice of Hacettepe University Graduate School of Social Sciences, filtering should be done as following: excluding reference, quotation excluded/included, Match size up to 5 words excluded.

EK 3 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 28/04/2025	
Tez Başlığı: Eski Türkçede Uyan: Edimbilimsel Bir Yaklaşım Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....	
Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam: 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmamasını gerektirmektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gizem KORKUT	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Gizem KORKUT	
	Öğrenci No	N19144471	
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Türk Dili	
	Statüsü	Doktora ☒	Lisans Derecesi ile (Bütünleşik) Dr ☐

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR,
Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-DR-12
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-DR-12 Doktora Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for PhD Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE	
Date: 28/04/2025	
Thesis Title (In English): <i>Warning in Old Turkish: A Pragmatical Approach</i>	
My thesis work with the title given above:	
- Does not perform experimentation on people or animals. - Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). - Does not involve any interference of the body's integrity. - Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. - Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Gizem KORKUT	

Student Information	Name-Surname	Gizem KORKUT	
	Student Number	N19144471	
	Department	Turkish Language and Literature	
	Programme	Turkish Language	
	Status	PhD ☒	Combined MA/MSc-PhD ☐

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Nesrin BAYRAKTAR ERTEN